

Telman Orucov

Aktrisanın həyatı

Antoni və Kleopatra

Aktrisanın şirin-acı həyat hekayəti

Mən bu yazının müəllifinin gəlin gəldiyi ailəni dörd onillikdir ki, tanıyıram. Onun qayınatası ziyalı bir insan olmaqla, müxtəlif vəzifələrdə çox təmiz işləmiş, 90-cı illərdə biznes fəaliyyətinə keçmiş, ölkəyə Çindən, Rusiyadan, Belarusdan kənd təsərrüfatı texnikası gətirməklə yaxşı varlanmış, bizimlə qonşuluqda yaşadığı mənzildən təzə tikilmiş binada aldığı evə köçmüş, sonra oğlu Rafiqə də geniş mənzil almışdı. O, yaşlı vaxtı dünyaya gətirdiyi oğlunu, tələbə kimi hələ universitetin birinci kursunda oxuyanda öz biznesinə daxil etmiş, oğlu da özü kimi bu yeni sahədə istedadı və işgüzarlığı ilə seçilmişdi. Sonra köhnə dostum mənə oğlunun bir aktrisyaya vurulduğunu və onunla evlənmək istədiyini də danışmışdı. Çox dəbdəbəli toy məclisi keçmiş, mən də dəvət edilmişdim. Səhhətimdəki problemlərə görə mən toyda iştirak edə bilməmişdim.

Sonra bir dəfə Rafiq və onun gənc arvadı İzolda ilə Sahil bağında görüşmüşdük. Qız öz nəzakətli davranışı, sadəliyi, bir az da utancaqlığı və ehtiramlı danışığı ilə mənim olduqca xoşuma gəlmişdi.

Son görüşlərimizin birində dostumun oğlu dedi ki, gənc xanımı ilk dəfə qələmini sınamaq üçün «Etiraf» adlı öz avtobioqrafik hekayətini yazmışdır və sizin yaradıcılığınızı mətbuatdan izlədiyinə və yazılar ona xoş gəldiyinə görə, ilk məhsulunu sizə göstərmək istəmişdir ki, əgər bəyənsəniz, onun çapına xeyir-dua verəsiniz. Yazının əsas cəhətinə gəldikdə, adamların və hadisələrin təsvirinin həqiqətə uyğun olması və ətrafındakılara qarşı öz münasibətindən asılı olmayaraq, onları real həyat səviyyəsində qələmə alınmasıdır. Heç bir hadisə malalanmamış, ösünün və hətta ərinin nüfuzuna xələl gətirəcəyi imkanına da məhəl qoyulmamış, hətta valideynlərinin və yaxınlarının portetində də Leonarda da Vinçinin sfumatto üslubundan istifadə edərək, tutqun boyalara üstünlük vermişdir. Axı bizim dövrümüzdə social şəbəkə elə şərait yaratmışdır ki, Bibliyada (“Ekkleziast” kitabında) deyildiyi kimi, gizli qalan hər şey az keçməmiş açılır, hamıya məlum olur. Hətta nüfuzlu ailələr də öz həyatlarının bu vaxtadək gizli qalan cəhətlərini qoruyub saxlaya, ört-basdır edə bilmirlər. Qna görə də ölkədə iri vəzifə sahibi olan məmurların görünməmiş ifşa dalğası gedir və onlar vəzifədən uzaqlaşdırılırlar. Bu, xalq tərəfindən ədalətli iş kimi qarşılanmaqla, Prezidentin nüfuzunun yüksəlməsinə də səbəb olur.

Bir gün sonra Rafiq zəng edib, arvadı ilə birlikdə mənimlə kafelərin birində görüşmək istədiyini bildirdi. Mən etiraz etmədim, mərkəzdəki çoxsaydakı avropasayağı kafelərin birində görüşüb, kofe içdik. Onun xanımı İzolda çəkinərək dedi ki, ixtisasımla əlaqədar mən bədii ədəbiyyatı sevsəm də, çox mütalibə etsəm də, heç vaxt nəşə yazmağa cəsarət etməmişdim. Lakin Rafiq mənim həyatıma yaxşı tanış olduğundan, həvəsləndirib, mənə çəkinmədən avtobioqrafik tipli bir şey yazmağı məsləhət gördü. Onu da əlavə etdi ki, yazı milli ədəbiyyatımıza xas olan çox şeyi pərdə arxasında gizlətmək metodundan fərqli olduğundan, oxucular

tərəfindən də maraqla qarşılanacaqdır. Mən çalışdım ki, həyatda rəhbər tutduğum kimi, yazıda da səmimiyyət prinsipinə əməl edim. Ona görə də onu «Etiraf» adlandırdım və əvvəldən axıradək Rafiqə oxudum. Onun məsləhəti ilə, heç bir düzəlişə yol vermədən yazını sizə göstərməyi qərara aldım.

Sonra qız bəzəkli bir portfeldən kompyuterdə yığılmış yazını mənə verdi. Mən evdə onu diqqətlə oxudum, yeniyetmə qızın və sonrakı aktrisanın həyatında baş verənlərdən heç nəyi gizlətməməsi, nəyəsə boya vurmaması mənə çox xoş gəldi. Müəllifi nigərançılıqda qoymamaq üçün ona kiçik bir məktub yazmağı qərara aldım :

“ Hörmətli İzolda xanım! Əsərinizi, bir çox cəhətlərinə görə yazını belə adlandırmağa haqqım vardır, diqqətlə oxudum. Etiraf etmək istəyirəm ki, ilk qələm məhsulu olsa da, həm süjet, həm yazı tərz, ən başlıcası isə yeniyetməliyinizdən başlayaraq, populyar aktrisa olmağınıza və ailə qurmağınıza qədər hər şeyi etiraf etməyiniz, heç nəyi gizlətməməyiniz, mövcud ictimai problemlərə və hər şeydən əvvəl özünüzdə olduqca tələbkər və tənqidi yanaşmanız mənə güclü təsir göstərdi. Belə qərara gəldim ki, görkəmli aktrisa özünə səhnədən və ekrandan kənar da yeni bir rol seçmişdir və başlanğıcı da uğurlu saymaq olar. Əlbəttə, bu yalnız mənim fikirimdir, daha obyektiv qiyməti yəqin ki, oxucu kütləsi verəcəkdir.

Lakin bir məsələni xüsusilə qeyd etmək istəyirəm. Siz məhəbbət mövzuna çox toxunursunuz, bu həm cismani hissiyata, həm də teatra bəslədiyiniz qızgın münasibətə aiddir. Görünür, təbiət sizi sevmək, vurulmaq üçün yaratmışdır. Yeniyetməliyinizdə baş verən təsadüf, gəncliyinizdə söz bolluğunun təsiri altında ilk sevginiz və onun uğursuzluğu, məhz məhəbbət okeanına baş vurmaq istəyinizdən meydana gəlmişdir. Lakin Rafiqin şəxsində siz ilk dəfə müdafiəyə heç bir ehtiyac duymadan, məhəbbət adlı əjdaha ilə tanış olmuş və bu vurğunluq sizi xoşbəxt ailə qurmağa gətirib çıxarmışdır. Əriniz də sizə həqiqi məhəbbət hissləri bəslədiyindən, sevginin şirin dadından artıq həzz almağa başlamısınız. Teatra sevginiz isə hələ məktəb illərindən başlamış və bütün həyatınızı çuğlamışdır. Daim sizi ağuşundan buraxmayan böyük ümidlərlə yaşamısınız və onların əksəriyyəti heç də puç olmamış, həyata keçmişdir. Bunu isə əsl xoşbəxtlik adlandırmaq olar.

Mənim yazınız barədə gəldiyim qənaət qısaca olaraq, bunlardan ibarətdir. Zənnimcə, ”etiraf” sözü əsasən günahlarla əlaqədardır və xristian kilsəsi bundan bol-bol istifadə edir. Əsər isə heç də bütövlükdə günahlara deyil, həyat həqiqətlərinə həsr edilmişdir. Ona görə də sizin verdiyiniz adla razılaşmaq istəməzdim və ona yeni, daha doğrusu, mahiyyətə uyğun bir ad seçmişəm və güman edirəm ki, təklifimə etiraz etməyəcəksiniz. Yeni adına uyğun olaraq, bu heç də sadə olmayan həyat hekayətini heç bir düzəlişə yol vermədən, bütünlüklə müəllifin öz redaksiyasında çapa verilməsini vacib sayıram.”

Sonra İzoldanın həyat hekayəti kitab şəklində çap olunacaq və oxucuların ixtiyarına buraxılacaqdır.

“Səhnə pərdəsi bizi başqalarından ayırır, izah olunmayan kastaya çevirir

Mən səhnədə və ekranda xeyli populyarlıq qazanmış bir aktrisayam. Məndən xoşu gələnlər, sənətimin vurğun olanlar çox olduğu kimi, vaxtilə subaylığımdan istifadə edib, mənə eşq elan edənlər də az olmamışdı. Uğurlu səhnə həyatı xalqın səni tanımasına, hətta sevməsinə səbəb olur. Aktrisa o qədər gözəl olmasa da, onun obraza girməsi, səhnə oyunu, qadına xas olan incəlikləri nəzərə çarpdırması da heç də müəyyən reaksiyasız qalmır. Tamaşaçıları arasında bunu qiymətləndirənlərə, kişi cinsindən olanların isə öz hissiyyatına layiq bir obyektlə üzləşdiyinə görə, sənə eşqə düşənlərə də rast gəlməli olursan. Əslində, aktyorun, aktrisanın əsl sevinc mənbəyi digər adamlar kimi heç də maddi qazanc deyildir, onun istedadının layiqincə qiymətləndirilməsidir. Əlbəttə, maddi cəhətdən mükafatlandırılma da adamı razı salır, çünki bu sahədə imkanlı rəfiqələri arasında öz vəziyyəti ilə öyünən səhnə adamlarına, aktrisalara rast gəlmək çətinidir. Bu cəhəti nəzərə alaraq, mənə görə, onları ən çox maraqlandıran vacib ehtiyac, tamaşaçının sevgisidir, gənc aktrisa üçün isə hətta cavan kişilərin ona virtual da olsa vurulmasıdır.

Bu məsələdə bəxtimin gətirmədiyindən gileylənə, şikayət edə bilmərəm. Balerinaları andıran zəif bədənə malikəm, bunu səhnə üçün həm də bir üstünlük amili hesab edirəm. Mənə vurulanlar isə səhnədəki obrazda özümü guya cazibədar şəkildə təqdim etdiyimə çalışdığımı əsas götürərək, məni az qala dünya gözəli hesab edirlər. Bəzi incə xüsusiyyətlərim və hərəkətlərim də, əslində belə şişirdilmiş və səhv fikrə düşülməsində böyük rol oynayır. Mənim bədənəm və xüsusən sifətim ağ rənglidir, dəyirmi üzümü gur qara saçlar haşiyələndirir. Deyilənlərə görə, fransızlar ağ bənizli qızları gözəl hesab edir, qarabənizlilərə isə anlaşılmayan laqeydlilik göstərirlər.

Teatrda işlədiyimə görə, onun tarixi ilə də az-çox maraqlanmışam. Teatr sözü qədim yunanların "Theatron" kəlməsindən yaranmışdır, təqribən "baxmaq yeri" mənasını verir. İngilis dilində bu ifadədən əmələ gələn "theatre" sözü isə canlı tamaşanın oynanıldığı yer kimi başa düşülür. Tamaşaları yaradan ilk xalq da qədim yunanlardır. Bu, bizim eradan əvvəl 500-cü ilə yaxın olmuşdur. Onlar tamaşaları iki növə bölürdülər - faciəyə və komediyaya. Belə bölgüdən indi də istifadə olunur. İlk tanınmış pyes yazanlar da məhz qədim yunanlar idi. Onların arasında Esxil, Sofokl və Aristofan seçilirdi. Esxil və Sofokl dərin məzmunlu faciələr yazırdı, Aristofan isə "komediyanın atası" hesab olunmaqla, epoxanın problemlərini tənqidi qaydada təsvir edirdi. Onların bəzi əsərləri gəlib, bizim dövrümüze çatmışdır və bu gün də tamaşaya qoyulur. Aşağıda onlardan birinin- Sofoklun "Çar Edip" pyesinin müasir quruluşda tamaşaya qoyulması barədə söhbət gedəcəkdir.

Qədim yunan pyesləri nəhəng amfiteatrlarda göstərilirdi, ona görə də adamların çoxu onları görə bilirdi. Yunanlar teatr barədə çox sayda parlaq ideyalara malik idi. Onlar səhnə üçün çox şey icad etmişdilər. Xor tamaşaçılara

oyunanılan pyesə baxmaq üçün məlumat verir, həm də mövzuları izah edirdi. Artistlər maskada olurdu, maska bütün üzü və başı örtürdü, yalnız göz dəşikləri və ağız açıq qalırdı, üstəlik parik də olurdu.

Teatr özlüyündə başqa bir aləmdir, aktyorlar və aktrisalar hansısa dram əsərini canlandırmaqla, səhnədə yeni, qərribə bir dünya yaradırlar. Onlar öz oyunları ilə tamaşaçıların əhval-ruhiyyəsinə və ruhuna təsir göstərir, axırıncılar əsl katarsis prosesini yaşamaqla, tamaşanı könüllərinə məlhəm kimi qəbul edirlər.

Bəzi izahlara görə isə, teatr qədim yunanların theatron-- “görmək” sözündən meydana gəlmişdir, “tamaşa” deməkdir, qulağa və gözə çatmaqla, şüura təsir göstərir. Tamaşaçı sözü isə ona görə də “baxmaq” kəlməsindən çıxarılmışdır, həm də “eşitmək” mənasını verir.

Teatr tamaşa üçün olan bir yerdir, ona görə teatr binasının və zalının gözəlliyinə də ta qədimdən olduqca böyük fikir verilirdi. Teatrın oturacaqları bir qayda olaraq mərmərdən olurdu və aşağıdan yuxarıya doğru qövsvari oturacaq cərgələri yerləşirdi. Yunanıstanda bir teatrın 53 qövsü, vertikal qaydada yerləşən cərgələri var idi, buradakı yerlər tamaşaçı üçün idi. Səhnədə nymayiş etdirilən tamaşa isə xüsusi incəsənət növü olub, aktyorun publika qarşısındakı oyunu prosesində yaranırdı. Professional teatrdan başqa sərgərdan aktyorlar—jonqlyorlar, adamları güldürənlər də var idi. İtalyan maska komediyası—Komedia del arte isə XVI-XVII əsrlərdə çox məşhur idi.

Teatr ona məxsus olan paltara, artist truppasına və güclü səhnə oyununa malik olmalıdır. Tamaşada teatr jestləri və danışiq tərzı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tamaşalar dramatik, tarixi və mēldramatik növlərə bölünür. Tarixi tamaşalarda dünya liderləri görüşür, burada nitqin əhəmiyyəti daha böyükdür. Tarixi əsərlər adətən kədərı təsvir edir. Melodramatik tamaşa isə tamaşaçıların emotsionallığını yüksəltməyə xidmət edir.

Özümü aktrisa kimi təqdim eləməyə gəldikdə, mən fiquramdakı gözə çarpan qadın ləyaqətləri ilə o qədər də öyünə bilmərəm, axı onlar səhnədə heç də az rol oynayırlar. Nisbətən böyük olmayan, paltar altında azacıq özünü hiss etdirməyə müvəffəq olan döşlərə və heç də iri olmayan budlara malikəm. Axı məşhur amerikan kinoaktrisası Elizabet Teylor öz fiqurasının qabarıq hissələri ilə öyünür, qadın ləyaqətlərini gözə çarpdırmanın aktrisa üçün başlıca amil olduğunu qeyd edirdi. Böyük fransız rəssamı Ogyüst Renuar isə qadın döşünün vurğunu idi, deyirdi ki, qadın döşləri olmasaydı, mən rəssam olmazdım. Parisdə XVIII əsrdə şampan şərabının qədəhinin forması müəyyən edilməsi axtarılanda, məhz kral XVI Luinin arvadı kraliça Mariya Antuanettanın döşləri ən yaxşı nümunə kimi götürülmüşdü.

Deməli, qadın üçün, xüsusən səhnəni bir neçə saat işğal edən aktrisadan ötəri göz oxşayan döşlər heç də kiçik məsələ deyildir və sinəsi qabarıqsız olan, taxta səthini andıran aktrisalar buna görə müəyyən natamamlıq kompleksinə malikdirlər. Ancaq tamaşaçı gözü, xüsusən kişilərin nəzəri mənim bədənimin simmetriyasını əsas götürərək, fiquramdakı zəif cəhətləri diqqətdən yayındırır və

məni hətta lap gözəllik ilahəsi, bu aləmin printsəsas hesab edirdilər. Əlbəttə ki, bu, məni olduqca sevindirirdi, deməli, təşvişimə baxmayaraq, bədənim də tamaşaçıların, xüsusən kişilərin xoşuna gəlirdi. Axı zövqlər də dəyişmişdir, küçədə gedən gombul arvadlara əvvəlki tək heyranlıqla baxanlara olduqca az, bəzən hətta heç rast gəlmirsən. XXI əsr arıqlığı ilə, fiqurası burula-burula hərəkət edən, ilana bənzər qadınların əsridir. Qızlar isə bitki aləmi ilə müqayisə edildikdə, dayağa söykənməklə böyüyən və çiçək açan, həm də gözəllik simvolu olan orxideya timsallı olmalıdırlar

Mən gülüşün səhnəni canlandırmasına, nikbin əhvali-ruhiyyəni şiddətləndirdiyinə görə onu xərcləməkdə də xəsislik göstərmirəm. Əsasən bu gülüşə və səhnə oyunuma görə çoxları məni dünyanın ən xoşbəxt qadını hesab edirlər. Sinəmin başqalarına toxunan şəkildəki çox qabarıq görünməməsi də məni o qədər narahat etmirdi, çünki fiquramda çoxlarının qeyd etdiyi kimi, bir uğurlu proporsiya, qadın bədəni üçün vacib olan bir simmetriya vardır. Çünki mən məşhur rus aktrisası Tatyana Doronina (30 ildən artıq müddətdə o, M. Qorki adına MXAT-ın - Moskva Akademik Bədae Teatrının directoru və bədii rəhbəri olmuşdu, Oleq Yefremovun lazımız material kimi A.P.Çexov adına MXAT-dan qovduğu böyük bədbəxt aktyor kütləsini cəsarətlə himayə edərək, onlar üçün bu teatri yaratmışdı) cavanlıqda döşlərinin iri olmasından xəcalət çəkirdi, bunu aktrisanı gözdən salan, çox sayda obraza uyğun gəlməyən bir zərərli cəhət hesab edirdi. Qocaman aktrisa Faina Ranevskaya ona ürək-dirək vermiş, üzgün hisslərdən uzaqlaşdırmışdı ki, səhnədəki ilhamlı oyun bədənin kiçik qüsurlarını asanlıqla kölgədə qoya, gizlədə bilir. Axı o, özü də bir qadın kimi daha çox kişilərinkinə bənzər kobud sifətə malik idi, lakin nadir istedadı və iti ağı ilə seçilirdi. Ona görə də kiçik bədənə malik olduğuma, ilk andan gözlərə sataşan iri döşlərim olmadığına görə mən özümü qınayıb, üzülmürdüm, əksinə bununla öyünürdüm də.

Fiqurada hansısa kiçik də olsa, qüsurun olmasına baxmayaraq, tamaşaçı gözləri sevimli aktrisaya xüsusi mərhəmət nümayiş etdirib, onu sevir. Olduqca balaca boylu rus aktrisası Marina Neelova səhnədəki və ekrandakı oyununun hesabına heç də karlıq kimi görünmürdü, tamaşaçılar, xüsusən kişilər az qala bu xırda bədənli qadını gözəllik simvolu hesab edirdi. Mən də əvvəllər bədənimdə ləyaqət nişanəsinin kiçik ölçülü olmasından qorxurdum. Sonra onlar böyüməyə başladı və çar Solomonun «Şərqlər şərqi» kitabında Salaminin döşləri barədə dediyi tərifli sözləri mənim sinəmi bəzəyənlərə də cəsarətlə aid etmək olardı. Bütün bunların cəmi mənim xoşbəxt olmağım barədəki rəyin kütlə arasında geniş yayılmasına səbəb olmuşdu. Əslində isə sonralardakı haylı-küylü səhnə həyatıma baxmayaraq, yeniyetməliyimdə bəlkə də, mən bir qərribə hadisə hesabına təsadüfən müəmmalı düşüncələrin təsiri altına düşən qızlardan birinə çevrilmişdim.

Həyatımdakı təəccüb doğuran ilk öpüş

Yeniyetmə qız kimi mən tez-tez dəyişməyə məcbur olduğum növbəti orta məktəbin səkkizinci sinfində oxuyurdum, 14 yaşım tamam olmuşdu. Biz paytaxta yenidən köçmüşdük, qədim yəhudilər Sinay yarımadasında 40 il dolaşdığı kimi, ailəmiz də əvvəlcə atamın sənəti ilə əlaqədar olaraq, sonra isə anamın himayəsində əslində köçüriliyin əlaməti olan sərgərdan həyat keçirirdi. Başqa qızlardan fərqli olaraq sinfin oğlanlarından heç kəs mənə bu vaxta qədər eşq elan etməmişdi, mənə qarşı anlamadığım bir laqeydlilik hökm sürürdü. Bir dəfə Bakıda nadir peyda olan qar yağmışdı və küçədə uşaqlar hay-küylə qartopu oynayır, xüsusən qızları qar topası ilə daşlayırdılar. Bir içində iri buz parçası olan ağır qar topası mənim sifətimə dəydi və ağrıdan yerə yığıldım. Qəddi-qamətli, yaşlı bir kişi mənim qolumdan tutub qaldırdı, paltomu çırpıb, qarını sildi, sonra yaralanıb-yaralanmadığımla maraqlandı. Mən özümə gəldim, ona «yox» cavabı verdikdə, kişini xeyli süzdüm. Ondan mənim üşüyən bədənimə bir mehribanlıq nişanəsi olan qayğıkeşlik dalğası yayılırdı.

Həmin gün axşam tərəfi olduğundan mən həyətdə gəzməyə çıxmışdım. Lakin gəzintimə belə bir zərbə hesabına son qoyulmuşdu. Kişi mənə tərəf əyilib dedi ki, yəqin, sənə soyuqdur. Ona görə də bir isti yerdə qızınmalısan, həm də bu vaxt kobud oğlanın qar atəşindən incikliyin də yoxa çıxar. O, məni yaxınlıqdakı restorana dəvət etdi. Mən heç vaxt belə yerlərdə olmamışdım, susmağım mənim razılıq qərarı verməyimin əlaməti idi. Kişi əlimdən tutub, məni restorana apardı, paltomu soyundurub, özününkü ilə birlikdə qarderoba təhvil verdi. Yüngül, bədənimin xüsusiyyətlərini nümayiş etdirən paltarım da kişi məni müştəri gözü ilə seyr etməyə başladı və nəzərlərini yenidən özünü büruzə verib, koftamın sinəsini qaldıran hissəsinə dikdi. Onun baxışı məni utandırdı və hiss etdirdi ki, mən artıq heç də kiçik qız uşağı deyiləm. Qızlar bulağından hətta az da olsa su içməyi də bacarmışam.

Sifariş verdiyi çox sayda yeməklər süfrəni bəzədi, o, mənim qədəhimə də şərab süzüb, tanışlığımızın şərəfinə sağlıq dedi. Mən həyatımda ilk dəfə bir qurtum şərab içdim və elə hesab etdim ki, mən artıq sərxoşam. Bu kişi mənim üstümə olduqca xoş sözlər yağdırırdı, guya ki, mən çox gözələm və tanışlığımıza da o, olduqca şaddır. Təklifini rədd etmədiyimə görə də mənə razılığını bildirdi və birdən söhbəti yaxşı anlamadığım bir müəmmalı səmtə yönəltdi.

O, tam açıq şəkildə dedi ki, mən onun xoşuna gəlirəm və mənimlə evlənməyə şad olardı. Qulaqlarıma inana bilmirdim, yaşlı kişi yeniyetmə qıza izdivac təklifi edir.

Mən azyaşlı olduğumu bildirdikdə dedi ki, məhz ona görə o, belə bir təkliflə çıxış edir. Onun atası da yaşlı kişi olanda 14 yaşlı qıza evlənmiş, bir il sonra o, özü dünyaya gəlmişdir. Təəccüblənməyə ehtiyac yoxdur, məşhur aktrisa Lyudmila Qurçenkonun 7-ci sinfi bitirmiş anasını pioner düşərgəsində bayan çalan yaşlı kişi götürüb qaçmışdı. Axı Romeo ilə fiziki yaxınlığın şirin ləzzətini dadmış Culyettanın da 14 yaşı vardı, anası isə hətta bir yaş cavan olanda ərə getmişdi. Bu

izdivaclardan isə Culyetta və rus aktrisası meydana gəlmişdi. Culyettanın hekayətini biz Şekspirin məşhur əsərindən biliriksə, Qurçenko yaşlı atası və yeniyetmə anası barədə özünün “Mənim yaşlı uşaqlığım” adlı əsərində geniş söhbət açır. Axı islam dininin müqəddəsləri də yeniyetmə qızlara evləndirilə və bunda elə bir qəbahət görmürdülər. Məhəmməd peyğəmbər axıncı arvadı olan Aişəyə, birinci xəlifə olacaq Əbubəkrin bu qızının 9 yaşı olanda evlənmişdi. Peyğəmbər, birinci arvadı Xədicədən olan yeganə qızı Fatiməni də öz əmisi oğlu, gələcək beşinci xəlifə olacaq imam Əliyə yeniyetmə olarkən ərə vermişdi. İnan ki, mən bunları uydurmuram, ciddi mənbələrə arxalanıb, deyirəm. Müqəddəslər barədə isə yalan danışmaq asi düşmək deməkdir.

O. davam etdi ki, mənim təklifim hansısa şıltaqlığın təzahürü deyildir, başqa ciddi səbəblərə də əsaslanır. Təbiət canlılar yaranandan onların nəslinin kəsilməməsi, davam etməsi üçün də böyük qayğı göstərmişdir. Hər ay davam edən mensturasiya yeniyetmə qızlarda böyük dəyişikliyin əmələ gəldiyindən, onların uşaq doğmağa, ana olmağa hazır olduqlarından xəbər verir. Bu vaxt qızların öz\ri üçün ağır xəstəlik kimi qəbul etdikləri qan itirilməsi, ağrılar, həm də onları uşaq doğmağın ağır əzablarına, ağrılarına dözməyə hazırlayır. Adətən qızlarda, bizdə aybaşı adlandırılan bu proses 13-14 yaşında, bəzən isə bir qədər tez başlayır. Heyvanlarda və quşlarda isə cinsi yetkinlik daha tez meydana gəlir, çünki onlar daha az ömür sürürlər. Ona görə də onlarda nəsil artırmağa qayğı və istək daha güclüdür. Əgər canlılarda, o cümlədən insanlarda da nəsil artırılması belə nizamlanmasaydı, onların növü az keçməmiş sıradan çıxardı. Bu təbiətin sarsılmaz qanunudur.

Qədim dövrlərdə pis qidalanma, ağır zəhmət, müharibələr və təbii fəlakətlər hesabına insanlar az yaşayırdı. Qadınların reproduktiv bacarığı da zəif idi, məsələn, belə ki, başqa qida növləri olmadığından köçəri xalqların qadınları uşaqlarını 4-5 yaşına qədər əmizdirirdilər və bu yeni hamiləliyin baş verməsinə mane olurdu. Ona görə də əhəlinin artımı çox yavaş gedirdi. Lakin bütün çətinliklərə baxmayaraq, bəşər nəsli davam edirdi. Təbiət nəslin artırılması üçün imkanında olan bütün vasitələrdən istifadə edirdi, süni məhdudiyyətlərə yol vermirdi. Bu məhdudiyyətlər dövlətlərin qanunlarında meydana gəldi. Bu da heç də səbəbsiz deyildi. Yeniyetmə qızın bədənini lazımcına inkişaf etmirdi, bətdə uşaq gəzdirmək üçün vacib möhkəmliyə yiyələnirdi. Lakin qədim qanunlarda pozulmaz təbii qanunlar hökmən nəzərə alınır.

Biz restorandan çıxanda qar yağdı, o, guya məni soyuqdan qorumaq üçün qucaqlayıb, dodaqlarımdan öpdü. Bəlkə də, uşaq olmağımla bağlı hansısa bir dad hiss etməsəm də, mane olmadım, ancaq buna qarşı elə bir ehtiras da hiss etməmişdim. Siniflərimizdəki oğlan və qızların utanmadan, çəkinmədən ləzzətlə öpüşdüklerini də görmüşdüm. Ancaq bu könülə yatan cismani sevgi mübadiləsi məndən daim yan keçmişdi, heç bir oğlan məni öpməyə cəhd etməmişdi. Özümün də təşəbbüsümün cavabsız qalacağı məni qorxudurdu və buna da heç vaxt cəsarət etməmişdim. Sinfimizdəki bir qız isə bir neçə oğlanla öpüşürdü, lakin onları öz dodaqlarına yaxın buraxmırdı. Həmişə deyirdi ki, ancaq mənim yanaqlarımdan öpə

bilərsiniz. Onun dodaqları Avropadakı Orta əsrlərə məxsus olan qəsrləri andırırdı, onların sakitliyinə toxunmaq olmazdı. Qız da bu yolla nümayiş etdirdiyi müstəqilliyi ilə öyünürdü.

Mən başqalarının təcrübəsinə qısqanclıq edirdim, bir gün yaşlı bir kişinin mənə bərk-bərk öpəcəyi isə heç ağılıma da gəlməzdi. O, elə bil ki, uzun illər xərcləmədiyi ehtirasını bir daşqına çevirib, mənim kimi yeniyetmə, təcrübəsiz bir qızın dodaqlarına yönəlmişdi. Mən özümü itirmişdim, ancaq dodaqlarımdan ağzıma axan mayenin şirinliyini hiss edir və özümdən asılı olmayaraq bundan ləzzət alırdım, daxilimdən gələn bir səs mənə bu öpüşün və ondan aldığım həzzin davam etməsini deyirdi. Mənim istəyimdən asılı olmayaraq, mənə evlənmək təklif edən kişi də bu ağır yeniyetməni ağuşundan buraxmaq istəmirdi, isti nəfəsi ilə həmişə soyuqdan qorxan bir qızcığaza, əslində ətcəbala quşcuğaza hərarət cərəyanı ötürürdü. Nəhayət, körpə göyərçin kimi mənim çırpındığımı görüb, çarpazlaşmış qollarını bədənimdən çəkib, mənə azad etdi.

Mən baş verən təsadüfün yaratdığı ağlasığmayan reallıqla gələcək məchulluq arasında qalmışdım, özümü səssiz də olsa danlayırdım ki, gərək bu kişinin nəvazişinə boyun əyməyəydim, heç əvvəldən təklifinə razılıq verməyəydim. Mən bu qərribə hadisə hesabına elə bil ki, zamandan və məkandan ayrılmışdım, nağıllar aləmində məskən salmışdım. Lakin hadisə baş vermişdi, özümü qınamağım da artıq gecikmiş olmaqla, yersiz idi. Dodaqlarım gözlənilmədən bərk sıxılmağa məruz qaldığından, elə bil ki, daxilən isti qan axınına məruz qalmışdı, yaxşı ki, kişinin dişləri onları qanatmamaqla, mənə anlaşılmayan rəhm göstərmişdi. Çünki sərt təbiətli anam bunu görüb, mərəkə qaldıra, mənə söyüşlərə qərq edə bilərdi.

İlk öpüş mənə çox şeyi öyrətdi, həm kişi cinsi ilə münasibətdə ehtiyatlı olmağı, həm də mənə yeniyetmə bir qız arzusu və xəyalı ilə bunu dəfələrlə süni bir təcrübədən keçirmək naminə aktrisa sənətinə yiyələnmək fikrini aşladı. Mən aktrisaları insanlar arasında dünyanın, təbiətin ən azad quşu hesab edirdim. Onlar şərtliliklərə, mühitin hakim qaydalarına məhəl qoymadan istənilən istiqamətə uça bilir, könüllərini qısa müddətə də olsa sevgi sığınacağına çevirməkdən qorxmur, çəkinmirdilər. Bu quşların cəh-cəhi sevgi aləmindən ilham aldıklarının göstəricisi idi. Mən də səhnəyə qədəm bassam, belə tam sərbəst, həm də cəsarətli olacaq, könül istəklərimi bağlayan qıfılı qırıb dağıdacaqdım. Bir qədər sonra bu fikirlər mənə tamamilə ağuşuna alıb, buraxmaq bilmirdi. Öz nümunəvi tərbiyəsi ilə seçilən, oğlanlarla lap kiçik flirtdən də qaçan bir qız yeni macərələrin fantastik axınına düşmüşdü və bu baş gicəlləndirici düşüncələr artıq onu heç qorxutmurdu da. Evə girəndə anam niyə gec gəldiyimi soruşdu. Mən rəfiqələrimlə yağan qar altında qar-topası oynadığımızı dedim və anam buna inandı. Yalanım da cəsarət örtüyü qəbul etmişdi, kiçik bir görüş deyəsən mənə tamamilə dəyişdirib, təcrübəli, qorxu hissindən azad olmuş bir adama çevirmişdi.

Teatr barədəki xəyallarım isə onun kandarına ayaq basandan sonra dəyişməyə, dağılmağa başladı. Mənim primitiv düşüncələrim bir andaca yoxa çıxdı. Əlbəttə, teatr bütün öz qərribəliklərinə rəğmən başqa bir dünyadır. Teatra

daxil olan aktyor ya aktrisa hər cür çətinliklərlə, hətta təhqirlərlə üzləşsə də, onu tərk etməyə cəsarət etmir, buna cəhd göstərməkdən də elə bil ki, qorxur. Mən oxumuşdum ki, sirk kollektivləri cəmiyyətin digər seqmentlərindən fərqli olan öz daxili qaydalarına malikdir və onları pozmağa cəsarət də etmirlər. Bunlardan ən vacibi bu məkanı tərk etməyin mümkün olmaması, onun dini icma kimi tam bağlı olmasıdır. Bu nisbi oturaq həyat heç bir dekretin məhsulu deyildir, onilliklərlə könüllü qəbul edilmiş və pozulması baş verməyən bir davranış formasıdır. Sirkə artist kimi daxil olan oğlan ya qız, burada isə sənətlərin, məşğuliliyyətlərin sayı, hesabı yoxdur, bir daha oranı tərk etmir. Orada evlənir, boşanırlar, yeni ailələr qurulur və onlar sirkin onurğa sütununa çevrilirlər. Burada dünyaya gələn uşaqlar da valideynlərinin və ya onların dostlarının sənətlərinə yiyələnir, az sonra aparıcı artistlərə çevrilirlər. Beləliklə, krallıqların irsi hakimiyyətini yada salan, lakin dəbdəbədən tam uzaq olan sirk sülaləsi meydana gəlir. Bu yazılmamış qanun neçə-neçə nəsillər boyu davam edir. Teatr da, tam olmasa da, müəyyən xüsusiyyətlərinə görə sirkə bənzəyir. Burada dairədən azacıq çıxış imkanları olsa da, heç kəs onu tərk etmir, başqa yerdə heç nəyə yaramayacağı qorxusundan belə yeni tipli monastır həyatı ilə razılaşmağa məcbur olur. Burada da əsasən aktyorların və aktrisaların nikahı baş verir və az sonra dağılır. Cəmiyyətin dəyişilməsi ilə artistlərin nikahlarında da müəyyən dəyişiklik hiss olunur, mülki nikahlar meydana gəlir. Lakin bunlar yenə də ümumi xarakter daşımır. Teatrda, ekranla ömrünü bağlayanların nisbətən möhkəm və uzun sürən ailə kontraktlarını isə çox vaxt ölüm özü, süründürməçiliyə yol vermədən asanlıqla həll edir. Teatrın başqa sirrləri də çoxdur, ümumiyyətlə, müəmmalı məkandır. Burada dostluq da, ittifaqlar kimi nisbi xarakter daşıyır.

Belə fikirlərdən sonra məni özünə arvad etmək istəyən kişi ağılının əhatəsindən uzaqlaşmırdı. Deyəsən, o, məni azacıq da olsa ovsunlaya bilmişdi, öpüşü isə mənə məlum olmayan çox sirrlərdən məni agah etmişdi. Bir sadə öpüş mənim könlümdəki buzu əritmişdi, bu davam etsə, həmin daşqın məni məhv edə bilərdi. Ona görə də yaşlı kişi ilə yenidən görüşməkdən qaçmağa cəhd göstərdim. Səhər dərəcə daha tez yollanır, dərəcə qurtarandan sonra isə kitabxanaya dəyib, şagird yoldaşlarımdan yarım saat, bir saat sonra evə döndürdüm. Bir rəfiqəm yaşlı bir kişinin məni soruşduğunu dedi. Qızlar hansısa bir şübhəyə görə ona demişdilər ki, bu gün o, dərəcə gəlməmişdir. Bunu eşidən kişi ağ yalana inanıb, məktəb həyatından və onlardan uzaqlaşmışdı.

Bir həftə ərzində məktəbə getməkdən savayı, bir dəfə də olsun küçəyə çıxmadım və o kişi ilə heç vaxt bir daha görüşmədim. Lakin o, mənim yadımdan çıxmırdı, ilk dəfə olaraq mənim sevilməyə layiq olan qız olmağımı mənə açıb bildirmişdi. Mən bununla öyünürdüm, elə bil ki, xoşa gəlməyən ördək balası su üzərində üzümə başlayan qəşəng ağ rəngdəki təmiz lələkləri və uzun əyri boynu ilə öyünən qu quşuna çevrilmişdi. Mən heç də gözəlləşməmişdim, o kişinin ilk ehtiras həmləsi olan öpüşü məni dəyişdirmişdi, bədənimi və duyğularımı qu quşuna xas olan xüsusiyyətlərə yiyələndirmişdi. İlk dəfə idi ki, mən özümü xoşbəxt hiss edirdim. Və belə bir qərara gəldim ki, mən heç də rəfiqələrimdən çirkin deyiləm, bəlkə də, hətta gözələm. Bundan sonra mən oğlanların diqqətini cəlb

edəcəyəm, mənə sevgi etirafları ediləcək, məktublar yazılacaqdı. O yaşlı kişi, xüsusən onun öpüşü mənə özümə başqa gözlə baxmağa sövq etmişdi. İndi mən öz gözümdə çoxlarına meydan oxuyan gözəl bir məxluqa çevrilmişdim. Deməli, başqaları da mənim barəmdə səhvə yol verməyəcəklər.

Bu xəyallarım, arzularım, düşüncələrim mənə Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində təhsil almağa gətirib çıxardı. Burada tələbələr arasında tam sərbəstlik ruhu hökm sürürdü, bir-birinə eşq elan edənlərin və az sonra küsüb ayrılanların sayı-hesabı yox idi. Mənə də dostluq pərdəsi altında sevgi təklifləri edilirdi. Lakin mən bunları alma-marterin ab-havasının xüsusiyyəti kimi qəbul etdiyimdən, onlara ciddi yanaşmırdım.

Teatrın Orta Əsrlərdəki inkişaf yolları

Teatr heç də məhiyyət etibarilə ədəbi bir sənət deyildir, baxmayaraq ki, o universitetlərdə və məktələrdə yararlanmışdır. Dramanın özünün başlanğıcı da həm də adi, sadə bir əhvalat idi.

Qədim Yunanıstanda teatrın müxtəlif növləri öz ənənələrinə və səhnə texnikasına malik idi. Tamaşa eyni hadisəni eyni vaxtda icra edirdi, hadisə bir gündə baş verir və qurtarırdı. Hadisənin baş verdiyi səhnədə də heç bir dəyişiklik baş vermirdi. Bu təsvir edilən hadisənin ani xarakter daşımalarının bir əlaməti idi. Məişəti əks etdirən və müxtəlif tamaşa formaları həmçinin Qədim Şərqlərdə də mövcud idi.

Sadə əhvalatların özü də səhnə üçün qələmə alınırdı..Bizim eradan əvvəl V əsrdə Afinada yunan dramaturqları səhnə üçün əsərlər yaradırdılar. Bu ixtirani adətən ikinci aktyor ifa edirdi. Bu dramaturqlar Esxil və Sofokl idi, onlar həm də üçüncü aktyoru səhnəyə əlavə etmişdilər. Üç aktyor meydana çıxdıqda, əvvəllər mühüm rol oynayan xor tədricən yoxa çıxdı. Qədim yunan həm də teatr tamaşaları arasında özü onun dərəcəsini müəyyən edirdi.

Təəssüf ki, Afina sivilizasiyasının tənəzzülü ilə qədim Afina dramı, teatrı da sıradan çıxmaları oldu.

Renessans epoxasında italyan xalq komediyası meydana gəldi. İntibah illərində teatr ədəbi xarakterə malik oldu, şəhərlərim mədəni mərkəzində məhz oturmaq əhaliyə doğru irəliləmək yolunu tutdu.

Teatr incəsənətinin istehsalı olan tamaşa, dram əsərləri əsasında yaranır. Bu istehsal müvafiq olaraq rejissor tapıntıları ilə müşayiət olunur. Baletdə bu rol baletmeyster və didijor, operada, operettada isə rejissor və dirijor oynayır. Onların rəhbərliyi altında, birgə cəhdlər hesabına aktyorlar tədricən səhnə xadimlərinə çevrilirlər.

Teatr heç də bəxtəvərliyə himn çalınan məkan deyildir. Həyatda bəxti gətirməyənlər baxdıqları tamaşalardan təskinlik tapırlar. Cəmiyyət nə qədər inkişaf etsə də, onda yoxsul və digər bədbəxt insanlar qalır, bunu biz, ABŞ-ın timsalında da görürük. Ona görə də, nə qədər ehtiyac və cəhalət hakim rol oynamaqda davam edirsə, teatr öz funksiyası ilə insan könüllərini yumşaltmaqda davam edəcəkdir.

Mən şadam ki, tamaşalarımızda ruhi dərman kimi musiqiyə geniş yer verilir. Axı mən həm vokal, həm də balet təhsili almışam. Bir alleqorik tamaşada mən balerina kimi çıxış edirdim. 32 fueteni icra etməklə öyünə bilməsəm də, çünki onun çətin fırlanma effektini bacarmırdım, rəqsim tamaşaçıların çox xoşuna gəldi. Səhnəyə əsl balerinalar kimi puantlarda (parçadan olan yüngül ayaqqabılarda) çıxmışdım, ona görə də mənim ifamda pa-de-delər, piruetlər partnyorumdan daha professional alınırdı. Səhnəyə başlanğıcda yavaş solo rəqsi – adajio ilə daxil olanda tamaşaçılar məni alqışlarla qarşıladılar. Təəssüf ki, musiqini duymayanların bəziləri bizi lağa qoyurdu.

Vokala gəldikdə, hələlik səhnədə mənə muğamın kiçik bir hissəsini də oxumaq qismət olmamışdır, baxmyaraq ki, bu sahədə də özümü sınamışdım. Ümumiyyətlə, musiqisiz, rəqsiz, vokalsız səhnə, tamaşa qulağı batıran mitinq hay-küyünə bənzəməklə, öz cazibədarlığını xeyli itirmiş olur. Səhnədən isə tamaşaçı həzz almalıdır, bu həzz isə ona pyesin mahiyyətini daha yaxşı başa düşməkdə kömək edir.

Teatrın sonrakı inkişafına gəldikdə, XVI əsrdə I Elizabet İngiltərəsində möhtəşəm teatr sənəti yaranır, çünki artıq Qədim Yunanıstan və Qədim Roma yoxa çıxmışdı. I Elizabet teatr mühitində Uilyam Şekspir kimi dahi dramaturq meydana gəlmişdi. Ümumiyyətlə götürdükdə, teatr mahiyyətə tamaşalarda təsvir edilənləri, göstərilənləri inandırıcı etmək sənətidir. Şekspir əsərlərindəki fantastik hadisələrə də tamaşaçı inanmalı olur, teatrın da izah olunmayan gücü, yəqin ki, məhz bundadır.

Heç şübhə yoxdur ki, Qərb teatrı qədim yunan teatrının əhvalatlarını, mövzularını və forma üslublarını davam etdirirdi. Qədim yunan teatr ənənəsindən geniş istifadə edən fransız dramaturqları Jan Rasin və Pyer Kordel üçün isə bu təcrübə əsl model rolunu oynamışdı.

Öz həyatıma qayıtdıqda, sevincli tələbəlik illərimi ailəmdə baş verən bir bədbəxtlik zəhərləmişdi. Mən birinci kursda oxuyarkən böyük qardaşımın narkomanlıqla maraqlandığı məlum oldu. Ailəmizin dünyasını kədər atmosferi bürüdü. Onu qonşuluqda yaşayan narkotika alverçiləri buna öyrətmək istəmişdilər. Anamın möhkəm təsiri ilə qardaşım bu iyrenc məşğuliyyətindən uzaqlaşdı, atam biz hələ məktəbdə oxuyarkən ailəmizi tərk etmiş, sonradan başqa qadına evlənmiş və üstəlik bizə heç bir maddi yardım göstərməmişdi. Anam savadlı şəfqət bacısı olduğundan işlədiyi xəstəxanada onu gecə növbəsinin tibb bacısı təyin etmişdilər və başqalarına nisbətən yüksək maaş alırdı, gündüzlər isə, bir qədər istirahət etdikdən sonra, tanıdığı adaamların ailə üzvlərinə kiçik məbləğ pul hesabına iynə vururdu. Bu gəlirlər ailəmizi dolandırırdı. Belə bir vaxtda qardaşımın

narkomanlıqla maraqlandığı məlum oldu, bunu qonşuluğumuzda yaşayan məktəbli oğlan anama xəbər vermişdi. Narkomanı saxlamaq isə bir böyük ailəni dolandırmğa bərabər idi. Biz bu məsarifə dözə bilməzdik.

Bizim yaşadığımız məşhur küçədəki bir yaxın qonşu kimi tanıdığımız ailənin bütün üzvləri, təkcə ana istisna olmaqla, atanın iyrənc təcrübəsindən nümunə götürərək, narkomanlığa qurşanmışdı, buna pul əldə etmək üçün oğurluğa da girişmişdilər. Hətta bizim evə də girmişdilər, lakin yararlı bir şey tapa bilməmişdilər. Biz belə oğruya fars filmindəki böyk azərbaycanlı şairi Şəhriyar kimi cavab verərdik ki, oğru axı sən ağıllı adamsan, elə yerə get ki, orada qiymətli bir əşya tapa biləsən. Oğurluq edilən evlərin sahibləri də polisə müraciət etdikdə, onların bir qardaşını həbs etdilər. Dustaqxanadan dörd ildən sonra qayıtdıqda o, nəşə çəkməyə daha pis qurşandığından, az keçməmiş öldü. Onun iki qardaşı azacıq fasilələrlə dünyanı tərk etdi. Dərdə dözə bilməyən ana da vəfat etdi və narkomaniya bütöv bir ailəni məhv etdi. Onların komasının qapısı birdəfəlik bağlandı.

Ailəmiz narkomanlarla, xuliqanlıq nümayiş etdirmək həvəskarları ilə məşhur olan kasıb bir küçədə yaşayırdı. Burada adam bıçaqlanması, döyülməsi adi hal hesab olunurdu. Az qala hər ailə mükəlləfiyyət qaydası kimi həbsxanaya öz nümayəndəsini göndərməli idi. Dustaqxanadan çıxıb, qayıdanlar məhəllənin “qəhrəmanlarına,” «şöhrət ulduzlarına» çevrilirdilər. Həbsxana təcrübəsi onlara yaşadıkları mühitdə məhəllə «kübarlığına», “Don” olmalarına çatmaq hüququ verirdi, **onlara əslində çoxları nifrət bəslədiyi halda, bəziləri qorxudan ehtiram göstərirdi. Heç kəs** onların qumar oyunlarına, onun bir hissəsinə çevrilmiş nərd oyunlarına müdaxilə edə bilməzdi, buna görə ona cəhd edən adamı sadəcə olaraq cəzalandırır, yortardılar.

Belə küçədə yeniyetmə, cavan qız kimi böyümək çətin idi, onu daim müxtəlif səviyyədəki təcavüz kölgəsi izləyə bilərdi. Mənə belə bir mühitdə, özü də ehtiyac içərisində yaşamaq «xoşbəxtliyi» qismət olmuşdu. Atam bizi atıb getdiyindən, anamın himayəsində qalmışdıq. Böyük qardaşımı anam ərköyün böyütmüşdü, cüzi qazandığı pulun çox hissəsini oğluna xərcləyirdi və bu, mənim kiçik büdcəmin daha da kiçilməsinə səbəb olurdu. Anam qardaşımı küçənin iyrənc təsirlərindən qorumağa çalışsa da, bu məsələdə çox şeyə nail olduğu ilə öyünə bilməzdi. Avara, sərgərdan həyata aludəçilik qardaşımı daha çox cəlb edirdi, həmyaşıdları ilə küçədə laqqırtı vurmaqla gününü keçirir, dərslərini hazırlamağa fikir vermirdi.

Mənim narkoman oğlanla məcburi xarakter daşıyan münasibətlərim

Qonşu narkoman oğlan bir gün yolumu kəsib, mənimlə danışmaq istədiyini bildirdi. O, mənə sevgisini elan etdi, hətta mənə evlənəcəyini bildirdi.

Onun ağılı başında deyildi, gözləri axırdı. Hətta məni qucaqlamağa da cəhd etdi. Mən gülümsəyərək özümü ondan uzaqlaşdırdım. Sərt etiraz etsəm, mənə təcavüz edə bilərdi, hətta məhv etməkdən də çəkinməzdi. O, artıq qeyri-adekvat idi və cinayətkarlar ordusunda xidmətə asanlıqla girə bilərdi. Öz aləmində onlar güman edirdilər ki, hətta qətl hadisəsinə yol versələr də, onları bəlkə də dustaqxana əvəzinə məcburi müalicəyə göndərəcəklər. O, yarı hədə, yarı xoş qaydada bildirdi ki, istəklərimə tabe olmasan, səni incidə bilərəm. Yaxşısı budur ki, mənim xoş niyyətimi cavabsız qoymayasan. Sonra biz səninlə ailə quracağıq. Mən onun eyhamını başa düşüb, daha da qorxdum. Beynim sürətlə işləyirdi, yeganə yol onun zəif cəhətindən istifadə etmək idi, bu isə onun narkotik tapmaqda çətinliklərlə üzləşməsi idi. Bir dəfə ona aptekdən gizli aldığım ucuz narkotik təklif etdiyimə görə mənimlə artıq xoş rəftar etməyə başlamışdı.

Onun hədəsi mənə casus filmlərini xatırladırdı. Filmlərdə qisas almaq əmrinə tabe olmayanları cəzalandırmaq adi hal idi. Mən müdafiəsiz bir məxluq idim, o, mənə qarşı ən pis, alçaq hərəkətdən də çəkinməzdi. Ona görə də mən ona narkotik gətirməklə, könlünü ala bilərdim. Bu da xoşbəxtlikdən uzun çəkmədi. Bizim əlaqəmiz tez qırıldı, məhlədə danışdılar ki, küçədə narkotik satanda polis onu tutmuş, məhkəmənin hökmü ilə beş illiyə həbsxanaya göndərilmişdi. Narkomanlardan qorxmaq təkcə mənə aid deyildi, onlardan demək olar ki, hamı qorxurdu, öz dəstələrinə aid olmayanlara nifrətlə baxırdılar, bu daimi düşmənçiliyi isə, onlara məxsus olan “vendetta” hesab etmək olardı. Həm də narkomanların tabe olduqları tiran, onlar üçün yeganə hakim qüvvə olan cahillikdir, cəhalətdir. Nə qədər ki, bu tiran onlar üzərində özünün şər hakimiyyətini saxlayır, onlara qarşı görülən yumşaq tədbirlərin heç biri fayda verməyəcəkdir.

Bunlar o demək deyildir ki, mənim həyatım yalnız faciələrdən ibarət idi. Xoş günlərim də olurdu, onlar isə yalnız məktəblə əlaqədar idi, burada mən yaxşı mənada fərqlənirdim. Ədəbiyyat dərslərindən “əla” qiymətlər almaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırdım.

İlk səhnə fəaliyyətim məktəbdə başladı, əslində heç bir səhnə-filan yox idi, mən öz monoloq qabiliyyətimi və rollara girmək bacarığımı göstərmək cəhdi etdim, müəllimin və şagirdlərin rəyinə görə bu olduqca uğurlu alınmışdı. Altıncı sinfin şagirdi ilk dəfə öz istedadını açıqca nümayiş etdirmişdi.

Ədəbiyyat müəlliməmiz bizə A.P. Çexovun “Buqələmun” hekayəsini öyrənməyi tapşırırmışdı. Səhərisi gün müəllimə əvvəlcə əlaçılarını lövhə qarşısına çıxardı. Onlar nəsə mızıldandılar, heç nə başa düşmədik. Sonra məni cavab verməyə çağırdı. Hekayəni yaxşı mənimsəmişdim. Generala qonaq gələnin küçüyü ya da yiyəsiz küçə iti nökrənin barmağını dişləmişdi. Əslində it bir dənə idi. Yaltaqlar generala görə iti müdafiə edir, nökrəri günahkar hesab edirdilər, generalın qonağının itinin nəzakətliliyini xüsusi qeyd edirdilər. Digərləri isə bunun küçə iti olduğunu təsdiq edirdilər. Mən hekayə qəhrəmanlarının hər birini təbii qaydada səsləndirirdim. Müəllimə məəttəl qalmışdı, nökrənin danışığı ona daha çox xoş gəlmişdi.

Müəllimə dedi: - İzolda! Sən həqiqi aktrisan. Gələcəkdə istedadlı səhnə ustası ola bilərsən.

Uşaqlar bu sözü yalan şişirtmə hesab edib, gülüşdülər. Oturmaq təklifi olsa da, oturmadım, bəzi fikirlərimi bildirmək istədim:

-- Mən nökrin barmağını qapan iti müdafiə edənləri də qınamıram. Yaltaqlıq, xüsusən varlılar qarşısında əyilmə onları belə öyrətmişdir. Onlar hər şeyi tərsinə deyə bilərlər və ya tam inkar edərlər. Fikrimi möhkəmləndirmək üçün N.V.Qoqolun "Müfəttiş" pyesinə keçdim. Əsərin qəhrəmanı Xlestakov nadir dələduzdur. O, quberniyanın paytaxtında korrupsiyanın sistemə çevrildiyindən asanlıqla hali olur və bütün vəzifəliləri müxtəlif vasitələrlə soymağa başlayır. Şəhərdə məmur ailələrində, əxlaq da yaxşı vəziyyətdə deyildir, xüsusən qubernatorun arvadı və qızı Xlestakovun yalanlarına inanıb, əxlaqsız istəyində ona tam tabe olmağa hazırdırlar. Deməli, cəmiyyətdə çürümə gedir. Korrupsiya epidemiya xarakteri almışdır. əgər xəstəliyin qarşısı alınmasa, buqələmun kmi həşəratlar və Xlestakov kimi ikiayaqlı tülkülər Rusiya ərazisini bütünlüklə bürüyəcək və məhv edəcəklər.

Müəllimə İzoldanın fəlsəfi düşüncələrinə heyran qalmışdı, bu qız hələ çoxlarını təəccübləndirəcək, üşyankar ruhu ilə işlədiyi teatrın yeniləşməsinə də şərait yaradacaqdır.

Sonra müəllimə özü əlavə etdi:

- Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin ifşasından məlum olduğu kimi , Azərbaycanda din pərdəsi altında meydana gələn Şeyx Nəsrullahlar adamların cəhalətindən istifadə edib, ölümləri diriltmək barədə heç bir təsdiqi olmayan fantastik fırıldaqlara əl atıb, pul yığır, varlanır, əxlaqsızlıq edirdilər. Onlar saxta sözlərinin möhkəmliyini saqqalları ilə, əmmamələrinin iri həcmdə olmaları ilə təsdiq etməyə çalışırdılar. Şeyx Nəsrullahlar Xlestakovlardan daha qorxulu idiər, şəhərlərdəki varlı adamları deyil, kasıb, hər cür yalana inanan və uşaq ağlından uzağa getməyən kəndliləri soyurdular. Onlar kəndə elm, bilik gətirən adamları lənətləyib, kənddən qovur, cəhalətin daha da dərinləşməsinə şərait yaradırdılar. Kəndlərin havasından geriliyin naftalin iyi gəlirdi. İrticanı müdafiə edənlər dəstələri də yaranmışdı və ABŞ-dakı zəncilərə qarşı ağların irqçi dəstələri olan kukluksklanlar kimi, onların mövqeyinə etiraz etmək olmazdı.

Bu başqalarına bənzəməyən dərstdən sonra məndə azacıq da olsa öz istedadıma inamım yarandı və əvvəlki həkim olmaq qərarımı dəyişib, nə olursa olsun aktrisa olmağı qərara aldım. Həmin gün mənim həyatımın dönüş nöqtəsi oldu və buna görə böyk yazıçı Çexova ömrüm boyu minnətdar olacağam. Lakin qərarımı anamdan gizlədirdim, ancaq o, təcrübəsinə görə çox şeydən hali idi və rəfiqələrim də həmin dərstdə baş verənləri və müəllimənin məni aktrisa adlandırmasını ona çatdırmışdılar.

Mən müəllimin mənə etimad bəsləməsindən daha da ilhamlanmışdım, axı müəllimə buna qədər şagirdlərə tərif söyləmək barədə daim xəsislik göstərmişdi.

Belə bir şəraitdə yaxşı oxumağı, əlaçı olmağı qərara almışdım və tədricən bu baş verdi. Düşünürdüm ki, böyüyəndə kasıblığın daşını hökmən atacağam, özü də bir printsə ərə getməklə, Fransa kralı XV Luinin məşuqəsi olan Madam Pompadur kimi qaraçıların öncəgörməsi ilə az qala kraliça olmaqla deyil, birinci növbədə öz zəhmətimlə yaxşı yaşayacaq, anama və qardaşıma da kömək edəcəyəm. Aşağı siniflərdə oxuyarkən rəfiqələrim mənim onlarla münasibətimdə oyun əlamətlərini müşahidə edib, rəqsə, mahnı oxumağa həvəsimi görüb, aktrisa olacağımı, müəlliməmizdən hələ xeyli əvvəl demişdilər. Bu da gələcəyimin parametrləri barədə daha dürüst fikirə düşməyimdə az rol oynamamışdı. Gələcəkdə hərtərəfli aktrisa olmaq üçün musiqi ilə də məşğul olurdum, evimizdə piano olmadığından, musiqi məktəbində fortepianoda çalmaqdan yorulmurdu. Həm də rəqslə də məşğul olurdum, bədən quruluşuma görə rəqs müəlliməmiz təbiətin məni balerina olmaq üçün yaratdığını demişdi və bu sözlər məni qızıışdırdığından, əsl balerina olmaq üçün çox çalışırdım, dəzgahdan aralanmırdım. Bu çoxlarının təəccübünə səbəb olurdu. Mən XIX əsrin məşhur fransız bəstəkarı Kamill Sen-Sansın işıqlı lirika, nəcib patetikanın üstünlük təşkil etdiyi balet əsərlərini çox sevirdim, onun “Ölüm rəqsi”ni mən dünyada yaranmış ən güclü rekviyem sayırdım və ona saatlarla qulaq asırdım. Məşhur balerina Mayya Plisetskayanı təqlid edərək Sen-Sansın “Ölən qu quşu” suitasını ifa etməyə çalışırdım, elə ifadəliliyə nail ola bilməsəm də, musiqinin sədaları mənə görünməmiş könül rahatlığı verirdi, təsəvvürümə gətirirdim ki, bir gün mən də qanadlarını бүküb, yerə çökən qu quşu kimi həyatdan gedəcəyəm. Ona görə də çox işləməli, heç olmasa, mükəmməl də olmayan rəqsimin hesabına xatırlanmalıyam. Çünki bu çətin rəqsi ifa etməyə mən ən azı cəsarət etmişdim. Başqaları isə Plisetskayanın şöhrətindən və nüfuzundan qorxub, o suitaya yaxın düşmək istəmirdi.

Baletə sevgim yalnız məşqlərə can yandırmağımla bitib, qürtarmırdı, cəsarət göstərib, öz səhnəmizdə də təklifə boyun əyib, balet partiyasını ifa etməkdən çəkinmədim. Bu barədə mən qısa da olsa söhbət açmışdım, indi bir qədər geniş təfsilata keçməklə danışıacağam. Truppamız bir dəfə tamaşaçını güldürmək xatirinə parodiya üslubunda olan balet səhnəsi hazırlamışdı. İri cüssəli, yekə qarınlı aktyorlarımız özlərinə məxsus, karikatura tipli rəqslərlə tamaşaçıları bolluca güldürürdülər. Mən isə onlardan fərqli olaraq, tamaşadakı rəqsimə balerina ustalığı və məsuliyyəti ilə yanaşmışdım. Mən heç də professional balerina deyiləm, lakin bu sənətin çətinliklərinə yiyələnmək üçün çox əziyyət çəkmişəm, yorğunluqdan taqətdən düşənə qədər özümə qəsd edərək, hər gün saatlarla dəzgah arxasında, repetitor müəllimənin - professional yaşlı balerinanın rəhbərliyi altında məşq etmişdim, axı əvvəllər balerina olmaq məqsədim də var idi. Ümumiyyətlə, məqsədlərim lap çox idi, özümü az qala fəda edirdim ki, bu məqsədlərimə çatmaq üçün hər sahədə professionallığa yiyələnim, bu isə qeyri – mümkün idi. Həqiqi balerina olmaq olduqca çətindir, bütün ömrünü bu sənətə həsr

etməyi tələb edir. Ona görə də ciddi söylərimə baxmayaraq, 32 fueteni axıra qədər fırlana bilmirdim, lakin baletin mürəkkəb texnikasına lazımınca yiyələnmişdim və ən azı kordobaletdə uğurla rəqs edə bilərdim. Bu işdə istedadım və ölçüyə gəlməz zəhmətsevərliyim heç də az rol oynamamışdı. Çəkdiyim əziyyətlərimin isə sonralar səhnədə mənə böyük köməyi dəydi.

Tamaşada yeganə rəqs edən qız mən idim. əvvəldən axıradək o qədər də asan olmayan partiyanı ifa etdim. Mən heç cür özümə sığışdırma bilməzdim ki, tamaşaçının gülüşünü qazanmaq üçün hansısa bir süniliyə yol verim, rəqsdə baletdən kənar hərəkətlər edim. Bu, pərəstiş etdiyim həmin sənətə bəslədiyim sevgiyə xəyanət olardı. Digər tərəfdən paçka (balerinaların səhnədə geyindiği olduqca qısa, çox hissədən tikilmiş, yanlara açılan dairəvi kiçik tuman) mənə çox yaraşırdı, fiquramın bütün gözəlliklərini nümayiş etdirməyə imkan verirdi. Ağ səhnə geyimində mən əsl süd rəngini almışdım. Mən havaya sıçrayanda- həm sautedə, həm də assembledə, baletdə sıçrayışlar belə adlanır, pərvazlanan quş təsiri bağışlayırdım, sənətə vurğun tamaşaçıları bu, çox razı salırdı. Sıçrayışım vaxtı ayaqlarımı olduqca aralı açdığımdan az qala şpaqat forması yaranırdı, təsviri mənzərə isə gərilmiş quş qanadlarını andırırdı. Axı qadın, qız hərəkət edəndə onun bütün gözəllikləri üzə çıxır. Səhnədə incə sıçrayış edən balerina kəpənəyə məxsus olan daha zərif uçuş effekti yaradır. Kəpənək uçanda Günəşin şüaları altında onun qanadlarındakı rənglər əsrarəngiz qaydada bərq vurur və hərəkətsiz olan vaxt onun gizli qalan bütün gözəllikləri üzə çıxır. Onu müşahidə edənlərdə isə qövs-quzehə bənzər füsunkarlıq duyğusu yaranır. Mən səhnədə özümü, bədəninin kiçik ölçüsünə uyğun gəlməyən bəzəkli enli qanadları olan kəpənək hiss edirdim və pərvazlanma anlarım tamaşaçılara çox xoş gəlirdi. Hətta belə bir fikir yaganmışdı ki, baletə yad olan səhnədə yeni möhtəşəm balerina meydana gəlmişdir. Bu çıxışma, havada yüngül, zərif pərvazlanmanı xatırladan sıçrayışma, uçuşuma görə uzun müddət məni artıq göyə qalxan quş deyil, bir çiçəkdən başqasına qonan “kəpənək” adlandırırdılar. Rafiq bu tamaşaya baxmışdı, onu yaddan çıxarmırdı və bəzən evdə mənə, əzizləmək qaydasında ingilis dilində kəpənək mənasını verən “butterfly” deyə müraciət edirdi. Özümə gəldikdə, həmin səhnə oyunumu ən böyük uğurlarımdan biri, professional rəqs sahəsində nailiyyətim hesab edirəm. Lakin anlayıram ki, tənqidçilər dram aktrisasının bu zəhmətinə elə bir əhəmiyyət verməyib, onu mənim yaradıcılığımın adi bir hissəsi kimi də qəbul etməyəcəklər.

Tənqidçilərin qiymətindən asılı olmayaraq, səhnədə balerina kimi çıxışım heç vaxt mənim yadımdan çıxmayacaqdır.

Lakin ümumiyyətlə, baletimizin yüksək səviyyəyə çatması da hələlik arzu olaraq qalır. Yarım əsr bundan əvvəl nail olduğlarımızı da ətalət hesabına itirmişik. Bizim nə Dyagilevimiz, nə də Qriqoroviçimiz vardır ki, incəsənətin bu növünü yeni, daha yüksək səviyyəyə qaldırsın. Bizdə baletin təbliğatı da demək olar ki, aparılmır, televiziya ekranlarını müğənnilər aramsız olaraq işğal etdikləri halda, bir dəfə də olsun onlarda balet səhnəsi nümayiş etdirilmir. Rusiyada QKÇP-yə görə P. İ. Çaykovskinin məşhur “Sonalar gölü” baleti anafemaya uğramışdır. Bizdə böyük Xoreoqrafiya məktəbi yaradılsa da, heç də böyük ustalar yetişdirilmir, prima balerinalar da kordobalet rəqqasələrindən elə də fərqlənmirlər. Vaxtilə fransız rəssamı Edqar Deqa balerinaların fiqurlarını tablolarında təsvir etməklə məşhurlaşmışdı. Anri Tuluz- Lotrek “Mulen Ruj”un kankan rəqqasələrini reklam xarakterli qrafikasında təsvir etməklə, bu gecə klubunun populyarlığının böyüməsində böyük rol oynamışdı. Bizdə isə rəssamlar natürmortlara canlı səhnə ustalarından daha böyük üstünlük verir, fırçalarını onların sadə porteritini çəkmək üçün də işlətməkdən belə qaçırırlar.

Yeri gəlmişkən, səhnənin aktyora, aktrisağa sehrli görünən bir təsirini də qeyd etmək istəyirəm. Biz həyatda sadə görünürük, başqalarından fərqlənmirik. Səhnə isə bizi tamamilə dəyişdirir, bizə əlavə gözəllik verir, adamları əsir edən xarizma ilə də mükafatlandırır. Səhnədə bütün bədənimiz də, qollarımız, ayaqlarımız, sifətimizin cizgiləri də anlaşılmayan dəyişikliyə məruz qalır, qeyri-adi mükəmməllik qazanır. Bütün bunlar aktrisa ətrafında cazibədar aura yaradır və tamaşaçılar da onun təsiri altına düşür. Teatrın çox sayılı sirrlərindən biri də, yəqin ki, budur. Səhnəyə qədəm basan hər kəs bu metamorfozalara hazır olmalı, həm də onu qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Həm də artist, həqiqi incəsənət xadimi özünü başqa realıqda hiss etməkdən uzaq qaçmalıdır.

Keçmişə yada saldıqda, mənim yeniyetməliyim və gəncliyim ağır zəhmət mayesində yoğrulmuşdur, günüm məktəbdə, çoxsaylı əlavə məşğələlərdə keçirdi və mən başa düşürdüm ki, komada yaşamaqdan çıxmaq üçün tikəcəyim hündür, yaraşıqlı binanın, villanın bünövrəsini məhz indi qoymalıyam. Yəqin ki, yüngül olmayan həyatım məni belə intensiv, tərtdə qaydasında çalışmağa məcbur etmiş, qarışqa zəhmətkeşliyinə yiyələnməyimə səbəb olmuşdu.

Tələbəlik illərim

Nəhayət, məktəbi yaxşı qiymətlərlə bitirdikdən sonra, arzularımın reallaşması üçün teatr xadimləri hazırlayan universitetə qəbul olundum və ilk kurslardan çalışqanlığım, istedad şərtləri ilə müəllimlərimin diqqətini cəlb etdim. Mən olduqca kasıb geyinirdim, professorlar mənim ehtiyac içərisində yaşadığımı görürdülər. Onlar kinostudiyalarda, teatrlarda işləyən kolleqalarına mənim ümid verən istedad qığılcımlarımdan istifadə etməyi məsləhət gördüklərindən, mən filmlərdə kütləvi səhnələrdə oynayır, kiçik rollara çəkilirdim və rejissorlar mənim zəhmətsevərliyimdən razı qalırdılar. Hətta biri bu xüsusiyyətimi şişirdərək, məni «yapon qızı» adlandırmışdı. Azərbaycanlı müsəlman qız birdən- birə digər planetdən gəlmiş kimi görünən bir xalqın törəməsi səviyyəsinə qaldırılmışdı. Bu adla mən öyünürdüm, özümü uğur naminə fəda etməyə hazır bilirdim. Axı məndə sintoizm elementləri də var idi, mən təbiətə tam sitayiş edirdim.

Bir ingilis dili müəlliməsi isə məni «workaholic»- “zəhmətdən yorulmayan” adlandırırdı. Çalışqanlığım görə mən artıq «ulduza» çevrilmişdim və ya ona bənzəyirdim. Ona görə də axırıncı kurslarda məni ucuz kinofilmlərdə iri rollara çəkilməyə dəvət edirdilər və rolun keyfiyyətinə məhəl qoymadan qonorar naminə mən razılıq verirdim. Oyunum tamaşaçıların və bəzi kino tənqidçilərinin də diqqətini cəlb etməmiş qalmamışdı, bunlar isə mənim üçün iftixar, öyünmək mənbəyinə çevrilirdi.

Aktrisalığa həvəsim yarandığı vaxtdan fiquramın və sifət cizgilərimin xoşagələn olması məni çox düşündürürdü. Axı əyri bədənli, ya başqa qüsurlu fiqurası olan aktrisa bədbəxt qadın obrazlarından başqa nə yarada bilərdi, kübar qadın rolunun yaratmaq eşqinə düşdükdə isə yalnız gülüş doğura bilərdi. Gəncliyim start götürdükdə, başqa sözlə universitetə daxil olduqdan sonra bədənimdə müsbət dəyişikliklər əmələ gəldi, ətə-qana doldum. Bəzi gözəllik mənbələrinin kiçik olması mənim üçün dərdə çevrilmişdi. Axı döşlər ölçüsündə olduqda, fiquraya yaraşır verdikdə qadına, qıza gözəllik verir, hamı birinci növbədə paltar altında gizlədilmiş bu hissəyə fikir verir, axı əslində döşlər geniş yançaqla birlikdə qadınları kişilərdən tam fərqləndirir. Məşhur filmdə Misir çariçası Kleopatra deyirdi ki, oğul doğmaq üçün qadına iri budlar lazımdır. Döşləri gəldikdə, onlar yeniyetməlikdən sonra böyüməklə, özlərini biruzə verməyə başladı, koftanı nəzərə çarpan dərəcədə qaldırırdı. Oğlanların gözlərini tez-tez mənim sinəmə dikməsi məni sevindirirdi, axı adamlar gözəl peyzajdan həzz aldıklarına görə geniş ətrafa əhəmiyyət vermir, nəzərlərini yalnız onlara həzz verən nöqtəyə dikirlər. Kinofilmlərdə və model qızların foto portetlərində qadın döşlərinin cazibədarlığına xüsusi fikir verilir. Ümumiyyətlə, gözəl qadını

yaratmaqla, təbiət bəşqalarına nisbətən ona xüsusi üstünlük verir, bunu heç cür inkar etmək olmaz.

Gur qara saçlarım ağbəniz sifətimi dairəyə almaqla, bütün cizgilərinə - qaşlarıma, yanaqlarıma, ağzıma və dodaqlarıma gözəllik nişanələri verirdi. Rəfiqələrim məndə baş verən dəyişiklikləri hiss edir, bəzilərinə bu qısqnclıq, hətta paxıllıq yaradırdı.

Yeni narkomanın məsuliyyətsiz tələbləri

Lakin bir təsadüf mənim ovqatımı korladı, qonşumuzda yaşayan, qardaşım ilə dostluq edən bir narkoman oğlan mənim artıq aktrisaya çevrildiyimi eşidib, bir gün yolumu kəsdi. Nədənsə ürcahıma daim narkoman cavanlar çıxırdı. O, bütöv adımla deyə bilmədiyindən, məni İza deyə çağırırdı, bir qədər istehza, bir az da kinayə qaydasında dedi ki, aktrisa olandan artıq bizi saymırsan. Məgər sən bilmirsən ki, mənim səndən xoşum gəlir, istəyirəm sən mənim «girlfriend»im olasan. Hətta səni sevməyim barədə meyxanaçıdan xahiş edib, gözəl bir meyxana da qoşdurmuşam və məhlənin uşaqları bunu tez-tez oxuyurlar.

Sözün qızası, biz dost olmalıyıq, məhəlləmizin qızı kənar adama qismət olmamalıdır. O, artıq məni öz mülkiyyəti hesab edirdi. Sərt cavab versəm, açıq hərəkətlər edərdi, ona görə də gülümsəyərək əlavə etdim ki, İmamverdi, mən səni özümə qardaş bilirəm, çünki Aydının yaxın dostusan. Qardaşım da həmişə mənə demişdi ki, heç kəs sənə sataşa bilməz. İmamverdi ilə ikimiz o adamın cavabını lazımınca verərik. Bu sözlər onun döşünə yatdı, lakin yenə təkrar etdi:

– Mən sən ilə gəzmək istəyirəm. Fikrini bilmək istəyirəm. Bilirəm ki, mənə «yox» deyə bilməzsən.

Bu artıq hədə xarakteri daşıyırdı. Onu xoş sözlərlə yumşaltmaq lazım idi. Bildirdim ki, onsuz da biz dostuq, qardaşıma görə yaxınlıq, nə tapşırıqın olsa, mən onu yerinə yetirməyə hazır olacağam.

Mən bilirdim ki, onun mənə heç bir sevgisi yoxdur, yalnız nəşənin təsiri ilə bu fikrə gəlmişdir. Hiss etdim ki, o, yumşalmağa başlayır, bu vəziyyətdən istifadə edib dedim:

– Bir bacı kimi sən hər bir istəyini yerinə yetirməyə çalışacağam. Sən mənə böyük qardaşım kimi göstəriş verə bilərsən.

Bu sözlər onu tamam qərribə, xoş münasibət sahibinə sevirdi. Ona görə də bir qədər fikrə daldıqdan sonra dedi:

– Sən bilirsən ki, mən qonşu aptekdən özümə lazım olan dərmanlar alıram. Çox vaxt pulum olmur. Aptekçi də mənə onları baha satır. Onu tanıyırsansa, yəqin, sənə ucuz verər, o dərmanlardan al, mənə ver. Axı mən sən qardaşın hesab olunuram.

Bu sözlərdən sonra mənim əvvəlki qorxum azaldı, görünür, İmamverdi bəlkə də, mülayim xasiyyətli bir insan imiş, hər halda, mənə yazığı gəldiyini hiss etdim.

Aptek sahibi mənim gənc qız fazasına keçməyimi nəzərdən qaçırmırdı, mənə daim müştəri gözü ilə baxırdı, yaxından tanış olmaq, sonra bu münasibətləri dərinləşdirmək istəməsi də mənə az-çox məlum idi. Ona görə də onun yanına xahişə getməli oldum.

Arzusuna uyğun olaraq, bu adam mənə çoxdan göz qoyurmuş, adətən mənim fiqurama yönələn şəhvet ifadə edən baxışlarını da gizlətmək istəmirdi. Mən onun bu zəifliyindən istifadə etmək qərarına gəldim. Öz müştərilərinə İrandan gətirilən narkotik satırdı. Aptek sahibinin kabinetinə yollandım və qadağan olunmuş narkotikin ucuzunu mənə satmağı xahiş etdim. O, apteki işlətməklə yanaşı, narkotik alveri ilə də məşğul olurdu. İranla möhkəm əlaqə yaratmışdı. Ona narkoman tələbə qızlar da müraciət etdiyindən, mənim xahişimə təəccüblənmədi. Mən onun şübhəsini dağıtdım, bildirdim ki, təhlükəni özümdən uzaqlaşdırmaq üçün bunu kiməsə verməliyəm. O, şadlandı və yarı qiymətinə mənə ucuz narkotik satdı.

Mənim tez reaksiya verməyimdən qonşumuz razı qaldı və mən müvəqqəti də olsa, inandım ki, o, hələlik mənə pis münasibət bəsləməyəcəkdir. Bir-iki ay sonra mən yenə ona aldığım dərmanı verdim. Sonra o, mənə heroin gətirməyi əmr etdi. Aptek sahibi mənim vəziyyətimi anlayıb, böyük güzəştə narkotiki mənə satdı.

İmamverdi yenə çox razı qaldı, ünvanıma aləmindəki tərifi sözlərdən bir neçəsini dedi. Mən zəhmətimlə qazandığım azacıq pulların bir hissəsini ona xərcləyirdim və bunun nə vaxt başa çatacağını bilmirdim.

Bədbəxtlikdən, bəlkə də, mənə qismət olan xoşbəxtlikdən bir gün eşitdim ki, ona xas olan huşsuz bir vəziyyətdə ehtiyatsız qaydada küçəni keçərkən, onu maşın vurmuş, xəstəxanaya çatdırılandan sonra ölmüşdür.

Beləliklə, mən ona töycü vermək bəlasından xilas ola bildim. Narkotikin təsiri altında nə vaxtsa onun mənə olan münasibəti dəyişə bilərdi və o, mənə hər cür xətər toxundurmaqdan da çəkinməzdi.

Real səhnədə ilk addımlar

Universiteti bitirdikdən sonra bir teatr truppası məni təhsilimə uyğun olaraq rejissor yox, aktyor götürdü. Mən burada müxtəlif səpkili rolları oynamağa başladım.

Teatr sənətində göstərilən hadisəni mahiyyətə inandırıcı etmək üçün mimikadan geniş istifadə edilir və mən bu sahədə özümü zəif hesab etmirəm. Həm də teatrın tarixində ənənələr mühüm rol oynayır, bəlkə də bizim teatr üçün bu, sənətə kömək əvəzinə, onun geridə qalmasında, həmçinin digər arxaizm elementləri də əlavə olunmaqla, az rol oynamamışdır.

Drama həmçinin oyun tələb edir, lakin dramada əhvalatı dekorasiya da şiddətləndirir. Tamaşaçını öz dediklərinə, hərəkətinə, düşüncələrinə və fikirlərinə inandırmaq üçün aktyor ya aktrisa öz qabiliyyətindən istifadə edir. Aktyorun ifadələri tamaşaçıyla əvvəlki konsepsiyasını əlaqələndirir. Kobud səhnə hərəkətləri tamaşaçının bir hissəsini güldürsə də, pyesin təsir dərəcəsini azaldır. Lazım olmayan, bir vaxtlar bizim teatrın da xəstələndiyi qrotesk, şit pafos tamaşanın estetik təsirinə də mənfi təsir göstərir.

Vivyen Li, Alla Tarasova, Nərgiz, Elina Bıstritskaya, Sofiko Çiadreli və Hökumə Qurbanova yaradıcılığı isə tanış olduğumdan, kumir saydığım həmin aktrisalara bənzəməyə çalışırdım. Anlayırdım ki, kimisə təqlid etmək, ondan öyrənmək heç də onun səviyyəsinə yüksəlmək, əlçatmaz zirvələri fəth etmək demək deyildir. Azərbaycan teatrının kütləvi tamaşaçısı həqiqi istedad sahiblərindən, təcəssüm qabiliyyəti yüksək olanlardan daha çox şit gülüş ustalarına, bayağı, hay-küylü səhnə obrazlarının yaradıcılarına üstünlük verirdilər. Nə Kleopatra, nə də Culyetta rolu aktrisanı populyarlığa qovuşdurmamışdı, səhnədən süni gülüş paylayanlar, ucuz məişət dialoqlarının, kobud zarafatların sahibləri üstün qiymətləndirilirdi. Artistlər bir qayda olaraq oynadığı obrazların daxili dünyasına nüfuz etmək əvəzinə, göz-qaş oynatmaq yolu ilə, pafos və qrotesk yolu ilə tamaşaçının rəğbətini qazanırdı.

Mən bu teatrda yaranmış ümumi qaydadan kənara çıxıb bilməsəm də, həmin üsluba xidmət etdiyimə görə özümü heç də bəyənmirdim. Ona görə də məzmunlu rollar oynamaq arzum ürəyimdə qalmaqla davam edirdi, melodramatik səhnədə isə uğurlu oyunum tamaşaçıların xoşuna gəlirdi. Mən məşhurlaşmağa başlamışdım, ancaq özümdən o qədər də razı deyildim. Açıq könlümdən liderlik keçirdi. Çünki adətən kraliçə bir nəfər olur. Teatrda bərabərlik pərdəsi altında kolxoz sistemini yaratmaq, diriltmək cəhdi yolverilməzdir. Teatr istedadlı insanlar məkanıdır, lakin istedad sahibləri arasında da böyük fərq vardır. Aktrisa var ki, daim böyük rolu oynamaq haqqında fikirləşir, rejissorun bir gün onu qiymətləndirəcəyini onillərlə gözləsə də, hansı rolla teatra gəlmişdisə, ona bənzər olan bir rolda da teatrı birdəfəlik tərk edir.

Teatr tamaşaçı üçündür

Teatr sosial ifadə vasitəsidir. XVII əsrdən başlayaraq teatr öz fəlsəfəsini ixtisar etməyə başladı, səhnədəki xarakterlər ətraf mühitdə olan adamların təsvir olunması düşüncəsini bağışlayırdı.

Teatr sənəti çox vaxt tamaşaçı cavabından, məsuliyyətindən asılı olur. Zal dolmayanda tamaşa təkcə pul deyil, teatr özü də həmçinin gücünü, öz nüfuzuna inamını itirir. Tamaşa yaxşı gedəndə tamaşaçılar kollektiv davranışda birləşərək, hər bir kəsi kütləyə tabe edir. Kütlə, fərd toplusu olaraq heç vaxt intellektual üzlərin cəmi kimi ratsional olmur və axırıncılar daha emosional olmaları ilə fərqlənirlər. Gülüş az qala epidemiya xarakteri daşıyır.

Roma teatrı ilə yüksək teatr arasında başlıca fərq Roma teatrında heç bur dəqiq inandırmanın ifadə olunmaması idi. Roma qanunları olan XII Cədvəl qanunun da, yəhudilərin Tövratındakı “Deyteronomiya”sından fərqli olaraq, dinlə heç bir əlaqəsi olmamışdı, onu görkəmli hüquqşünaslar yaratmışdılar. Roma tamaşaları ancaq əyləndirmək məqsədini güdürdü. Tamaşalar üçün olan teatr binaları da ən möhtəşəm tikililət olmaqla, oturmaqlar hökmən mərmərdən olurdu. Belə teatrlara Roma imperiyasının hər yerində - İtaliyada, İspaniyada, Yunanıstanda, Kiçik Asiyanın və Şimali Afrikanın qədim iri şəhərlərində indi də rast gəlmək olur və bunlar Qədim Romanın teatra necə böyük diqqət verdiyini göstərir. Roma respublikası, Avqustdan sonra isə Roma imperiyası tabeliyində olan əyalətlərə istismarla, iqtisadi inkişafı yanaşı, həm də mədəniyyət gətirirdi.

Təəssüf ki, artistlər bəzən saxtalıqdan xəbər verən oyunları ilə tamaşaçıların da zövqünü korlamaqda davam edirlər. Rejissorların köhnə ənənəyə sədaqəti, yeni quruluş forması tapa bilməmələri, teatrların degradasiyasına səbəb olurdu. Son illər ərzində elə bir yüksək tamaşanın yaranmasını, səhnəni zəbt etdiyini təsdiq etmək çətin bir işdir. Kütləvi tamaşaçı arasında savadsızlıq, dünyagörüş səviyyəsi aşağı olanlar da az deyildir. Onlar adətən teatra düşünmək üçün deyil, mədəni aləmdə nə baş verdiyindən hali olmaq üçün və bir də özlərini göstərmək üçün gəlirlər. Onlar burada təhsil alır, həm də hər şit zarafata, hərəkətə gülüb, onlardan həzz alırlar.

Tbilisinin iki teatrı –K. Marcanaşvili və Ş. Rustaveli teatrları isə «Çar Edip», «Kral Lir» kimi səhnə şedevrləri yaradıb, antik teatrı bərpa etmək kimi çətin işə girişdiyi halda, bizdə aşağı səviyyəli məişət hadisələri və obrazları qınaq əvəzinə, tərif ünvanına çevrilirdi. Bizim teatrlar Türkiyə tamaşaçılarının alqışlarını qazandıqlarına görə öyünürdülər, qardaş ölkədə isə teatr sənəti heç də nümunəvi sayıla bilməzdi.

Bizim teatrlar Türkiyəyə yollanıb, uğur qazanır, elə bir dəyəri olmayan ödənlə almaqları ilə sevinirdilər, oraların öz teatrları isə xarici ölkə tamaşaçıları qarşısında çıxış etmələri ilə öyünə bilməzdi.

Mən özlüyümdə çox şeyə nail ola bilmədiyimi düşünsəm də, getdikcə populyarlaşır və tamaşaçı sevgisini qazanırdım. Mənim haqqımda televiziya verilişləri gedir, mənim yaradıcılığım barədə müsahibələrə çağırırdılar.

Səhnə oyunum, çox sayda obraz yaradıcılığım deyəsən tamaşaçıların xoşuna gəlirdi. Mən heç də bir məşhur aktrisa kimi salto-mortale etməklə tamaşaçı rəğbətini qazanmamışdım, ancaq dərin psixoloji obrazlar yaratmağımla da öyünə bilməzdim. Aktrisaların aşağı səviyyəsinə, azacıq uğurdan sonra onların şıltaqlıqlarına adət etmiş rejissorlar da mənim tapıntılarımla çoxunu bəyənmədiklərini bildirirdilər. Belə vaxtların birində mən teatrdan getməyi qərara aldım. Mən gedəndən sonra çoxları mənim rollarıma göz dikmişdi, baş rejissor isə elan etmişdi ki, heç kəs nəyisə gözləməsin, onun yeri daim boş qalacaqdır. Xəbərdarlıq mənim getməyimə sevinənləri pərt vəziyyətinə salmaqla yanaşı, həm də necə olursa, olsun mənim doğma truppaya qayıdacağım barədə məni sevənlərdə möhkəm ümid yaratmışdı və bu belə də oldu. Qayıtmağım əvvəlki mövqeyimi daha da məhkəmləndirdi. Hamı başa düşdü ki, kraliça şikayət etmir, kraliça qarşısında diz çökürlər.

Bir rolumun ölçüsüz zəfəri

Bir dəfə hansısa ortabab bir pyesdə mənə narkoman qız obrazını yaratmağı tapşırırmışdılar. Rejissor mənə çox sayda məsləhətlər verirdi, oyunumda onun məsləhətlərinə əməl etmədiyimi görüb, narazı qalır, mənə özfəaliyyətdən uzaqlaşmağı, onun obraza verdiyi qaydada oynamağı tələb edirdi. Mən isə onlarla razılaşmırdım, özüm bildiyim kimi oynayırdım. Tamaşanın hazırlığı ləng gedirdi, bunun da günahını rejissorun dəst-xəttinə məhəl qoymadığıma görə məndə görürdülər.

Oyunumdan narazı qalan rejissor bir dəfə mənə dedi ki, belə davam etsə, biz rolu başqasına tapşırılmalı olacağıq. Fikir ayrılığı ucbatından pyesin fabulası öz həllini tapmır və pyesin səhnə həlli qeyri-müəyyənlik təhlükəsi altında qalır. Bu, əvvəlcədən tamaşanın uğursuzluğu deməkdir, biz biabır ola bilərik. Mən özümdə cəsarət tapıb, rejissora etirazımı bildirdim və ona dedim ki, siz yəqin, narkomanları yaxşı tanımadığınızdan, onların davranışı, düşüncə tərzini barədə əslində səhv göstərişlər verirsiniz. Sizdən fərqli olaraq, mən narkomanlar dünyasını yaxşı tanıyıram, onların mühiti ilə yaxın təmasda olmuşam. Onların həyatına qarşı törətdikləri təhlükə altında yaşamağa məcbur olmuşam və taleyimin mənə yazığı gələrək, həmin iyrənc aləmə daxil olmamış və təsadüflər mənə onların iyrənc mühitindən uzaqlaşdırmışdı.

Narkomanlığa qurşananlar ətrafdakı insanlar üçün, bütün sotsium üçün böyük təhlükədir. Gizli cəmiyyətlər kimi onlar daim öz sıralarını artırmağa, böyütməyə çalışırlar. Onlar daha çox olsalar, böyük və qarşısı alınmayan təhlükəyə çevriləcəklər və onlarla mübarizə aparmaq da çətin olacaqdır. Ona görə də bu bəlanı beşikdəcə məhv etmək lazımdır, onun yayılmasının qarşısı alınmalıdır.

Dustaqxanalarda məhbuslara bişirilən şorba iki əsrə yaxındır ki, "balanda" adlanır. Bu real həyatdan götürülmüş addır. Və hətta bu hadisəni Balzak da qələmə almışdır. XIX əsrin əvvəllərində Fransa həbsxanalarının birində çox qəddar, dustaqlara zülm verən bir nəzarətçi var idi. Balanda adlı bu vəhşi insana bütün məhbuslar nifrət edirdilər və ondan yaxalarını qurtarmağa çalışırdılar. Axırı hamısı onu məhv etmək qərarına gəldi və o, mətbəxdəki böyük şorba qazanının yanına gələndə, yaxında toplaşmış dustaqlar onu əllərinə götürüb qaynayan qazanın içinə atdılar. Balandanın yanan bədənini əriyib, qazandakı məhlula qarışdı. Dustaqlar əməllərinin üstünün açılmaması üçün bir inqredient kimi Balandanın bədənini də qatılmış şorbanı iştahla yedilər. O vaxtdan məhbəs şorbası "balanda" adını aldı. Narkomanlarla da belə rəftar etmək lazımdır, onların addım basdıqları torpaq yanmalıdır.

Mən faşist deyiləm ki, adamların kütləvi məhvinə çağırım. Mən narkomanların cəmiyyətdən təcrid edilməsini istəyirəm, onları himayə edənləri və gizlədənləri də, heç olmasa, maddi cəhətdən cəzalandırmaq lazımdır. İki narkomanla qısa müddətli ünsiyyətim hesabına mən onları yaxşı tanıyıram. Deyirlər ki, hər adamda vəhşi heyvan gizləyir. Bəzilərinə bu, sakit, digərlərinə isə yırtıcı heyvandır. Bir qrup adamda bir neçə yırtıcı yerləşir. Mənə rast gələn narkomanlarda mən dişini canavar gizləndiyini hiss edirdim, səhvə yol versəm onlar məni parça-parça edərdilər. Mənə göstərdikləri nəzakətdə də, quduzluqlarını pərdələdiklərini görürdüm. Narkotikə qurşananların daxilində də yırtıcı heyvanların sayı artmağa başlayır. Onlar, bir qayda olaraq, narkotikin təsirindən ağrıları itirirlər. Onları heyvanlar kimi instinkt idarə edir. İnstinktdə təbii davranış çox qorxuludur, hər cür fəsadlar törədə bilər. Bu dediklərimi mənə həyatda qazandığım təcrübəm öyrədib, başqa bir fədakarlığa isə hazır deyiləm.

Bəlkə, siz istəyirsiniz ki, mən də narkotikə qurşanıb, iynəyə oturub, rolu bu yolla təbii canlandırmağa müvəffəq olum. Mən mikrob dolu stəkanı başına çəkən Paster olmaq istəmirəm, həyatımı narkomanlığa qurban vermək istəmirəm. Belə fədakar aktrisanız varsa, mən roldan imtina etməyə hazıram. Bu da teatr tarixində sizin ixtiranız ola bilər. Mənim isə elə eksperimentlərə ehtiyacım yoxdur, çünki çox qorxulu mühitdə yaşamaqla, böyük təcrübə qazanmışam və rolu oynamaq üçün onlar mənə kifayətdir.

Rejissor bizim məşqləri bir gün keçəndən sonra təxirə saldı, yenidən hazırlığa başlayanda məni yanına çağıraraq, başqalarının eşitməməsi üçün pıçıltıya bənzər bir səsle dedi ki, mən çox fikirləşəndən sonra, sənə rol barədəki traktovkanla barışmaq qərarına gəldim. Sənə heç bir düzəliş verməyəcəyəm, özün bildiyin kimi donanırsan. Mən hiss edirəm ki, sən bu rolu oynamaq yox, onda yaşamaq istəyirsən. Teatr sınaqlar, həll yollarını axtarıb tapmaq meydanıdır, qoy bu dəfə xəstə qız rolunu aktrisa-rejissor özü bildiyi kimi oynasın. Güman edirəm ki, tamaşa bundan qazanacaqdır, heç nə itirməyəcəkdir. Niyə ki, yeni bir üsulu sınaqdan keçirməyəkdir. Bizdə rejissorlar vardır ki, quruluşa qoyduğu pyeslərin sayının çoxluğu ilə öyünür, belələrinə sual vermirlər ki, onların bəs hansı tamaşası

yadda qalmışdır, teatra hansı bir şərəf gətirmişdir, yəqin ki, bu vaxt onun dili susar, əvəzində vicdanı hesabına üzü qizarar.

Tamaşanın uğuru mənim üçün öz reputasiyamın toxunulmazlığından daha üstündür. Bu pyesə müraciət edərkən, mən böyük ümidlərlə yaşayırdım, bəlkə də, sənin təbii oyunun tamaşanın ad-san qazanmasına kömək edəcək, onda baş rolun ifaçısı ilə yanaşı rejissorun da ünvanına xoş sözlər deyiləcəkdir. Qoy bizim səhnə oyunumuz səviyyəli tamaşaçını düşünməyə məcbur etsin. Xalqı bu bəlalara qarşı mübarizəyə səsləsin və birləşdirsin. Onda teatr öz funksiyasından kənar olan bir işə girişərək, təhlükəli sosial problemin həllinə kömək etməli olacaqdır.

Trafalqar dəniz döyüşündə qalib gəlib, elə həmin vaxt həlak olan məşhur ingilis admiralı Horatsi Nelson ölərkən «Lövbər, lövbər!» deyə qışqırırdı. Mən isə sənə uğur diləmək üçün deyirəm: «yelkənləri qaldır, yelkənləri qaldır». Onlar küləklə dolduqda, bizim teatr adlanan gəmimiz ətalətdən çıxıb, iti sürətlə hərəkət edəcək, quduz dalğaları dəf edərək irəli doğru üzəcəkdir. Mənim də başlıca amalı öz dominantlığımı göstərmək deyil, teatrı, çox arzusunda olduğum bir uğura çatmaqdır. Bu işdə mən bütövlükdə tamaşanın uğuruna, sənin qəlblərə və şüurlara təsir edəcək oyununa böyük ümid bəsləyirəm. Bu ümidlər doğrulduqda, mən sənə istedadın qarşısında baş əyib, sənə sənətinə təzim edəcəyəm. Bu təkcə sənə yox, hamımızın zəfəri olacaqdır, bu uduş naminə yeni eksperiment aparmaq kimi bir riskə getməyə də dəyər.

Mən qulaqlarıma inana bilmirdim, qarşımda elə bil əvvəlki tərs adam deyil, olduqca böyük sənət fədaisi dayanmışdı. O, özünün nüfuzuna zərbə dəyməsinə də əhəmiyyət verməyib, axı bundan hamı agah olacaqdı, tamaşanın uğuru naminə mənə güzəştə getməklə, özünü və məni öz gözümdə ağıla gəlməyən bir qaydada qaldırmışdı. Mən hissə qapılıb, minnətdarlıq naminə onu qucaqlayıb öpmək istədim. Lakin özümü saxladım və bircə şeyi dedim :

– Müəllim, siz bu hərəkətinizlə təkcə mənə deyil, tamaşada zəhmət çəkən hamıya, hər kəsə nəcib insan, ən başlıcası isə böyük sənət adamı dərslərini verirsiniz. Mən qabaqcadan gələcək uğurdan danışa bilmərəm, ancaq sizin təəccüb doğuran qərarınızı və bir şəxsiyyət olaraq böyüklüyünüzü, əvvəllər görmədiyim nəhəng hadisə kimi daim iftixarla bəyan etməyi özümə borc biləcəyəm. Siz həm də güzəştə getmək barədə də mənə yaddan çıxmıyan bir dərslər verirsiniz. Donanmanın rəhbərliyini könüllü olaraq sırası matrosa həvalə etdiniz. Mən bunu da heç vaxt yaddan çıxarmayacağam.

Rejissor fikrə dalıb, daim məndən gizlətdikləri duyğusunu belə bir vaxtda əlverişli sayıb, etiraf etdi:

– İzolda! Rejissor daim sevimli aktrisa vurulmalıdır. Bunu indiyə qədər mən etiraf etmədimsə, bu o demək deyildir ki, mən monastırda xidmət edən rahibiydim, gözəl qadını inancım hesabına inkar edirdim, ona tam laqeyd idim. Mən hisslərim barədə intim xarakterdə olan könül harayımı sənə etibar əlaməti olaraq açıb danışdım, sən də bunu yalnız bir ötəri, uzaq, heç vaxt baş tumayacaq xəyal kimi qəbul et.

Tamaşa olduqca uğurlu keçdi, qəzetlər, televiziya ünvanımıza təriflər yağdırırdılar. Bu mənim ən böyük zəfərim idi. Hətta biri müvəffəqiyyəti şişirdərək, yazmışdı ki, tamaşa, Azərbaycan teatr dünyasının yeniləşdirməklə, təzə bir başlanğıca qədəm qoyulmasından xəbər verir. Mənim oyunum haqqında ən böyük tərif ondan ibarət idi ki, bu gənc aktrisa narkomaniya kimi böyük bəlanın qarşısını almaq barədə haray qaldırmaqla, gizlədilməyən, qorxu yaradan şivəsi ilə bizim hamımızı birləşməyə, bu dəhşətli epidemiyanı birdəfəlik ləğv etməyə çağırırdı. Bəlkə də, yalnız Orlean qızı Janna d'Ark ingilis işğalçılarına qarşı mübarizəyə qalxmaq barədə fransızlara belə qüdrətli çağırış etmişdi. Gənc aktrisa da, imkanında olan hər şeydən, birinci növbədə, əlbəttə ki, istedadından istifadə edərək, valideynləri ehtiyatlı olmağa, övladlarını bu bəladan qorumağa səsləyərək, millətin bu gününə və gələcəyinə zərbə vurmağa çalışan və düşməni sevindirəcək bu bədbəxtliyi bütün vasitələrlə məhv etməyə yalvarmışdı. Bu gənc qız səhnədə qışqırmırdı, hay-küy salmırdı, çaşqınlıq yaratmağa can atmırdı, lakin özünün məruz qaldığı acı həyat təcrübəsi ilə, onu hərtərəfli, olduqca təbii olaraq göstərməklə, bu virusu aradan qaldırmaq, milləti, onun quduz pəncəsindən xilas etmək barədəki həzin xahişini edirdi. Və bizim borcumuz onu eşitməkdir.

Səhnədə və ekranda uğurlu rollarım az olmamışdır, çünki hər roluma, səhnəyə hər bir çıxışıma xüsusi məsuliyyətlə yanaşırdım, ona görə də ekranda heç bir uğursuzluğum olmamışdı. Bunlara görə məni belə çox sevirlər, axı mən nə Madonna, nə Naomi Kembell, nə də başqa bir məşhur müğənni və ya model deyiləm. Nəyə nail olmuşamsa, birinci növbədə məni yaradan təbiətə minnətdaram. Çoxları da təbiətin hədiyyəsini düzgün qiymətləndirib, məni öz sevgiləri ilə mükafatlandırırlar. Məni sevənlər nədənsə məni hərtərəfli, həm daxilən, həm də zahirən gözəl hesab edirlər. Daxili aləmətim təmiz, saf, həm də zəngin olduğuna görə mən həmin rəylərə etiraz edə bilmərəm. Deyirlər ki, gözəllik gözdədir. Zəhəri gözəlliyim barədəki düşüncələri isə birinci növbədə təbii zərifliyimin, incə hərəkətlərimin nəticəsi təkcə izah edərdim, əgər onlar həqiqətən gözəllik sayılırsa. Gizlətmirəm, küçədə də hamı mənim yerişimə xüsusi diqqət verir, bu, məni həm sevindirir, həm də utandırır. Deməli, mənə vurulanlar da təbiətimdən irəli gələn zərifliyimi lazımınca qiymətləndirməyi bacarırlar, bu münasibəti özüm üçün ən böyük mükafat sayıram.

Həm də səhnədə və ekranda işləmək elə də asan deyildir. Axı biz özgə həyatını təsvir edir, bacardıqca o həyatı səhnədə yaşamağa çalışırıq. Onların kədərini, qəmini tamaşaçıya çatdırmağa cəhd edəndə, bizim könlümüz də həmin hisslərə biganə qalmır. Rolu oynayıb, başa vurmaqla könlümüzdə başqalarına məxsus olan qəmginlik, onun dumanı bir andaca yoxa çıxmır, biz onları yaşamaqda davam edirik. Bu, bir xəstəliyə bənzəyir, həkimlərin nikbin rəyindən fərqli olaraq, xəstələr hələ bir müddət özünü sağlam hesab etmir. Aktrisanın zəhmətini mən marafon qaçışı ilə müqayisə edərdim., çoxları o məsafəni ən azı axıra qədər şərəflə davam etdirə bilmir. Bəzilərinə tələsik, elə bir uğura imza atmadan fəxri adlar verildikdə, bu, stimullaşdırma rolunu oynamaq əvəzinə, onlarda lovgalıq, özündən razı qalmaq hissləri yaradır və belələrinin inkişaf tumurcuğu həmin ianə ilə kəsilmiş olur. Fəxri adı daşımaqdan başqa onlar heç nəyə yaramırlar, teatr üçün

isə gəmilərdə istifadə edilən ballasta çevrilməklə, zəhmət çəkmədən teatrdan pul alır, havayı maaşa sahib olmaqla, həqiqi zəhmət çəkənlərin çörəyinə şərik olurlar.

Yaxşı olar ki, hər aktrisağa istedadına, qabiliyyətinə görə qiymət verilsin. Qəlbinə və ruhunu bütünlüklə işə sərf etməyi bacarmayanlara çətin dramatic rolunu etibar etmək səhv olmaqla yanaşı, tamaşanın gələcək taleyini də uğursuzluq təhlükəsi altında qoyacaqdır. Belə rollara iddia edənlərə sərt “yox” cavabı verilməlidir. İstedadlı aktrisalarla isə printsessalarla olan kimi davranılmalıdır, onların hansısa rolda oynamalarına maneə göstərilməməlidir. Bəzən olduqca sevdiyim rol mənə verilməyəndə, mən inciyirəm, belə laqeyd diktatorluq münasibəti mənə narazı salır.

Ərə getmək, ailə qurmaq çətinliyi

Lakin həyat tək-cə səhnəyə çıxmaqdan ibarət deyildir, onun çox sayda problemləri də mövcuddur. Sırr deyil ki, aktrisaların ailə qurması elə də asan olmur. Tənha qoca aktrisaların mövcudluğu bunu sübut edir. Teatrdakı və ondan kənardakı rəfiqələrimin əksəriyyəti xoşbəxtlikdən ərə gedib, ailə qurmuşlar. Onların heç də hamısını, təəssüf ki, xoşbəxt hesab etmək olmaz. Aktyorla aktrisanın nikahı isə uzun ömür sürmür. Akademik Dram Teatrının işçiləri arasındakı ittifaqlar adətən qısa müddətli olurdu. Boşanma halları ilk nikahların sayından bir neçə dəfə çox olur. Teatrdakı nikahlar metro qapısını andırır, girənləri və çıxanları dəqiq müəyyən etmək mümkün olmur. Bu da teatr kollektivinin malik olduğu daxili xüsusiyyətlərdən biridir. Daha çox ümid bəslənən ailələr daha tez dağılır. Aktrisalar ingilis ordusunda xidmət edən muzzdlu yerli hind əsgərləri olan sipahiləri andırırlar, sabah onların hansı cəbhədə, kimin tərəfində vuruşacağını əvvəlcədən müəyyən etmək çətinidir. Ona görə də hətta az ömürlü nikahlar da aktrisa üçün uduş hesab olunmalıdır.

Aktrisalar arasında xoşbəxtlər çox olmadığı kimi, müvafiq olaraq, bədbəxtlər də az deyildir. Onların siyahısı böyük olduğuna görə, mən yalnız birinin ürək ağrısından taleyi barədə danışacağam. Truppamızda bir sakit işçi var idi, yerlimiz olduğuna görə mən onu yaxından tanıyırdım, hal-əhval tuturduq. Bir dəfə o, dərini söyləmək üçün mənim qrim otağıma gəlmişdi. Mən onu mehribanlıqla qarşıladım, əvvəlki əri vicdansız çıxmışdı, özü işləməsə də, onu ağır işlər görməyə məcbur edirmiş. Beş il ərzində onların uşağı olmamışdı, həkim gizlincə onu başa salmışdı ki, günah ərindədir, sən doğmağa qadirsən. Onlar boşanandan üç il sonra bibisinin zamanəti ilə özündən on yaş kiçik olan oğlana ədə getmişdi. Oğlan da əvvəlki arvadını iki uşaqla boşamışdı. Oğlanın valideynləri qaçqın olduğuna görə hökumət şəhərin mərkəzindəki yeni tikilən binalarda onlara iki otaqlı mənzil vemişdi. Qızın yeni əri seksual manyak çıxmışdı, gecələr 4-5 dəfə arvadını oyadıb, onunla intim yaxınlıq edirmiş, ona görə də qız teatrdə daim mürgülüyə- mürgülüyə

gəzirdi. Yalnız uşaqları olana yaxın onun yalvarışı ilə əri intensiv təcavüzünü dayandırılmış. Qız ona sağlam bir oğlan doğdu. Ərin təcavüzü əvvəlki tək davam edirdi. Qıza məlum olmuşdu ki, əri axşamlar işdən sonra, o, kişi bərbəri işləyirdi, başqa qadının da yanına gedib, sönməyən ehtirasını ancaq bir müddətə zəiflədirmiş. Əri ona uşağı qidalandırmaq üçün də pul vermirmiş, süpürgəçi kimi qara fəhlə işləyən anası qızına qəpik-quruş verirmiş. Çünki bədbəxt ana özü də olduqca pis qidalanıb, əlində olan pulun hamısını dustaqxanada yatan oğluna göndərirmiş. Digər ər funksiyalarını yerinə yetirməyən bu adam gecələr əvvəlki eybəcər ssenarisini davam etdirirmiş. Sonra məlum olmuşdu ki, o, qumarla möhkəm məşğul olub, böyük məbləğdə pul uduzubmuş, ona görə də yaşadıkları iki otaqlı mənzili də satıb, Pirallahıda valideynlərinin komasına köçübmiş. Arvadı isə həmin mənzildə yalnız bir həftə yaşaya bilərdi, mənzilin yeni sahibləri belə şərt qoymuşdular. Axırda qız ərinin bu əclafılıqlarına dözməyib, ondan boşanmış, uşağı ilə birlikdə bədbəxt anasının yanına qayıtmışdı. Ehtiyac və gələcəyin naməlum qorxusu onu boğur, taqətdən salırdı. Mən onun göz yaşlarını silib, cibinə pul qoydum, axı indi onun pula daha çox ehtiyacı vardı. Biz belə faciələrin də şahidi olduğumuzdan, daha ehtiyatlı hərəkət etmək məcburiyyətində qalırdıq. Təəssüf ki, boşanmaların sayı da narkomanlarınki kimi xeyli çoxalmışdır.

Mənim yaşım artıq rəşional xətti keçdiyi halda, hələ də kiminsə mənə nişanlı düşəcəyi barədəki tam ciddi bəyanatını gözləməkdən yorulmuşdum. Axı qadın enejiəsi kişi enerjisinə möhtacdır. Yəqin ki, çoxlarına mənim xarakterim bəllidir, çünki mən nikaha girəndən sonra ərimə, uşaqlarıma xidmət göstərməyə hazıram, lakin heç vaxt ərimin ifrat dominantlığına dözə bilmərəm. Mən ərimin arvadı olsam da, lakin heç vaxt onun qulu ola bilmərəm. Mən belə böyümüşəm, öz taleyim barədə yalnız özüm qərar vermişəm, hətta bu valideynlərimin istəklərinin və rəylərinin əksinə olsa da belə.

Düzünü deyək ki, müsəqil xarakterli qadınları kişilər sevmirlər, kiçik narazılıq belə, həmin ailələrin dağılmasına səbəb olur. Ona görə də, qoy heç kəs 8 və ya 5 ərə getmiş amerikan və ris aktrisalarını qınamasın. Mən hamının yaxşı tanıdığı məşhur aktrisalar Elizabet Teyloru və Tatyana Vasilyevna Doroninani nəzərdə tuturam. Məşhur rus aktrisası Nonna Mordiyukova isə qanuni iki ərddə olduğu halda, ahıl yaşında, hətta ölənə qədər çox sayda kişilərlə, özü də cavan oğlanlarla intim yaxınlıqda olmuşdu.

Ölkədə hamı məni tanıyır, bəzən mənə lazım olduğundan artıq diqqət və qayğı göstərilir. Lakin mən öyünmürəm, anlayıram ki, indiyədək qazandığım uğur seriyasını bir səhvim və ya uğursuzluğum məhv edə bilər. Napoleon yaxşı deyirdi ki, bir iri məğlubiyyətim, döyüş cəbhələrində qazandığım 40 böyük qələbənin üstündən xətt çəkə bilər. Biz sevilən aktrisalar da sərkərdələr kimi, bilir ki, ən böyük qələbədən sonra da bizi məhvə aparan acı məğlubiyyət gözləyə bilər. Necə ki, Napoleon Rusiya kampaniyasında məhvedici məğlubiyyətə düçar olmuşdu, onun işğal məqsədilə oraya gətirdiyi 600 min nəfərlik Qrand Army-dən Fransaya 5 min nəfər qayıda bilmişdi. Biz nəinki Austerlitsin, İenanın, Vaqramın deyil, heç

səhnənin də Napoleonu deyilik. Biz səhnə adlanan olduqca xırda döyüş səhnəsinin kiçik zabitləriyik, bunu isə qürrələnmək hesabına heç vaxt yaddan çıxarmamalıyıq.

Xalqın az qala kütləvi sevgisi müqabilində evdə qalmağıma, ərə getmədiyimə görə anam da çox dərd çəkirdi. Böyük, hündür, çətiri hamını heyran edən bar ağacı niyə bir meyvə də gətirməsin, o, mənə olan kütləvi sevgini nəzərdə tuturdu, axı iri gövdəli bu ağac çox gur çiçəkləmişdi. Ancaq başa düşmürdü ki, axı çiçək heç də meyvə demək deyildir, o mayalanmalıdır, kiçik meyvə rüşeyminə çevrilməlidir, daha sonra isə yetişməlidir, bütün bunlar isə əsasən təbiətdən, onun mərhəmətindən asılıdır. Bizim iztəklərimizə təbiət bütünlüklə məhəl qoymaya da bilər. Buna mən öz taleyimdə əmin olmuşdum. Axı insanlar da təbiətin bir hissəsidir.

Anamın təşvişinin səbəblərindən biri də, oğlundan çox mənə ümid bəsləməsidir. Məgər biz həyatda azmı fərasətsiz, fərsiz oğullara rast gəlirik, onların bəziləri həyatda deyil, ancaq araq qədəhi yanında şirə çevrilirlər. Lakin heç kəs hətta beləsinin də üstündən xətt çəkmək istəmir, artıq onlar özləri də valideynlərdir. Bəs nəvələrin acı taleyi necə olsun?

Rəfiqələrimin də mənə namizəd, türklər bunu “talib” adlandırırlar, axtarmaq sahəsindəki canfəşanlıqla kömək göstərmək cəhdləri də indiyədək elə bir nəticə verməmişdir. Səhnə fəaliyyətimə görə mənə çoxları sevirse də, mənə ailə qurmaq barədə heç bir tutarlı və ciddi təklif gəlməmişdir. Axı mən bu məsələyə həssas yanaşıram, bu, heç də uşaq oyuncaqlarıyla baş aldatmaq deyildir, ailə quranda onun məsuliyyətini yaxşı dərk etməlisən, öz azadlığını, sərbəstliyini də ailə prinsipi naminə qurban verməmək perspektivini də yaddan çıxarmamalısan.

Fərhadla tanışlıq

Bir gün aktyor dostumla tamaşadan sonra teatr binasını tərk edəndə, lap qapının yanında o, bir uzunboylu, qədd-qamətli adamla görüşdü. Hal-əhval tutduqdan sonra aktyor kolleqam mənə öz dostuna təqdim etdi. Biz əl sıxmaqla tanış olduq, əslində isə mən onu teatr xadimi kimi tanıyırdım, onun öz truppası var idi, onlar tez-tez Rusiyanın vilayətlərinə qastrola gedir, tamaşaları rus dilində oynayırdılar. Yerli əyalətlərin qəzetləri, deyilənlərə görə, truppə barədə tərifli rəylər çap etdirmiş. Truppəni yaradan bu rejissor oğlan özündən razı adam olduğundan, Mədəniyyət Nazirliyinin rəhbərliyi ilə ziddiyyətli münasibətdə olmuş. Başqalarından fərqli olaraq, ümumiyyətlə o, rəsmi orqanlara tabe olmaqdan imtina etdirmiş, bu isə olduqca təhlükəli mövqe idi. Lakin o, bunu özünün fərqlənən cəhəti, az qala “qəhrəmanlığı” hesab edirdi.

Fərhad adlı yeni tanışım mənim yaratdığım bəzi obrazlar barədə təsirli sözlər söylədi, görünür, o, bizim tamaşalara baxmışdı. Təəssüflə qeyd etdi ki, indiyədək

sizinlə tanış olmadığımıdan, sizə bəzi fikirlərimi, həm də iradlarımı bildirmək imkanım olmamışdı. Telefon nömrənizi etibar edib, mənə versəniz, sui-istifadə etməmək şərtilə, sənətiniz barədə sizinlə fikir mübadiləsi etmək mənə yalnız xoş olardı. Mən telefon nömrəmi dedim və o, öz bahalı telefonunda rəqəmləri yazdı və əlavə etdi ki, bəzən sizi narahat etsəm, güman edirəm ki, inciməyəcəksiniz. Çünki söhbətimizi, yəqin ki, yaradıcılıq barədəki şəxsi fikirlərimizə həsr edəcəyik. Mən cavab olaraq bildirdim ki, səsini eşitməyə mən ancaq şad olardım. O, bu cavabdan çox razı qaldı və lütfükarlığımıza görə razılığını bildirdi.

Üç gün sonra onun zənginə cavab verdim, olduqca nəzakətli qaydada hal-əhvalımı, hansı tamaşa üzərində işlədiyimi soruşdu. Mən tutula-tutula cavab verirdim, ona görə dedi ki, yəqin vaxtında zəng etməmişəm. Mən onun səsini tanımadıqla, səhvə yol vermişdim, ona görə də üzrxahlıq edən sözlər söylədim. O, güldü və bildirdi ki, bizim bir-birimizi yaxşı tanımağa ehtiyacımız vardır, yəqin ki, siz də buna etiraz etməyəcəksiniz.

Onun pafoslu, bəlağətli sözləri mənim darılmış əsəblərimi, bütünlükdə könlümü sığallayırdı, sakitləşdirirdi. Görünür, o, tək-cə ziyalı adam deyil, həm də ədəb-ərkanlı imiş. Sonradan bizim telefon danışığımız hər gün baş verməklə, intensivləşdi, həm də əhatə dairəsinin genişlənməsi ilə söhbətimizin mahiyyəti də bir qədər dəyişdi. Onun barəsində deyə bilmərəm, mənə isə elə gəlirdi ki, bu insanı çoxdan, həm də yaxşı tanıyıram. Onun sözlərində müsahibinə hörmət bəsləmək istəyi də yox deyildi, deyəsən, o, özünü sevdirməyi də bacarır. Bəlkə də, onun təcrübəsi buna imkan verir, axı teatr dünyası, ən azı, onun sakinləri arasında yüngül flirtsiz, mazaqlanmamış ötüşmür. Mən öz kiçik kollektivimizin üzvləri arasında olan münasibətdən də bunu hiss etmişdim. Aktyor və aktrisaların görüşəndə bir-birini bərk-bərk qucaqlaması, öpməsi adi hal hesab olunurdu, yad adama isə elə gələ bilirdi ki, bu adamlar, bəlkə də, uzun həsrətin yandırdığı alovu, elə bil ki, guya arzuladıqları və əslində, hər gün təkrar olunan görüşlə söndürürlər.

Son zəngində o, məni çox sevdiyi italyan restoranına dəvət etdi, mən götür-qoy etmədən razılıq verdim. Axı biz restoranlarda nadir hallarda olurduq, bizim məskənimiz adətən, ucuz kafelər olurdu, bu da maddi vəziyyətimizlə əlaqədar idi.

Restoranın xidmətçisi onu tanış adam kimi salamlayıb, mənə də baş əyməklə «xoş gəlmisiniz» dedi. O, karbonara və kyanti şərabı sifariş verdi və izahat üçün bildirdi ki, bu, kömür mədəninə işləyən saxtaçıların koloritli xörəyi olduğundan, axı “kömür” karbon deməkdir, onların adı ilə adlanmışdır. Kyanti şərabını isə o, italyanların nisbətən ucuz və populyar olan içkisi kimi qələmə verdi, onu da bildirdi ki, bu şərab şüşəsi adətən, toxunmuş zənbilə bürünmüş olur.

Mənə xörək xoş gəldi, italyanların pastasının dadı mətbəxdəki şef-aşbazın ustalığı hesabına tam başqa cür idi. Şərabdan isə dostumun təkidi ilə bir qədər içdim və bu mənim utancaqlığının yox olmasına və dilimin açılmasına imkan verdi.

Söhbət əsnasında o, mənə bir gözəl qız kimi vurulduğunu etiraf etdi. Birinci dəfə idi ki, belə açıq bəyan edilən sözlərlə qarşılaşmışdım. O, mənim zərif bədən və

sifət cizgilərimin pərəstişkarı olduğunu, zövqünə tam uyğun gəldiyimi bildirdi. Bu, bir qadın kimi gözəlliyim barədə əvvəllər deyilmiş boğazdan yuxarı sözlərdən tam fərqli idi, onun səmimiyyət folqasına bükülmüş ifadələri ağılıma hakim kəsilmişdi. Cavab söz kimi mən də özümdən asılı olmayaraq, bildirdim ki, o da ilk görüşdən mənim xoşuma gəlmişdir və həmin andan bunun dostluğa çevriləcəyinə şübhə etmirdim. Deyəsən, mən yanılmamışdım və heç də özümü aldatmamışdım, biz yalnız səhnədə «maskada» gəzirik. Rola girməklə, obrazı təcəssüm edib, canlandırmaqla tamaşaçıyı aldatmağa çalışırıq. Buna nə qədər nail olduğumuzu da deyə bilmərəm, ancaq tamaşaçı yenidən həmin tamaşaya baxmağa gəlsə, oynadığımız əsərləri buraxmırsa, deməli, onları ovsunlaya, özümüzü onlara sevdirə bilmişik. Həyatda isə səhnədən fərqli olaraq «maska» gəzdirmək qeyri-səmimiyyətdən xəbər verə bilər, görə, tez açılır və əslində adam ifşa olunur. Ona görə də mən real həyatla səhnə arasındakı fərqi yaxşı dərk etdiyimdən, tanış olduğum səmimi adamlara eyni tərzdə cavab verməyə çalışıram. Kiməsə səmimiyyətdən kənar münasibət bəsləməyimi, özümün yol verilməz qəbahətim hesab edərdim. Axı yunan teatrlarında da artistlər üzünü də müdafiə edən böyük dəbilqəyə bənzər maska gəzdirdilər, həyatda isə yunanların üzünü, sifəti açıq olurdu. Biz sonra pirojna yedik və kappuçino kofesi içdik, yaxşı şam etmişdik.

Fərhadın mənə bəslədiyi ümidlər və müvafiq məruzələri

Sonra təmiz hava almaq üçün dəniz kənarına getdik. Yaxın tanışlığımızın əlaməti kimi o, mənim əlimi öpdü. Mənimlə olduqca nəzakətli, mən deyərdim ki, ehtiyatla davranırdı, elə bil ki, mən büllur vaza kimi, azacıq ehtiyatsızlıqdan sınıb dağıla bilərəm. Bulvara gəldik, dediyinə görə, o, burada gəzməyi çox xoşlayırmış. Bulvarda o, mənim gələcəyimə səyahət edib, restorandakı söhbətini davam etdirərək dedi ki, xörəyin adında olan karbon elementinin kimyadan, yəqin ki, sənə məlum olduğu kimi, üç allotropiyası vardır və onlar da bir növ kimi birbirindən möhkəmliyinə və dəyərinə görə kəskin surətdə fərqlənirlər. Hiss edirdim ki, o, mənim intellektimi, orta məktəbdə necə oxumağımı da yoxlayır. Söhbətinə davam edərək dedi ki, onlardan biri yumşaq qrafitdir, kövrək olduğuna görə xırda ayrılan hissələri ilə kağız üzərində qara iz qoyur, buna görə də karandaş kimi istifadə olunur. İkincisi daş kömürdür, eyni tərkibli ağac kömüründən bərkliyinə və daşa bənzədiyinə görə fərqlənir. Buxar maşını icad edildikdə, daş kömür əvəzolunmaz yanacaq rolunu oynayır, suyu qaynatmağa xidmət etməklə mühərriki hərəkətə gətirən buxar yaradırdı. Digəri isə ən möhkəm və qiymətli hesab edilən mineral olan almazdır. Almaz cilalandıqda onun kənarlarında meydana gələn iti bucaqlar, çıxıntılar ağ işıq sındırmaq xüsusiyyətinə yiyələnir və onlar parlaq işıq mənbəyinə çevrilir. Beləliklə, almaz bundan sonra qiymətli daş-

qaş olan brilyant adlanır. Brilyant isə xüsusən qadınlar üçün ən qiymətli bəzək əşyası sayılır. Almaz həm də sənayedə, cihazlarda geniş işlənir.

Almaz torpağın altında olduqda, onun dəyəri və qiyməti bilinmir, oradakı digər minerallardan, məsələn, qonşuluqda yerləşən kimberlindən fərqlənir. Onu üzə çıxarmaq, sənaye üçün və bəzək materialı kimi istifadə etmək lazımdır. Bu vaxt almaz öz ilkin dəyərinə yiyələnir. Mən səni belə almaza bənzədirəm, sən istedadın yalnız səhnəyə qədəm basdıqdan sonra meydana çıxdı, özü də, başqaları da hiss etdi ki, səndə özünə də məlum olmayan böyük potensial gizlənir. Və onun ilk işartıları üzə çıxmağa başladı və sən uğurlar seriyası start götürdü. Sən məşhurlaşdığını və sevildiyini çox keçməmiş hiss etdin. Lakin sən hələ cilalanmısan, daha böyük ustalığa nail olmaq üçün həmin ağır, əzablı prosesdən keçməmişən. Sənin istedad imkanın daha gür parlamaq üçün hökmən bu prosesdən keçməyi tələb edir. Əgər yaxşı rejissor əlində cilalansan, çünki almazı da əsl ustalar cilalayır, sən gələcəkdə bizim səhnənin ulduzuna çevrilə bilərsən. Bununla da öyünməməlisən, ölkəmizin sərhədlərindən kənara çıxmağı bacaran ilk aktrisa olmalısən, Avropa, mümkün olsa, Hollivud filmlərində çəkilməlisən. Bunun üçün ingilis dilini də yaxşı bilməlisən, Hollivud yad dialektlərdə danışanları çəkiliş meydanına yaxın buraxmır. Rus aktyorları bu səbəbdən nadir hallarda amerika kinostudiyalarında çəkilirlər və elə də bir uğurla öyünə bilmirlər. Bəzi azərbaycanlı gözəl qızlar isə pul qazanmaq üçün Hollivuda düşməyə can atırlar. Ona görə də sən indiki şöhrətlə kifayətlənsən, inkişafın dayanacağıdır və sən əvvəlki məşhur aktrisalar kimi ciddi bir zirvəyə nail olmadan qocalacaqsan. Təcrübəsiz yolçu kimi terminala çatmadan qatarı tərk edəcəksən.

Mən çox götür-qoy etdikdən sonra bunları sənə deməyi lazım bildim. Axı mənim həm də ciddi niyyətlərim vardır. Biz gələcəkdə sən ilə ailə quracağıq, tələsməyə ehtiyac yoxdur. Almaz cilalandıqdan və öz həqiqi dəyərinə yiyələndikdən sonra bu baş verəcəkdir. Çünki hər ikimiz ehtiyac içərisində yaşayırıq, bəs uşaqları nə ilə qidalandıracağıq? O vaxt sən parlaq işığın mənim taleyimdə də əks olunacaqdır. Biz varlı yaşayacağıq. Buna nail olmaq sən iradəndən, zəhmətsevərliyindən asılı olacaqdır, mən isə sən üçün dayaq və mühafizəçi rolunu oynayacağam. Sənin zirvəyə yüksəlməyinlə, mən də arzularıma nail olacağam, ekran kraliçasının konsortu rolunu oynayacağam. İngilis kraliçaların əri belə adlanır.

Fərhadın mühazirələri uzun çəkdi və hiss edirdim ki, məni yorur. Gənc bir qız artıq arzularına nail olmuşdur, qazanır, özünü və ailəsini təmin edir və bu qızın düşüncə üfüqləri də o qədər geniş deyildir, əldə etdikləri ilə də kifayətlənmək olardı. Onun üçün indiki vaxtda ən vacib vəzifə ərə getmək, uşaqlarını böyütməkdir. O, heç vaxt öz zəhməti ilə ərinə də dolandıracağını fikirləşməmişdi. Fərhad isə özünə əziyyət vermədən, arvadının şərəfini və qazancını yarı böləcək, eyş-işrətə qurşanmaqdan da çəkinməyəcəkdi. Axı onların ittifaqı ərinə əlavə səlahiyyətlər verəcəkdi.

Bu oğlan guya sevdiyi qıza yüngül deyil, əzablı yollarla addımlamağı, çətin sınaqlardan keçməyi məsləhət görürdü. Mənim bunları etməyə gücüm çatacaqdımı,

özümə o qədər də əmin deyildim. Axı belə zirvə barədə heç düşünməmişdim də. Mənim özümə kumir saydığım böyük aktrisalar da ölkəmizin sərhədlərindən uzağa getməyə cəsarət etməmişdilər.

Bizim görüşlərimiz fasilələrlə bir il davam etdi. O, özünü müəyyən çərçivə daxilində aparırdı. Anam üçün də mənim şəxsi həyatımdakı dəyişiklik daha sirr deyildi. Onu narazı salan bizim izdivacımızın rəsmiləşməməsi idi. Lakin bu məsələdə mən Fərhadı tələsdirməmək qərarına gəlmişdim.

Bir dəfə onun zəngini çox gözlədikdən sonra, özüm zəng etdim. Lakin cavab verən olmadı. Mən öyrəndim ki, o, Bakını tərk etmiş, əvvəlcə Rusiyaya, sonra isə Türkiyəyə yollanmışdı. Şayiə gəzirdi ki, Mədəniyyət naziri ilə hay-küylü mübahisədən sonra o, belə qərara gəlmiş. Xəbər verməməsi, qəflətən qeybə çəkilməsi mənə olduqca ağır gəldi və mən depressiya keçirməyə başladım.

Teatrımız və milli kinomuz barədə düşüncələrə dalıram

Teatrımızın bugünü və gələcəyi barədə çox fikirləşirdim. Axı bu həm də mənim taleyimdir, ömrümün ayrılmaz hissəsidir. Fərhadın yoxluğu da düşüncələrimin miqyasını genişləndirirdi.

Mən kinomuzun inkişafdan, əslində, geridə qalması ilə də heç cür razılaşa bilmirəm, onun da dərini çəkirəm. Dünyada kino sənətinin inkişaf etməsinə baxmayaraq, hətta Cənubi Koreya və İran qüdrətli kinoindustriyaya malikdir, biz hamının uğurla istifadə etdiyi magistral yola əhəmiyyət verməyib, əvvəlki tozlu kənd yolu ilə hərəkət etməyə üstünlük veririk. Kino sənətinə biznes sahəsi kimi yanaşb, ondan böyük gəlir götürən bəzi həvəskar menecerlər öz səviyyələrinə uyğun olan filmlərin çəkilməsi ilə məşğul olur, mənəvi dəyərə və bədii səviyyəyə məhəl qoymurlar. Kinomuz gerilikdən çıxmalıdır. Çünki bu həm də mənim eqoistik istəyimə aiddir, mən şöhrət qazana bilən filmlərdə çəkilmək istəyirəm. Axı biz qədəm qoyduğumuz XXI əsrin inkişaf xəttindən geridə qalıraq. Biz okeanlarda, dənizlərdə üzmək və qiymətli balıqlar ovlamaq həvəsi əvəzinə, hovuzda satışa yaxşı getməyən kiçik karp balıqları yetişdirməklə öyünürük, saysız-hesabsız kiçik formatlı filmlərin, acı bağırısaq kimi uzanan məzmunсуuz, təsiri sabahısı günü yaddan çıxan kino serialların, əlbəttə ki, mən yerli tamaşaçılara sırındırılan ucuz ekran məhsullarını nəzərdə tuturam.

Axı başqa sahələrdə nailiyyətlərimiz olduqca çoxdur. Biz 2020-ci ildə mənfur düşmənin üzərində böyük qələbə çalıb, torpaqlarımızı işğalçılardan azad etdik. 2023- cü ildə terrorizmlə öyünən ekstremistlər Qarabağdan qovuldu, 30 ildən sonra doğma Qarabağ da daxil olmaqla bütün suveren ərazimizdə Azərbaycanın dövlət bayrağı dalğalandı. Müharibədəki Zəfər xalqa böyük başucılığı gətirdi. Biz ölkəmizin digər iri nailiyyətləri ilə də öyünə bilərik. Son 20

İldə paytaxtımız xeyli böyümüş, abadlaşmış, gözəlləşmişdir. Onu müasir göydələnlər bəzəyir. Rəmlər sırasına, iftixar mənbəyimiz olan Qız qalasıyla yanaşı müasir Alov qüllələri də əlavə olunmuşdur. Dənizkənarı bulvar yeniləşib gözəlləşərək, ikinci cavanlığını yaşayır, ərə getməyə hazırlaşan qızın cazibədarlığına yiyələnmişdir. Belə bir sürətli təkamül şəraitində kino sənətimizin bataqlıqdan çıxıb, magistrəl inkişaf yoluna qədəm qoymaması, ona can yandıranlarda həqiqi narazılıq hissi yaradır.

Vaxtilə şit, kobud zarafatları ilə tamaşaçıları cəlb edən Şaban ənənəsindən qardaş Türkiyə kinostudiyaları yaxasını qurtarmışdır. Bir vaxtlar «Arım, balım, pətəyim» vodevili kimisə sevindirirdisə, indi yalnız acı gülüş doğurur. Türklər tarixi və mafiya bərədəki filmlərə keçməklə, öz sərhədlərində qapanıb qalmalarını dayandırdılar, Avropada, Rusiyada, ərəb ölkələrində geniş tamaşaçı diqqətini qazandılar və milyard dollarla gəlir əldə etdilər. Həmin filmlərin vasitəsilə çoxları Osmanlı tarixini, Sultan Süleymanı, Hürrem-Roksalanı daha yaxından tanımağa başladı.

Bizim müasir filmlərimiz üçün isə keçilməz sərhədimiz Himalay dağlarını andırır, onu ötüb, aşmamaqda məhz sənət fədailərinin yoxluğu özünü göstərir. Hind qazları payızda yayı keçirdikləri Şimaldan qayıdanda Himalay yüksəkliklərini 4 min metr hündürlükdən uçub adlayanda, oksigen çatışmamazlığından əziyyət çəkirə, biz alçaq hündürlükdə olan sərhədlərimizi keçməkdə hansı bir çətinliklər çəkdiyimizi özümüz üçün ayırd edə bilmirik. Son illərdə gülüş yaratmaq məqsədi güdən xırda formatlı filmlərə, seriallara üstünlük verilməsi də kino sənətinin həqiqi inkişafına kömək etmir. Əlbəttə, onlar teletamaşaçı marağına səbəb olur, həm də aktyorları aşağı məbləğdə də olsa qonorarla təmin edirlər. Lakin az sonra onlar keçən ilin qarına bənzəyirlər, heç kimin yadına düşmür. Mən demirəm ki, birdən-birə biz «Küləyin sovurduqları», «Vaterloo körpüsü», «Roma kanikulu» və «Səfillər» kimi filmlər çəkək. Ancaq heç olmasa iri formatlı, o səviyyəyə yaxın bədii filmlərin yaradılmasına can atmalıyıq. Bu sahədəki bürəyə-bürəyə gedişimiz ümumi inkişaf mənzərəmizə yalnız xələl gətirir.

Kinofilmlərimizdə oynamaq üçün sovet dövründə orta səviyyəli rus, gürcü aktrisalari dəvət edilsə də, bizim ən məşhur sənət adamlarımız Moskvanın və digər müttəfiq respublikaların tanınmış kinostudiyalarına ayaq basmamışdılar. Biz daim öz şirəmizdə qaynamağa üstünlük vermişdik, buna baxmayaraq çox sahədəki xadimlərimizin dünya səviyyəsində olduqlarını, elə bir əsasə malik olmasaq da, daim qeyd etməkdən qalmırıq.

Fərhad isə mənə Edmund Hillari igidliyi göstərməyi, səhnədə və ekranda Everesti (Comolunqmanı) kəşf etməyi məsləhət görürdü. Buna mənim gücüm çatacaqdımı, belə suala cavab verməyə də çətinlik çəkirdim. Lakin bu adam mənə yaxşı tanımasa da, elə bil ki, mənə inanırdı, bu inamı mənim özümə də təlqin etməyə çalışırdı. Onun belə maksimalist olması mənə qorxudurdu, hətta onunla tanış olmağa da peşmanlıq çəkməyə başlamışdım.

Onun gələcək üçün işıq saçan arzuları və özümü gözləyən və məni əzəcək çətin həyat barədəki düşüncələrim ilə biz ayrıldıq.

Mən onun fikirlərinə bəzən əlavələr də edirdim. Dediym kimi, teatr barədə fikir söyləyənlər, onu göylərə qaldıranlar da, amansız tənqid atəşinə tutanlar da az deyildir. Biz bir şeyi unutmamalıyıq ki, qədim yunanların icad etdiyi bu səhnə məkanı, dinin təsiri olmadan yaranan yeni məbəd kimi insan cəmiyyətinin ətrafındakı aləmi təsvir etsə də, əslində, yeni bir dünyadır və onun öz prinsipləri, qaydaları yarandı və inkişaf etdi. Ona görə kiçik səhnəsinə və antik dövrlərin teatrları ilə müqayisədə az sayda tamaşaçı yeri olmasına baxmayaraq, teatr zamana uyğun olaraq, yeni üslubun dəyərinin izahına girişir və onların həlli yollarını axtarır.

Aktrisanı tam sərbəst hesab etmək də düzgün deyildir. O, jestləri və səs tonu ilə nəzarət altında olmaq ehtiyacı duyur, təkcə monoloqunda tam müstəqil olur. Bəzi aktrisalar isə obraz yaratmaq, tamaşanı hörmətə mindirmək əvəzinə deklamasiya deməyə başlayır, uca qiraət yolunu seçir, Rosinant adlı yabısını səhnənin köhlən atı hesab edir. Kreativ aktrisa isə sadəcə rola girməyi, yalnız səhnədə oynayarkən bacarır. Başqasını təqlid etmək isə heç cür kreativlik sayılmır, aktrisa üçün əsas məsələ oyunun təməl problemlərini müstəqil, rejissorun köməyi ilə həll etməkdir. Hərəkət, jest, intonasiya, artikulasiya və şəraitin bütün konteksti səhnədəki oyun üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dramaturq adətən icra üçün fond yaradır, özü də bunu səhnədə reallaşdırmalıdır. Bu icraya professional aktyor və aktrisanın mühüm köməyi əlavə olunur. Onlar isə səhnədə oynamaqla yanaşı, həm də öz sənətini öyrənməkdə davam edir. Əgər onların məktəbi professional kompaniyalardırsa, dərs mənimsədikləri siniflər isə səhnədir. Artistin yetişməsində səhnənin müstəsna rolu vardır. Üzgüçü hovuzə və ya dənizə tullanmasa, suda əl-qol atmasa, bu bacarığa yiyələnmə bilməz, artist də belədir.

Siyasətçilərdən fərqli olaraq aktyorlar ətrafı lərzəyə salan qızğın mübarizə səhnəsi yaratmaq eşqinə düşümlər, adamların könlünə nüfuz etməklə öz mənəviyyat sahəsindəki tərbiyəvi üslublarına üstünlük verirlər. Bu məsələlərdə bizim teatrlarımız da barama qabığını andıran köhnə qılaflarından çıxıb, xırda, vulqar görünən, çox vaxt primitiv xarakter daşıyan hadisələrin təsiri altına düşmüşdür. Milli problemlər, əslində, ümumbəşəri problemlərə üzünü çevirməlidir., onlarla çuğlaşmalıdır. Ümumbəşəri problemlər isə böyük problemlərdir, onlara müvafiq qaydada da yanaşmaq lazımdır. Bu sahədə isə biz təəssüf ki, hələ də melodrama çərçivəsindən, ucuz komedik səhnələrdən kənara çıxıb bilmirik. Tapıntılarımız da bəzən bizim məişətimizə xas olan qüsurları ifadə etməklə, ucuz gülüş doğurmaqdan uzağa getmir.

Əlbəttə, mən anlayıram ki, teatr daim faciələr fonunda tamaşaçını göz yaşları axıtmağa sövq etməməlidir, bəzi həqiqətləri izah etmə və xalqa çatdırmaq üçün onu həm də güldürməlidir. Bu gülüş, əslində, eybəcərliklərimizə görə ağlamağın özü ilə rəqabət aparmalıdır, səhnə mizanlarında kobud dəyişikliklər etməyə sevinməməlidir. Axı biz, qeyd etdiyim kimi, həm də tamaşaçını mənəvi cəhətdən tərbiyə edirik, onun zövqünün və düşüncə tərzinin inkişafına çalışırıq.

Tearın gücü onun tamaşalarda ön sıraya keçirdiyi mənəvi məqsədləri tamaşaçılara təlqin etməkdir, onların beyninə yeitməkdir. Bu məsələdə biz ədəbiyyatın böyük missiyasını həyata keçirməkdə onun köməkçisi rolunda çıxış edirik. Böyük rus yazıçısı L.N.Tolstoy ədəbiyyatın təlqin etmə qüdrətini xüsusi qeyd edirdi. Teatr isə incənət növü kimi ədəbi materiallarla qidalanır, pyeslərə səhnə həyatı bəxş edir. Ona görə də tamaşaçı sayı oxucu sayından qat-qat az olsa da, bədii əsərlərin populyarlaşmasında teatrın və kinofilmlərin rolu olduqca böyükdür.

Biz bir millət kimi ənənələrə hörmətlə yanaşırıq. Bu heç də ənənənin əsiri olmaq demək deyildir. Ətaləti həmin ad altında ört-basdır etmək də qoçaqlıq deyildir, ənənə heç də inkişafa mane olmamalıdır. Bir əsr keçəndən sonra Məşədi İbad arsenalına müraciət etməyimiz heç də yaxşı nəticə vermir. Üzeyir bəyin uca istedadı hesabına öz dövrü üçün şedevrlər yaradırdı. Biz isə bu sahədə hansı novatorluğumuzla öyünə bilərik? Bəzi teatrların hansısa dramaturqun inhisarına verilməsi və ya tamaşaçıya müraciətdə kiçik bir qazanda qaynamaq, məişət çevrəsində ilişib qalmaq, ondan çıxmağa cəhd göstərməmək heç də böyük hünərdən xəbər vermir. Azərbaycan teatrının tarixi o qədər böyük olmasa da, uzun yol keçmiş, uğurlu nailiyyət dövrlərini də yaşamışdır. Teatrlarımız dünya klassikası nümunələrinə də müraciət etmişdir. Lakin biz bu addımları nə qədər bəyənsək də, onlarla öyünsək də, teatrımız ölkəmizin sərhədlərindən, Türkiyə istisna olmaqla, kənara çıxıb bilməmişdir.

Qonşu Gürcüstanın paytaxtının iki teatri isə eksperimentlərdən çəkinməyərək, böyük səhnə uğurlarına imza atmışlar. K. Marcanaşvili Teatrının 1980-ci illərdə tamaşaya qoyduğu Sofoklun «Çar Edin» pyesi qastrol səfərində Yunanıstanda nümayiş etdirildikdə, tənqidçilər, teatr xadimləri bunu antik teatrın bərpası cəhdi kimi qiymətləndirmişlər. Köhnə gürcü kinofilmlərinə hamı indi də böyük həvəslə baxır. Biz isə uzun illər ərzində «Əliqulu evlənir» tamaşasımızın və «Qayınana» filminin yaratdığı şit gülüslə təsəlli tapmışıq. Biz niyə bu sahədə də malik olduğumuz istedadı, intellekti işə salmırıq? Axı xalq incənət ustalarından da böyük yaradıcılıq nümunələri gözləyir.

Kinosənətimizin də məlum uğurları ilə yanaşı, uca zirvələr fəth etməsi ilə də öyünə bilmərik. Moldavan Emil Lotyanunun Maksim Qorkinin hekayələri əsasında çəkdiyi «Tabor göylərə qalxır» filmi dünyanın bütün mədəni tamaşaçılarına göstərilmiş, 180 ölkədə nümayiş etdirilmişdir. Gürcü rejissoru Georgi Daneliyanın yaratdığı, həm də Vaxtanq Kikabidzenin olduqca yüksək səviyyəli oyunu ilə şöhrət tapmış «Mimino» filmi yarım əsr sonra da çox sayda tragikomediya elementlərini əks etdirən incilərlə ruhları oxşamaqda davam edir. Az qala bir əsr əvvəl çəkilmiş bizim «Arşın mal alan» filmindən başqa özgə ekranlara çıxan filmlərimizin sayı olduqca azdır.

Əlbəttə, bu iki sənət növü, onun əsl yaradıcıları sayılan rejissor işindən çox asılıdır. İstər səhnə, istərsə də ekran əsərinin quruluşunu verən sənətkar köhnə stereotiplərin qulu mantiyasını kənara atıb, yenilik, novatorluq ruhunda daha canlı əsər yaratmaq barədə düşünməlidir. Mən istərdim ki, teatrlarımız Rusiyada olduğu kimi məşhur rejissorların teatri kimi tanınsın. Kino sənətimizdə isə məşhur

amerikan rejissorlarına bənzər adlar meydana çıxsın. Deməli, incənətimiz yeni çiçəklənmə dövrünü yaşamağa möhtacdır.

Teatrlarımız uzun müddət pafoslu dialoqu monoloq səviyyəsinə qaldırmaqla, səhnəni ucadan səslənən sözlər məkanına çevirmələri ilə fərqlənmişlər. Məşhur aktyorlar da buna boyun əyərək, sözlərin intonasiyasında hecaları ağılsız şəkllə salmaqla şöhrət qazanırdılar. Rejissorlar da buna məhdudiyyət qoymaq əvəzinə, yararsız üslubları bəyənidilər. Gözəl, qədd-qamətli, cazibədar sifətə malik olan aktrisalar, təbiətin və makiyajın verdiyinə heç nə əlavə etmək qayğısına qalmırdılar, istedad axtarışlarına məhəl qoymurdular, ona görə də yaratdıqları obrazlarla yadda qalmadılar, onların öz fiziki ölümləri yaradıcılıqları barədəki xatirələrin də ölümü ilə müşayiət olundu. Ona görə də bizim teatrlarımız və kinematoqrafiyamız Vivyen Li, Klark Geybl, Lourens Olivye, Jan Qaben, Sofi Loren, Brijit Bordo, Kirk Duqlas kimi aktyorlara malik olmaları ilə öyünə bilməzlər. Monika Beluççi olduqca gözəldir. Lakin o, istedadını təbii gözəlliyinə qurban vermir, əksinə, onu öz ekran oyununa xidmət etməyə məcbur edir. Ona görə də tamaşaçı məşhur «Malena» filmindəki yeniyetmə oğlandan fərqli olaraq, onun təbii cazibədarlığına deyil, qeyri-adi oyununa vurulur. İri bədənli Jan Qaben çox vaxt dodaqlarını büzməklə, sözdən istifadə etməkdən də daha çox adamlara müraciət etmək təsiri bağışlayırdı. Bizdə isə tamaşalarda zəiflərə qarşı özünün qüdrətini göstərən güc tətbiq etməyə, yumruq işlətməyə üstünlük verilir. Təəssüf ki, belə səhnə priyomlarımız ucuz gülüş doğursa da, tamaşanın səviyyəsini yüksəltmək əvəzinə, onu daha da aşağı salır.

Aktrisalar arasında rəqabət bütün şkalaları ötüb-keçir, sevilən aktrisaya izah olunmayan sərt paxıllıq yaranır. Təbii gözəllikdən xali olmasa da, istedadın yoxluğundan əziyyət çəkənlər çox vaxt bədənlərinin nümayişi, sifətinin göz oxşayan cəhətləri ilə fərqlənməyə çalışdıqlarından, əslində, səhnədə üzərinə düşən vəzifənin yerinə yetirilməsini unudurlar. Aktrisanın isə borcu səhnədə işıq saçmaqdır, qoy bu ağıl və könül işığının ziyaları tamaşaçının da qəlbini hərarətləndirsin. Biz qadınlar səhnədə də öz cinsimizə xas olan zəriflikləri, incəlikləri, nəcib xüsusiyyətləri unutmamalıyıq. Səhnədəki aktyor kobudluğa əl atanda, bu kişi xüsusiyyətinin ifadəsi kimi qəbul olunur, aktrisaların davranışında isə vulqarlıq elementləri heç cür yolverilməzdir. Mən özüm də bu sahədəki hərəkətlərimdə, dodaqlarımdan çıxan sözlərin başqa cür yozulacağı kimi qüsurlardan xali deyiləm və onlardan uzaqlaşmağa çalışıram.

Teatr onda işləməyə həvəsi olanlar üçün başqa dünyadır, mübaliğəyə yol versək, başqa planetdir. Teatr elə bir mağaradır ki, orada Minotavr olmasa da, heç Tesey də onu tərk edə bilmir. Burada Ariadna sapı da köməyə gəlmir. Mənim zənnimcə, teatr ikinci nikahdır, birincidən öz istəyinlə azad olduğyn halda, ikincidən yalnız ahıl yaş, hərəkət edə bilməmək və ya ölüm vasitəsilə vidalaşırsan. Ölən aktyorun və ya aktrisanın son mükafatı onun tabutda, tamaşaçıların alqışları altında özünün ikinci yaşayış məkanından axırıncı dəfə çıxması olur. O, teatrın səhnəsini bu dəfə pərdəsi bir daha açılmayacaq qəbirlə əvəz edir. Yeganə təskinlik ondadır ki, başqalarından fərqli olaraq onu unutmayacaqlar, ən azı bir-iki nəslin

ömrü müddətində xatırlayacaqlar. Belə bir mülahizə vardır ki, adam iki dəfə ölür, bir dəfə qəbirə tapşırılanda, ikinci dəfə onun adı son dəfə çəkildə.

Xoş perspektivlərin həyata keçməsi heç də asan məsələ deyildir

Tez-tez Fərhadla olan söhbətlərimizi xatırlayıram. Onları o, daim teatr problemlərinə, teatrın gələcək inkişafına həsr edirdi O, şəxsi gələcəyimiz barədə heç bir konkret söz söyləmirdi, yalnız onun dumanlı və tutqun olacağını qeyd edirdi. Bunlar isə əslində, təcrübəsiz olan bir qız kimi mənə qorxudurdu. Uşaqlıqda, yeniyetməliyimdə ehtiyacla dolu çətin həyatı görmüşdüm, onun yenidən baş verəcəyini istəmirdim. Onun təsvir etdiyi gələcəyi reallaşdırmaq ağır zəhmət, çox şeyi öyrənmək üçün bir neçə səhnə universitetini keçməyi tələb edirdi, onların son nəticəsi mənim guya zirvəni fəth etməyim olacaqdı. Bunları həyata keçirməyə mənim səbrim və gücüm çatacaqdımı, bu, olduqca çətin və üzücü bir sual idi.

O, bu söhbətlərini təkrar etdikdə, heç də mənim təşviş hisslərimə fikir vermirdi, onu yalnız mənim tam qələbəm, başqalarından fərqlənib, yuxarı qalxmağım maraqlandırır. Bircə onu da qeyd edirdi ki, bu yarışda sən həm də paxıllıq, qısqanclıq tufanı ilə üzləşəcəksən. Mən bu barədə heç fikirləşməmişdim də, baxmayaraq ki, hələlik kiçik uğurlarım da kolleqalarımın mənə əvvəlki yaxşı münasibətlərinin dəyişilməsinə səbəb olmuşdu. Vaxtilə yaxın rəfiqəm hesab etdiyim, səhnəyə təsadüfən gəlib çıxmış, rejissorun dediklərini icra etməkdən savayı heç nəyi bacarmayan qız indi mənə az qala nifrət ifadə edən baxışlarını dikir, kiçik bir uğuruma özünün az qala isterikası ilə cavab verirdi. Histeriya adlanan bu xəstəlik qadınların doğuş anına aiddir, bu qız elə bil ki, hər bir-iki aydan bir doğum ağrıları keçirdiyindən, elə bir ciddi səbəb olmadan belə, hirsindən qışqırırdı.

Mən bunu başa düşə bilmirdim, uğuruma olan reaksiyanın ifadəsi hesab etmirdim, elə bilirdim ki, ailəsində nəsə xoşagəlməz bir hadisə baş vermişdir. Onun hirslənməyinin səbəbini öyrənmək istədikdə, mənə cavab vermək əvəzinə deyirdi ki, bilirsən ki, səndən zəhləm gedir, mənə toxunmağa cəsarət etmə. Sonra başqa aktrisalar bunların onun paxıllığının ifadəsi olduğunu mənə başa saldılar. Mən hiss etdim ki, mən teatrda işləmirəm, əslində, ilanlar saxlanan terrariumda yaşamağa məcbur olmuşam. Görən, Fərhadın cızdığı şöhrət zirvəsinə yüksəlməyim, mənə daha hansı dəhşətlərlə üzləşdirəcəkdir.

Bunlardan qorxub, mən özümü təsdiqdən uzaqlaşmamalıydım, axı ən çətin anlarda da mən öz məqsədimdən əl çəkməmişdim. Ən ağır maneələrlə üzləşdikdə belə, geri çəkilməmişdim, məğlubiyyətimin də üzünə dik baxmışdım. Bu, mənim xarakterim idi, onu dəyişən deyildim. Səhnənin, ətrafımın mənə qurduğu tələləri də dəf etməli idim. Ekranı isə bu qorxu nisbətən az idi, çünki səhvə yol verildikdə, yeni dubllar çəkilir, ən uğurlu an montajda filmin toxumalarına daxil olurdu.

Kinooperatorlar isə məni həvəsləndirmək üçün deyirdilər ki, kamera səni sevir, guya bu mexaniki alət də ürəyinə yatan aktrisyaya vurulur.

Mən nəyə nail olmuşamsa, birinci növbədə onlar istedadıma, zəhmətimə və səbrimə borcludur. Onlar məni öz məqsədimə çatmaqda ən vacib köməkçilərim olmuşdu. Onlar olmasaydı, mən səhnəyə təsadüfən düşmüş və heç nəyə nail ola bilməyən model qızlardan biri olardım. Mən həm də ilk sevgilim olan oğlanla tez-tez görüşürdüm, çünki mənim üçün bu sevgi öz mahiyyətinə görə, əslində, platonik xarakter daşıyırdı. Bu görüşlər əsasən, nəsihətlər dərsinə çevrilirdi, perspektivim barədə Fərhad öz ağıl gücü ilə düzgün yol göstərirdi, məni müasir dillə desək, «yol xəritəsi» ilə təmin edirdi.

Etiraf edirəm ki, ilk sevgimdə coşqun məhəbbət, ehtiras burulğanının baş verməsini gözləyirdim, bunun heç biri olmadığından mən özümü Petrarka üslubunda yazan şairə Vittoriya Kolonnaya-- markiza Peskaroya, Fərhadı isə həmin şairə qadının platonik məşuqu, dahi Mikelanceloya bənzədirdim. Biz cismani sevginin ən sadə əlamətlərini də bilmirdik. Mən öz gələcəyim barədə heç nə reallığı, nə də ondan uzaq olanları düşünməmişdim, məndə öz qüvvəmə elə inamım da yox idi. Əlbəttə, mən irəliyə getməyə can atırdım, lakin onun həddləri olduqca dar idi, adi müvəffəqiyyətlər belə məni razı sala, ovundura bilərdi, ondan artığı barədə düşünmək ağırlığını özümə rəva bilmirdim.

Bu adam mənim gözlərimi açdı, öz potensialıma və onlardan istifadəyə inamımı artırdı, məndə qüvvələrimdən yuxarıda dayanan bir inqilabi ruh yaratmağı vəd etdi və sonrakı illər bunu göstərdi ki, onun cəhdi heç də əbəs deyilmiş, o, məni özümdən yaxşı tanıyırmış, mənim gizlində qalmış, özünü geniş büruzə verməyən istedad resurslarıma və onlara yol açmaq üçün cəsarətə girişəcək fərsətimə bələd imiş. O, hələ uçmağa gücü çatmayan quşa qüvvətli ümid qanadları verdi. Mən məhz o qanadların köməyi ilə hava cərəyanına söykənib və ondan istifadə edib pərvazlamağa, yeni üfüqlərə çatmağa qadir oldum.

Mən özümə inanırdım, buna görə sənət yolunu seçmiş və bu yolla xeyli məsafə qət etmişdim. Lakin bu yol, adətən, düzənlikdən keçirdi və mənim nəfəsim daralmır, qüvvəm tükənmirdi. Birdən-birə o, mənə dağa dırmaşmaq yolunu göstərdi, mən Böyük Çin səddini ötüb keçsəm, daha böyük nailiyyətlərə imza ata biləcəkdim. Buna isə o, məni həvəsləndirirdi, mənim mürgüləyən, yatan enerjimi oyadıb, kinetik formaya keçməsinin mümkünlüyünə məni inandırırırdı. Mən artıq əvvəlki uğurlarına, populyarlığına görə, bunlardan razı qalan, hətta lovğalanan bir qız deyildim. Uca zirvələri fəth etməyi planlaşdırmış alpinist kimi mən ciddi hazırlıq keçməliydim, bu proses təkcə fiziki möhkəmliyə yiyələnməkdən ibarət olmayıb, həm də ruhi qüvvələrimi hərəkətə gətirməli, çətin bir yol üçün dözümlülüyə yiyələnməyə səbəb olmalı idi.

Mən özüm haradasa oxumuşdum ki, ABŞ-da göydələnlərin ən hündür mərtəbələrini hindu inşaatçıları tikirlər. Onlarda uca hündürlükdən heç bir qorxu hissi yoxdur, 79- 80- ci mərtəbələrdə köməkçi inşaat taxtalarının üstündə sərbəst, hansısa bir qorxu hiss etmədən gəzirlər, necə ki, biz səhnədə gəzirik. Onlar

təhlükəsizlik vasitələrindən istifadə etməyə də məhəl qoymurlar. Hündürlükdən qorxmamaq bütün hindulara məxsusdur, dəxli yoxdur, o, Çeroki və ya Sui tayfadan olsun. Məh şöhrətin özündə də elə hündürlüyə qalxmaqdan qorxuram. Bu mənə nəsib olsa, özümü yaxşı apara biləcəyəmmi? Belə sualların özü məni qorxudurdu, hündürlükdən qorxu isə, təqin ki, daha dəhşətli olardı.

Bu düşüncələr aləmində var-gəl etməyimdən dekadadan da artıq olan bir müddət keçir. Mən gözləmədiyim halda, hamının tanıdığı və çoxlarının sevdiyi bir aktrisağa çevrilmişəm. Əvvəllər öz ağıma da gəlməyən iri rolları səhnədə və ekranda yaratmaq üçün çoxlu təkliflər almış və onların bəzilərini reallaşdırmışam. Təvazökarlıqdan kənar olsa da, hamı böyük uğur qazandığımı qeyd edir, artıq püxtələşmiş bir səhnə xadimi kimi mənə ehtiram bəslənir.

Sevindirici hal odur ki, mən Avropa filmlərində çəkilməyə dəvət almışam. Bunlar bolqar, rumın və fin studiyalarıdır. Kimsə deyə bilər ki, o ölkələr kinosenətində elə də fərqlənməmişlər, bununla razılaşıram. Lakin mənim səhnəyə də ilk addımım kiçik bir truppadan, xırda bir roldan başlamışdı. Mən də Avropaya daxil olmaq üçün onun Şərq qapılarını döyüb, açmaq yolunu tutdum. Qoy heç kəs belə başlanğıca görə məni qınamasın. Başqa təkliflər yoxdursa, onlarla da kifayətlənmək olar. Axı incəsənətin başlanğıcı varsa, sonu yoxdur, mən də onun sadəcə bir yolçusuyam.

Əlbəttə, Fərhadın elmi, daha çox isə fantastik söhbətləri, teatr haqqında düşüncələri, dünya teatrlarının tarixinə bələdçiliyi, məşhur aktrisaların həyatı barədə maraqlı söhbətləri mənim xoşuma gəlirdi. Xəyallarıma onu daxil edirdim ki, bəlkə, bir gün mən də, həqiqətən, sevilən, səhnənin ulduzu sayılan bir sənətkar olacağam, hamı, mənim dilə uyğun gəlməyən halda adımlı və sadə soyadımı ehtiramla çəkəcəkdir.

Biz Fərhadla ailə qurmağı da düşünürdük

Mən özüm hiss edirdim ki, onun xoşuna çox gəlirəm, görünür, o məni sevirdi. Bir dəfə məni arxadan səsləyib, utancaq şəkildə məni qucaqlayıb, sinəsinə sıxanda özümdən asılı olmayaraq dedim:

– Görürəm ki, məni sevirsən.

Bu sözlərimə o, məəttəl qalmışdı, güman edə bilməzdi ki, mən onun incə duyğularından, müəmmalı baxışlarından heç nə başa düşmədiyim halda, lakin onun zəif nəzərə çarpan gur hissləri barədə belə qənaətə gəlmişəm. Ona görə də cavabında dedi:

– Mən şadam ki, öz hisslərimi ifadə etməyə cəsarət etmədiyim bir vaxtda, bəlkə də, çox şeyi qabaqlayaraq, onları sən dilinə gətirdin. Mən belə qərara gəldim

ki, sən heç də göründüyün kimi sadə, daim gülüslərə qərq olan, öz qiymətini lazımınca dərk etməyən bir qız deyilsən. Sənə ünvanlananların hələ canlı nəticəsi olmasa da, parlaq işığa çevrilməsən də, hissləri duymağı bacarırsan. Belə etirafın özünə aid olmasa da, səni daha möhkəm sevməyə sövq edir və mən səndən gizlətmək istəmirəm ki, səni də olduqca çox sevirəm

Fərhad özünü mənimlə olduqca nəzakətli aparırdı, çox yaxın münasibətə, uzun sürən söhbətlərimizə baxmayaraq, bir dəfə də olsun artıq hərəkətlərə yol verməmişdi, bir-iki dəfə də demişdi ki, məqsədi mənimlə evlənməkdir. Lakin bu nikahın nə vaxt baş tutacağını dilinə gətirmirdi, deməli, hələ çox gözləmək lazım gələcəkdi. Elə bil ki, mən Avstriya printsinə uşaqlıqdan nişanlanmış üç yaşlı ispan infantası idim və hələ on iki il Vyanada baş tutacaq toyu gözləməliydim. O, başa düşməli idi ki, mən artıq 20 yaşı keçmişəm və aktyorlar üçün mövcud olan birinci sınaq mərhələsini yaşayıram, cavan qızları uğurla oynamaqda öz gəncliyimdə çox lazım olan təbii görkəmə də mənə müəyyən köməkliyini göstərir. Məşhur bir aktyorun dediyinə görə, səhnə adamları 20 yaşında başlanan, 40 yaşında və 60 yaşında dəyişən üç mərhələni keçməli olur və bu keçidlər onlara təbii həddlər qoyduğundan, keçid o qədər də asan olmur və əvvəlki mərhələdə olan rollarla vidalaşmaq hökmünü verir. Ona məhəl qoymayanların isə oyunu bir qayda olaraq uğursuzluqla nəticələnir.

O, məni səhnədə görmüş və mənə vurulmuşdu, tanış olmaq cəhdi də oradan yaranmışdı. Mən gənc qız olmaqla yanaşı, baharımın ən gözəl anlarını, çiçəklənmə dövrünü yaşayırdım. O, başa düşməli idi ki, qızın hamını cəlb edən gözəlliyi də, sakura çiçəyi kimi qısa ömürlü olur, çiçək bir neçə günə solub, töküldüyü kimi, qızlar da seyrindən həzz alınan bir neçə ili yaşamaqlı olur. Yaponlar sakuranın çiçəklənməsini seyr etmək həzzini «Hanami» adlandırırlar və bu onların əziz bayramına çevrilir. Qızın öz gözəlliyi ilə öyünmə dövrü isə bir neçə il davam edir. «Hanami» öz həzz işini bir neçə gündə də olsa, hər il təkrar edir, qızın gözəlliyinə pərəstiş dövrü isə bir neçə il, əslində, o qədər də uzun olmayan bir vaxt davam edir və sona çatır, bir daha təkrar olunmaq qabiliyyətinə yiyələnmir. Əlbəttə, qızın gözəlliyi bir andaca yoxa çıxmır, hələ xeyli müddət onun ayrı-ayrı tərkib hissələri yaşamaqda, diqqəti cəlb etməkdə davam edir. Bəzi qadınlar bunu öz ömürlərinin payızında da qoruyub saxlaya bilir, belə gözəlliyin kölgəsi özünü ömrün qışında da nəzərə çarpdırmağı bacarır. Bunlar nadir nümunələrdir və mən öz az-çox gözəgəlimliyimi on illər ərzində saxlayacağıma elə də ümid etmirəm. Gözəlliyin öz parlaqlığını azalmaması, zəifləməməsi, sönməməsindən əvvəl onu qiymətləndirmək və sevgi haləsində qorunub saxlanmasına nail olmaq vacibdir. Vaxt keçdikdən sonra həmin parlaqlıq yoxa çıxacaqdır, bəlkə də, ondan sönük xatirə küllü qalacaqdır.

Məni sevən bu təcrübəli adam bunları bilməmiş deyildi, lakin gözləmə mövqeyi tutmaqla, əlindəki qızılgülün ləçəklərinin töküldüyünün şahidi olacaq, hətta yaxın keçmiş də geri qaytara bilməyəcəkdi. Bir dəfə mən ona lazım olmayan etirafımı bildirmişdim, ikinci dəfə bunu etsəm, məni ona tələ qurmaqda ittiham edə bilərdi və bizim münasibətlərimizdə çapıq əmələ gələrdi.

Biz tez-tez görüşürdük, lakin aramızdakı münasibətdə hər ikimizin qoyduğu sərhədləri keçmirdik. Bir neçə dəfə o, məni qucaqlamışdı, lakin başqa açıq-saçıq hərəkətdən çəkinərək, ona yol verməmişdi.

Görünür, həqiqi sevgidə qızlar daha cəsarətli olur, öz hisslərini ifadə etməkdən çəkinməyin lüzumsuz olduğu qərarına gəlirlər. Mən belə cəsarət nümayiş etdirməyi qərara aldım, bir parkda skamyada oturub söhbət edərkən özümü saxlaya bilməyib, ayağa qalxdım, onu qucaqlayıb, sifətini öpüslərə qərq etdim. O, baş verən bu hadisələrə görə mənim, bəlkə də, cızıqdan çıxan hərəkətimə məəttəl qalmışdı, deyəsən, bunu məndən gözləmirdi. Mən özüm də bunun niyə və necə baş verdiyini anlaya bilmirdim. Hətta parkda istirahət edən bəzi qoca kişilər də, mənim Fərhadı qucaqlayıb, sifətini öpüslərə məruz qoymağıma təəccüblə tamaşa edirdilər.

Mən özümə bəraət vermək üçün dedim ki, ilk dəfə öz hisslərini sən etiraf etmədiyən bir halda, məhz mən onları dilimə gətirmişdim. İndi də mən qarşılıqlı qoyduğumuz münasibət çərçivəsini qırmağı, ondan kənara çıxmağı qət etdim. Bilirəm ki, sən də bunu çox arzu edirdin, ancaq məni şirnikləndirməmək, şəhvət torundan uzaqlaşdırmaq üçün, ucuz, adi bir öpüşü də yolverilməz hal hesab edirdin. Buna görə mən sənə öz minnətdarlığımı, bu təşəbbüsümdə bildirməyə cəhd etdim.

Axı mən də səni sevirəm və bizim qanuni, el adətinə uyğun şəkildə birləşməyimizi arzu edirəm. Yəqin ki, bu bayram bizdən də yan keçməyəcəkdir.

Fərhad çaşqınlıqdan yaxa qurtara bilmədiyindən, nə hərəkətimi anlaya bilir, nə də dilimə gətirdiyim sözləri dərk edə bilirdi. Deyəsən, mənim qəfləti öpüşlərim onu kar və lal etmişdi. Bəlkə də, belə anlar da sevginin məchulluğunun, müəmmalılığının şiddətini artıran vasitəyə çevrilir.

Sonrakı günlərin birində o, mənim cəsarətli hərəkətlərimə arxalanıb, məni öpmək istəyəndə, dedim ki, ancaq yanaqlarından öpə bilərsən, dodaqlara toxunmaq olmaz. Səbəbini öyrənmək istədikdə dedim ki, dodaq öpüşü intim yaxınlığa yol açmaqdan xəbər verir, bu meyvəni isə ilk dəfə yalnız toy gecəsi dadmaq olar.

Fərhad bu sözlərimə güldü və dedi ki, dodaqlarına qoyduğun qadağanın yalnız uydurma xarakterli olduğunu başa düşdüm və səbəblərin də qoruyucu məqsəd daşdığını da anlayıram.

Əlbəttə, bunu mən özün uydurmuşdun və belə fəlsəfənin ucuzluğu göz qabağında idi. Mən onun sözlərinə etiraz etmək istəmədim, çünki vəziyyətdən çıxmaq üçün bunu həqiqətən də uydurmuşdum. Bəlkə də, naşı bir oğlanın başını bununla aldatmaq olardı. Lakin Fərhad kimi həyatdan yaxşı baş çıxaran insanı belə primitiv cəbəblərlə aldatmaq mümkün deyildi.

O, özü də nisbətən yaşlı olmasına rəğmən ehtirasını cilovlaya bilirdi. Mən də ondan geridə qalmaq istəmirdim.. Elə bil ki, hər ikimiz hisslərimizin birdən təsadüfən qalxacaq tufanından xəcalət çəkirdik.

Lakin bu gözəl anlar qısa müddət davam etdi. Son vaxtlar nə onun zəngi gəlirdi, nə də görünürdü. Mən maraqlandıqda, məlum oldu ki, onun Mədəniyyət Nazirliyinin rəhbərliyi ilə uzun sürən münaqişəsi kulminasiya nöqtəsinə çatdığından, o, ölkəmizdən getmiş, haraya yollandığını xəbər vermədən qeybə çəkilmişdi.

Sonralar söhbət gəzirdi ki, o, Tverdə yerliləri olan **varlı** adamların yanına getmiş, orada əyalət teatrında rejissor işləmiş, sonra hansısa təsirlər nəticəsində işdən azad olunmuş və Türkiyəyə yollanmışdı. O, anlaşılmaz qorxaqlıq göstərərək, mənə heç nə deməmiş, əslində, açıq xəyanət etmişdi. Ona görə də bir andaca ona olan məhəbbətim nifrətə çevrilmişdi və buna görə özümü qınamamaq naminə Dostoyevskinin «Nifrət və məhəbbət» prinsipindən bu metamorfozaya bəraət vermək üçün istifadə edirdim. Onu sevdiyimə görə ona nifrət edirdim.

Yeni sevgilim Rafiq əslində mənim xilaskarıma çevrilir

Bir neçə ay sonra yenə aktyor dostum məni Rafiq adlı bir oğlanla tanış etdi və bildirdi ki, xeyli müddətdir ki, sənin oyununa tamaşa etmək üçün bizim truppının çıxışlarını seyr etməyə gəlir. O, boylu-buxunlu oğlan olmaqla, həm də bahalı paltar geyinmişdi. Özünün təzə «Cip» maşınını göstərərək dedi ki, sizi evə apara bilərəm. Mən təşəkkür edib, bildirdim ki, maşınımı burada qoya bilmərəm, öz avtomobilimdə getməliyəm.

Sonra telefon nömrəsini xahiş etdi ki, oyununuz barədə təəssüratlarımı sizinlə bölüşəcəyəm, özü də əmin ola bilərsiniz ki, öz rəyimi tam obyektiv olaraq, sizə hörmətimdən asılı olmayaraq, bildirəcəyəm. Bu sözlərdən sonra mən telefon nömrəmi diktə etdim və o, öz telefonuna yazdı. Bir neçə gündən sonra onun ilk zənginə cavab verdim. Elə bil ki, dili açılmışdı, mənə son altı ayda vurulduğunu dedi və bildirdi ki, əgər görüşsək, bəzi hisslərimi sizə açmağa da cəsarət edərdim.

O, atasının firmasında bizneslə məşğul olurdu. Hər axşam tamaşa bitdikdən sonra məni özünün bahalı maşınında evimizə aparırdı. İki dəfə müasir kafelərin birində kofe də içmişdik. Nəhayət, bir axşam o, mənə ciddi münasibət bəslədiyini bildirdi və bunu bir əsaslı dəyişiklik əlaməti kimi mənzilində qeyd etməyi təklif etdi. Mən razılaşdım. Əvvəlcədən o, yaxşı hazırlıq görübmüş, süfrəyə mənzilin qulluqçusu balıq xörəkləri, krevet və digər bahalı xörəklər qoymuşdu, burada qiymətli fransız konyakı olan “Hennessi” butulkası da var idi. Bir həftə sonra o, məni bahalı restorana dəvət etdi. Arxamca gəlib, məni öz maşınında apardı. Xeyli xörək, qəlyanaltı və şirələr sifariş etdi. Restoran sahibi bizə yaxınlaşıb Rafiqlə səmimi görüşdü və baş əyməsi ilə məni salamladı. Süfrəmizdə spirtli içki yox idi və bu, məni çox razı saldı.

Restorandan sonra mən teatra getmək istədiyimi bildirdim, maşından düşəndə bildirdi ki, axşam saat 10-da gəlib özü məni evə aparacaqdır. Tamaşadan sonra gəlib evə çatanda, mən maşını tərk etmək istədikdə dedi ki, iki-üç dəqiqə vaxtını almaq istəyirəm. O, birbaşa dedi ki, mən sizə çoxdan vurulmuşam, ona görə də sizinlə evlənmək barədə təklifimi elan etmək isyayirəm. Mən bu təklifin ciddi olduğunu heç cür gözləməirdim, çünki ondan 5-6 yaş böyük idim. Həm də bizdə aktrisalara evlənmək təklifi, adətən, qaydalardan istisna təşkil edir, az sayda görüşdən sonra belə təklif mənə olduqca qərribə gəldi. Heç nə demədən maşından düşdüm. O, da məni çoxmərtəbəli evin qapısına qədər müşayiət etdi və təklifinin tam əsaslı olduğunu göstərmək üçün məni qucaqlayıb öpdü. Sonra bəlkə də, incidiyimi güman edib, üzr istəməyə başladı. Mənə onun nəzakət haləsinə bürünmüş öpüşünün özü də çox qiymətli və arzu olunan kimi göründü. Onun hisslərini cavabsız qoymamaq üçün dedim :

--- İlk görüşdən mən sizin xeyirxah adam olduğunuz qənaətinə gəlmişdim. Lakin tanışlığımızın bu səviyyəyə gəlib çatacağını düşünmürdüm.

Rafiq bu sözlərimə daha güclü ehtirasının ifadəsi kimi belə dedi :

--Mən də ilk dəfə sənə kimi gözəl bir qızla yaxından tanış olduğma sevinmişdim. Hər ikimiz bir-birimiz barədə ilk təəssüratlarımızdan müəyyən fayda götürməyə çalışmalıyıq və yəqin etməliyik ki, onlar bizi aldatmamışlar, əksinə düz yola, xoşbəxtliyə aparacaq yola dəvət etmişlər. Biz bunu qiymətləndirməliyik və təsadüfün bizə verdiyi şansdan qorxmadan, çəkinmədən istifadə etməliyik.

Yeni sevgilim Rafiqlə nisbətən az-az görüşürdük. Məşqlərə və tamaşalara görə daha intensiv təmasda olmağa imkanımız olmurdu. Buna baxmayaraq, Rafiq mənim ürəyimə daxil olduğu kimi, mən də onun könlünü zəbt edə bilmişdim. Mənim aləmində könül əslində bir bağıdır və hər kəs bu bağın kol-kos basmasına, yeni zərərli pöhrələr tərəfindən təzyiqə uğramasına yol verməməlidir ki, o öz təmizliyini, səliqə - sahmanını və bunların nəticəsi kimi saflığını qoruyub saxlasın. Mən onun könlünün saflığına şübhə etmirdim, çox inanırdım, ona görə də ona dəlicəsinə vurulmuşdum.

Rafiqə mənim söhbətlərim, xüsusən uşaqlıq xatirələrim xoş gəlirdi. Xatirələrimə həzz hissi ilə qulaq asırdı, elə bil ki, sevdiyi qızın ilk addımları da onun üçün xüsusi maraq kəsb edir. Onların vasitəsilə o, tanımadığı kənd həyatı ilə tanış olur, bizim məişətimiz və düşüncə tərzimiz barədə müəyyən təsəvvürlərə yiyələnirdi. Mən ona toyuq-cücə saxlamağımızdan söhbət açırdım, o, isə deyirdi ki, toyuqların ətinə və yumurtasını yeməkdən başqa, onlar barədə bir şey bilmir. Mən uşaqlıqda özümü çirkin ördək balası hesab etdiyimi deyirdim, o, isə mənim bu sözlərimə etiraz edirdi ki, qu quşu körpəlikdə ördək balasına bənzəsə də, qısa müddət keçəndən sonra öz növünə aid olan gözəllik xüsusiyyətlərinə yiyələnməyə başlayır. Onun aləmində indi qu quşunu andıran bu qız heç vaxt ördək balası, özü də onun çirkin növü ola bilməzdi. Çünki təbiət bu gözəlliyi ona lap əvvəldən bəxş etmişdir, səhnə isə bu nəcib insan bədənini və sifətinin cizgilərini rəndələməklə, nə vaxtsa mənim onlara əsir düşəcəyimi də yəqin ki, nəzərə almışdır. Mən onun bu

sözlərinə yarı istehza, yarı ürəkdən gələn bir qəhqəhə ilə cavab verirdim. O, isə mənim gülüşümə vurulduğunu da qeyd etmişdi və demişdi ki, gülüşüm səhnədə də tam başqa bir atmosfer yaradır və tamaşaçıların könlünü oxşayır.

Göründüyü kimi, səhnə uğurlarımdan başqa məni artıq həyatda da sevindirən cəhətlər də az deyildi.

Toyumuza bir həftə qalmış Rafiq dedi ki, atam da mənə bu qərribə adının necə qoyulması ilə marqlanır. Hətta onu da soruşmuşdu ki, İzolda əvəzinə “Ulduzə” desək xətrinə dəyməzki? Mən bildirdim ki, əlbəttə, dəyər, axı bu adı valideynlərim qoymuşdur. Rafiq mənim könlümü oxşamaq üçün, onu da əlavə etdi ki, bu ad dildə nədənsə çox şirin səslənir.

Mən bildirdim ki, bu sual nə vaxtsa meydana çıxmalı idi. Məni əvvəcə ata nənəmin adı ilə “Zərqələm” adlandırmışdılar, guya ki, mən qızıl qələmli yazıçı olacağam, nənəmə gəldikdə isə o, sırf savadsız idi. Bir yaşım olanda, atamın hərbcisi zabit dostu bizə qonaq gəlibmiş, o, uzun müddət Berlində xidmət etmişdi. Ad xoşuna gəlməmiş, mənə “İzolda” adını təklif etmişdi. Nənəmdən başqa bu ad hamını sevindirmişdi. Lakin adın mənasını heç kəs bilmirmiş. Adı qoyan bunu Vaqnerin “Tristan və İzolda” operasından götürdüyünü demişdi. İzolda kral Markın arvadı ola-ola Tristanla sevişmişdi. Kralın rıtsarı Tristanla vuruşduqda, Tristan qılıncı kənara atmış, rıtsar isə öz qılıncını onun kürəyinə soxmuşdu. Tristan öldükdən sonra İzolda da onun yolu ilə getmişdi. Bu, əslində XII əsr fransız rıtsar romanıdır, sonrakı əsrlərdə başqa Avropa dillərinə də tərcümə olunmuşdur.

Müasir İzolda isə yalnız Rafiqinkidir, onun Tristanı da, Markı da azərbaycanlı Rafiqdir, axı romana görə İzolda irlandiyalı, əri Mark Kornuell kralı, Tristan isə onun qohumu olmaqla, həm də rıtsarı idi. Mən söhbətə yekun vurmaq üçün dilə gəldim, yüz Tristan və Mark olsun, Rafiqin bir dırnağını da onlara dəyişməyərəm. Bizi ancaq təbiətin hökmü ayıra bilər. Bu sözlərdən sonra Rafiq məni bərk-bərk qucaqlayıb öpdü.

Bir gün isə görüşümüzlə gələndə, o, daha şad görünürdü. Bunun səbəbini öyrənmək istədikdə, dedi ki, sənə yaxınlaşmaqda, çatmaqda bu günün ayrıca müsbət rolu vardır. Neçə vaxt idi ki, atamla anam mənim aktrisa ilə evlənməyimi etiraz edirdilər və mən bunu səndən gizlədirdim ki, onu əsas tutub, məndən uzaqlaşmayasan. Anamla dünən qəti söhbətim olmuşdu. Nikahıma icazə verməsələr, hökmən evlənəcəyimi və onları tərk edəcəyimi bildirdim. Mənim rahatlığım da ziyan çəkməyəcəkdi, atam mənə şəhərin mərkəzində yeni binalardan sənənin gördüyün dördotaqlı mənzil almışdı. Biz toydan sonra bal ayımızı, (ingilislər buna *hony moon* – bal ayını göydəki, səmadakı Ay kimi düşünürlər, bizim kimi təqvim ayını nəzərdə tutmurlar, çünki bu əlavə iri xərcə səbəb ola bilərdi), xaricdə keçirəcəyik.

Bu gün atam səhər tezdən mənimlə qaşqabaqlı yox, gülümsəyərək söhbət etdi və bildirdi ki, anası da, o da aktrisa ilə nikaha, mənim ona bəslədiyim qızgın məhəbbəti nəzərə alaraq etiraz etmirlər. Sonra əlavə etdi ki, biz də İzolda ilə tanış olmaq istərdik və səni evimizə dəvət etdilər. Mən də sevindim ki, ilk eşqim daşa

dəysə də, Rafiq bizim evlənməyimiz üçün hər cür cəsarət nümayiş etdirmiş, valideynlərinin müqavimətini qıra bilmişdir.

Bazar günü Rafiqlə onlara getdik və valideynləri məni yaxşı qarşıladılar. Anası dedi ki, Rafiqin atası da, mən də səni bir neçə dəfə səhnədə görmüş və etiraf edirəm ki, sevmişdik. Lakin biz də bəzi köhnə stereotipləri nəzərə alıb, tərəddüd edirdik. Lakin məhəbbətin iti qılınc olduğunu nəzərə alıb, biz taxta qalxanımızdan imtina etdik və oğlumuzun seçimi ilə razılaşdıq. İndi tam məsuliyyətlə deyə bilərəm ki, oğlum yanılmamışdır, sadəcə olaraq biz səhv edirdik və yaxşı ki səhvimizi düzəldə bildik. Ərim də, mən də sizin ittifaqınıza şadlıq və toy gününü yaxınlaşdırmalıyıq.

Mənim iri gözlərimdə yaş damlaları əmələ gəldi, mən şəhərin ən nüfuzlu ailələrindən birinin gəlini olacaqdım, çox bol və ləzzətli xörəklərdən ibarət süfrə açılsa da, mən yeyə bilmirdim, yəqin ki, bu, sevincdən və həyəcədən irəli gəlirdi. Biz ayrılanda ata mənim alnımdan öpdü, ana isə qucaqlayıb, məni çox saydakı öpüşlərinə qərq etdi. Deyəsən, onlar da kubalırlar kimi öpüşün dörd dəfədən az olmasını qəbahət hesab edirdilər.

Sonra Rafiq mənə atası və anası barədə danışdı, onlar paytaxtın nüvorişlərindən, yeni kübarlarından idilər, əyalətdə nisbətən yoxsul yaşamış, Bakıda var-dövlətə yiyələnmişdilər. Mənim kasıb aktrisa olmağım onlara məlum idi, lakin yeganə oğullarının istəyinə etiraz etməyə cəsarət etmədiklərindən, toya hazırlıq gördüklərini elan etdilər.

Aktrisanın dəbdəbəli toyu

Toy şəhərin kənarındakı çox elitar bir restoranda keçirilməli idi, orada kasıb adamların kreslo zəbt etməyə, maddi imkanlarının məhdudluğuna görə haqqları yox idi. Bu məni elə də qorxutmurdu. Toyumda yalnız anam və qardaşım iştirak edəcəkdi, mənim şöhrətimə görə son vaxtlar üzə çıxmış qohumlarımdan isə xoşum gəlmədiyindən, onları dəvət etməyəcəkdim. Truppamızın bəzi üzvlərini, həm də mənə uzun müddət platonik məhəbbət bəsləyən, özünün Beatriçası, Laurası hesab etməklə, özünü həqiqətən müasir Dante və Petrarka kimi aparan, həm də təhlükələrdən məni xilas edən, hazırda isə pensiyaçı olan keçmiş aptek sahibini də toya dəvət edəcəkdim.

Mən xoşbəxt idim, Rafiqlə qızgın sevgimiz bütün həddləri keçməyi bacarmışdı, bu məsələdə nişanlığın hissləri və möhkəm iradəsi daha mühüm rol oynamışdı. Nəhayət, çox dəbdəbəli toy mərasimi keçdi, şəhərin varlı təbəqəsinin nümayəndələri «Buta» restoranının zalını doldurmuşdular. Mənim yaxınlarım, bir də truppamın on nəfərdən az sayda aktyoru və aktrisası iştirak edirdi, onlar bu kübar məskəni olan şadlıq sarayına ilk dəfə qədəm qoymuşdular və varlı kişilərin,

daş-qaşlarla bəzənmiş və hamısı brend paltar geyinmiş onların arvadları içərisində bizimkilər qanadları sınımış quş kimi görünürdülər. Yəqin ki, səhnə rəfiqələrim mənə qısqanclıq, hətta paxıllıq etməmiş qalmırdılar. Onlar toydan hələ əvvəl mənə bildirmişdillər ki, uşaqlıqda sən cücələrə baxırdın, onlarla gününü keçirirdin, indi isə sən bəxtinə qızıl yumurta verən toyuq düşmüşdür. Aktrisaların arasında belə xoşbəxtliyə nail olmaq heç yuxuya da gəlməzdi, sən rüyalarına, xəyallarına belə, hətta reallıq öz istehzası ilə öyünə bilər. Onlar Rafiqi də bir şəxsiyyət kimi tanıyırdılar və belə bütöv bəxtəvərliyə görə mənə həsəd apardıqlarını gizlətmirdilər.

Mən nisbətən gec ailə qurmuşdum, ərim Rafiq də məndən yaşca kiçik idi. Nikahımızın bir ili çatanda mən hələ hamilə deyidim. Övladsız qalacağım məni çox qrxudurdu, Azərbaycanda uşaqsız ailələr tez dağılırlar, övladsız ailələrin bir nikahda qocalması nadir hal sayılırdı, ər və arvad üçün bədbəxtlik hesab olunurdu.

Rafiq mənim çox dərd çəkməyimi görüb, yeganə çıxış yolu kimi surroqat ana tutmağı təklif etdi. Mən buna heç cür razılaşmadım, uşaq mənim üçün doğma olmaycaqdı. Toyumuzdan bir il keçəndən sonra bətnimdə dəyişikliklər baş verdiyini hiss etdim, ürəyim tez-tez bulanırdı və sevincimi ilk olaraq ərimlə bölüşdüm. Onun qızgın məhəbbəti mənim öz dərdimə dözməyimə çox kömək etmişdi. Rafiq olmasaydı, depressiya məni məhv edərdi. O, daim mənə ürək-dirək verirdi. Elə bil ki, o, mənim qoruyucu mələyim idi, bəzən göz yaşlarımı görəndə deyirdi ki, mən sevib sənə evlənmişəm, biz bir-birimizə inkubator yaratmağa söz verməmişdik. Mənə təskinlik vermək üçün deyirdi ki, Fransız kralı II Henrinin kraliça arvadı məşhur Katerina Mediçi 9 il uşaq doğmaq həsrətində qalmışdı. Biz isə bir ilə də dözə bilmirik. Bu sözlər məni gülməyə vadar edirdi. Bir dəfə isə bildirdi ki, səndən fərqli olaraq mən ümidimi elə varlığa bağlamışdım ki, onun irsən əvəz edənə də yoxdur, O, bizim mərhəmətli Allahımızdır. Məgər O, razı olardımı ki, bizim xoşbəxtliyimizə xələl gəlsin, axı sən də, mən də onun sədaqətli bəndələriyik. Mən belə təskinlik ifadələrindən sonra ona ərə getməyimə, belə bir kişi ilə ailə qurmağıma görə özümü daha xoşbəxt hesab edirdim. Oğlumuz dünyaya gələndə mən ən xoşbəxt qadın olduğumu bir daha başa düşdüm. Rafiq isə göylərdə gəzirdi.

Mənim övladsız qalacağım barədəki qorxunun başqa bir səbəbi də var idi. Oxumuşdum ki, Bollivud aktrisaları beş illərlə hamilə qalacaqlarını gözləyirlər, bunu onların ağır, çətin iş şəraiti ilə izah edirlər. Məşhur hind kinoaktrisası Aşvəriya Ray çox varlı toyundan sonra beş il uşağı olmasını gözümişdi. Körpə qüsurlarla doğulmuş, yeniyetmə yaşında ayaqları dolaşa-dolaşa yeriyirmiş. Aktrisa sənətini atıb, oğlunun müalicəsi ilə məşğul olmuşdu. Müqayisə etdikdə, mən anlayırdım ki, bizim iş şəraitimiz onlarınkindən heç də yüngül deyildir, bəlkə də ağırdır, axı biz həftədə altı gün, bəzən 10-12 saat işəyirik. Qoy hind aktrisaları çətinliklərə dözməkdə azərbaycanlılardan, sağlam uşaq doğmaqda isə şəxsən İzoladadan öyrənsinlər.

Mən övladlarımla atası kimi də Rafiqə ən dərin minnətdarlıq hissləri bəsləyirəm. O, olmasaydı bəlkə də ailəmiz tezliklə dağılardı, bir il ərzində

hamiləliyi ümitsiz olaraq gözləmək mənə olduqca ağır gəlirdi, boşanmaq, ailəni dağıtmaq istəyirdim. Mən İngiltərə kraliçası Mariya Tüdor (Qanlı Mariya) deyildim ki, hamiləliyim barədə saxta şayiə yayım. O, qarnındakı şişi hamiləlik nişanəsi kimi qəbul etmiş, uzun müddət mamaçalar ondan uzaqlaşmamış, axırda özü hamilə olmadığını elan etdikdən sonra, arzuların bəsləndiyi, lakin uzun sürən ümitsiz gözləmələrə son qoyulmuşdu. Özümə gəldikdə, yaşıma da amansız olaraq gəlib keçirdi. Ağılsızlıqdan, səhv qərar verməkdən mənə Rafiq saxladı, boşanmaq barədə düşündüm ki, Rafiq övladsız qalmasın. Bu səfeh təklifimə görə o, çox hirsələnmişdi, ömrümdə birçə dəfə mənə “dəli” adlandırmışdı. Mənim elə böyük bir həyat təcrübəm də yoxdur, arvadı olsam da, təkcə mənə deyil, başqa insanlar üçün də təmənnasız olaraq hər cür qayğı göstərməyə gedən bir adam kimi mübaliğəsiz olaraq onu əsl altruist adlandırardım. Məhz depressiya mənə güc gələndə, hər cür ağılsız hərəkətlərə yol verməyə hazır olanda, o, mənə xilas etdi, axı özü də qızgın mənəbbətimizdən xoşbəxtlik umduğu halda, müvəqqəti bədbəxtliklə üzləşməli olmuşdu. O, mənimlə evlənmək qərarına gələndə böyük maneələri dəf etməli olmuş, “Qordi düyününü” kəsməyi bacarmışdı. Qna görə mən Rafiqi dəlicəsinə sevirdim.

Xeyli vaxt ötüb keçsə də, olduqca haylı-küylü, dəbdəbəli toy barədə şəhərdə söhbətlər kəsilmək bilmirdi, kiçik bədənəm və sifət cizgilərim mənə yaşımdan xeyli cavan göstərdiyindən, ərimdən yaşca böyük olmağım da nəzərə çarpmırdı. İştirakçıların çoxu mənə səhnədən və ekrandan tanıyır, əsasən, mənə xoş münasibət bəslədiklərini gizlətmirdilər. Bəyin atası və anası da mənə dəfələrlə yaxınlaşıb, gözəlliyimə hamının heyran olduğunu deyir və bizimlə şəkil çəkdirirdilər. Gəlin kimi rəqsimlə hamını valeh etmişdim. Çoxunun rəyinə görə mən heç də sadəcə dram aktrisası deyil, əsl balerina idim. Rəqs öyrənməyə sərf etdiyim illər tamaşalarda olduğu kimi, toy şənliyində də mənim köməyimə çatmışdı.

Biz Rafiqin mənzilində eşq hərarəti ilə bir-birimizi yenidən təbrik etdik. Ərim mənə dedi ki, sənəin təzə gəlin kimi bu otağa gəlişin mənə çox sevidirir və sənə “xoş gəlmisən” mənasını verən fransız sözü olan “Byenvenyu” deyə müraciət etmək istəyirəm. Viktor Hüqonun “Səfillər” romanında Jan Valjana öz alicənablığı hesabına insan kimi yaşamaq dərsi verən yepiskop Şarl Mirieli qeyri-adi insanpərvərliyinə görə şəhər sakinləri belə ləqəblə mükafatlandırmışdılar. Sən də ləyaqətlərinə görə bu adı daşımağa layiqsən və mən səni çox sevdiyimə görə belə adlandırmaq istəyirəm. Qoy bunu sənəin rəfiqələrin də bilsin. Bizim nikahımız bizi gələcək səhvlərdən və şərlərdən də xilas etdi, axı biz mələklər deyilik. Bizim hər ikimizin könlü bundan sonra Allahla yanaşı, ər-arvad kimi yalnız özümüdə məxsus olacaqdır. Sənəin kimi gözəl və istedadlı bir qıza evlənməyimə mən çox şadam. Atəngil əvvəlcə bizim nikahımıza narazı olsalar da, sonradan fikirlərini dəyişdirdilər, toy büsətindəki sənəin rəqsin isə başqaları kimi, onları da valeh etmişdi. Ona görə də bal ayımızı keçirmək üçün bizə Bali adasına getməyə bilet almışlar və səfər üçün baha olan xərcləri ödəmək üçün böyük məbləğ ayırmışlar.

Bir həftə ərzində Balidə olduqdan sonra, biz Cakartaya, oradan isə Sinqapura uçduq. Mən buna qədər kasıb aktrisa kimi bir sıra Avropa ölkələrində,

Türkiyədə olmuşdum. Asiyadakı yeni yerlər isə ekzotikasına, təbii gözəlliyinə görə tam fərqli idi və mən özümü olduqca xoşbəxt hiss edirdim. Rafiq də mənə əsl qayğıkeş ər olduğunu addımbaşı göstərməklə, gələcək barədə nikbin hisslər yaradırdı. O, qayğıkeşliyi də müəyyən ölçülərdə göstərilməsini məqbul sayırdı, ifrat qayğı göstərməyi xanımının daxili həyatına yolverilməz müdaxilə kimi qiymətləndirirdi. Onun hər bir addımındakı, jestindəki kübarlıq xüsusiyyətini mən “xeyirxahlığın gözəlliyi” adlandırmaq istərdim.

Biz Rafiqlə Balidə istirahət edərkən yerli teatra baş çəkmək istədik. Bali teatri da öz qədim tarixinə malik olmaqla, Asiya xalqlarının kiçik teatrını təmsil edənlərdən biridir. Bu qitənin bir neçə ölkəsində teatr mövcud idi. Bu teatrlarda dramaya, demək olar ki, rəqs əlavə olunurdu. Sanskrit dramalarına hind klassik rəqsi daxil idi, müasir hind filmlərini də bol rəqssiz güman etmək mümkün deyildir. Balidə isə belə rəqslər hər yerdə gedə bilərdi, hətta məbəd qarşısında və icma iclasları üçün olan pavilyonların özündə də ifa edilirdi. Dialogları adətən musiqi müşayiət edir, rəqslərin özü də mahiyyətə xidmət edir. Xüsusi prinsipial cəhət xordur. Musiqi də tamaşanın ruhuna uyğun olur, şadlıq, şən hadisə vaxtı heç vaxt rekviyem musiqisi çalınmır. Rəqqas söz jesti ilə pərdənin açılmasına göstəriş verirdi. Rəqslərdə qollar, ovucun içi sifətin qarşısında olurdu, onlar fiquranı göstərmək üçün dioqonal xətt çəkirdilər. Yalnız Bali rəqsi başa çatanda, onlar dayanırdılar. Adada əhali xristian dininə sitayiş etsə də, milli ənənələrə böyük ehtiram vardır və onlar yaşamaqda davam edir. Mən gənc ərimin nəzakətindən çox razı idim, belə davranışına görə onun valideynlərinə də minnətdarlıq hissləri bəsləyirdim. Rafiq məni yarım sözdən başa düşürdü, heç bir istəyimə etiraz etmirdi. Balidə mənim təklifimlə yerli teatrın hind eposu «Ramayana» mövzuları əsasında hazırlanmış tamaşaya da baxmışdıq. Onlar mənim aktrisa olduğumu eşitdikdə, pantomimə və rəqsimə baxmaq istədiklərini bildirdilər. Mən onlarda dəbdə olan qaş-göz mimikası vasitəsilə fikrimi ifadə etdiyimi göstərdim, sonra isə hind rəqsini ifa etdim. Onlar mənim çıxışımdan, xüsusilə rəqsimdən çox razı qalıb, ərimə mənim istedadımı təriflədilər.

Rafiq əvvəldən mənim teatrda işləməyimə mane olmayacağına söz vermişdi və vədinə də əməl etdi. O, mənim işə gedib qayıtmağıma bahalı maşın ayırmışdı, avtomobil mənim sərəncamımda idi. Truppamızın bəzi üzvləri mənim yeni vəziyyətimə paxıllıqla yanaşır, arxada mənim belə ərə getməyimdə hiyləgərliyimin əsas rol oynadığını danışirdılar. Guya ki, ərim məni sevdiyinə görə deyil, toruma düşdüyünə görə almışdır. Belə çıxır ki, mən əsl hörümçək təbiətinə malik imişəm. Gözü götürməyənlərin belə danışmaları məni qıcıqlandırmamış qalmadığı kimi, məni ərimə, ailəmə, hətta işlədiyim kollektivə də daha sıx bağlayırdı. Artıq mənə boğazdan yuxarı tərif deyənlər də çox idi, lakin bu hiperbolalara mən inanmırdım. Çünki indiyədək ciddi psixoloji bir obrazı yaratmağa müvəffəq olmamışdım, xırda personajlardakı uğurumu isə o qədər də böyük bir şey hesab etmirdim, çünki artıq dəbə düşmüş hərəkətlər, danışq təzi, qəhqəhəyə keçən gülüş elə bir dayanıqlı uğur sayıla bilməzdi. Bir rejissor hətta mənə «Homer qəhqəhəsindən» artıq əl çəkməyi məsləhət görmüşdü.

Toyumuzdan bir il on ay sonra mən Rafiqi və valideynlərini oğlan uşağı doğmaqla, qiymətli bir hədiyyə ilə çox sevindirdim. İl yarım sonra mənə çox oxşayan qızımız dünyaya gəldi. Oğlumuz Namiq və qızımız Sara evimizin təbii bəzəyinə çevrilmişdilər.

Mən ana olmaq sevincini yaşamağın yaratdığı yeni, mənə tanış olmayan bir ruhla daha çətin rollar axtarışına düşmüşdüm, istəyirdim ki onlar ən azı 10-15 il ömür sürsün. Bu məsələdə Rafiqin köməyinə ehtiyacım vardı, o, zəngin mütaliəsinə görə mənə yaxşı məsləhətçi ola bilərdi. Həm də məndə vətənpərvərlik hissini daha da yüksətmək üçün şəhərimizin keçmişinə bələd olmağımı istəyirdi. Bu barədə mənim dünyagörüşüm zəif idi, kasıb bir küçədə yaşamış və bir də məktəbimizin və universitetimin yerləşdiyi əraziləri az-çox tanıyırdım. Bakının müəyyən tarixi abidərini birgə görmək barədə istəyimi nəzərə alıb, mənə yaxşı tanımadığım yerlərə apardı, İçəri şəhəri görmək və XX əsrin başlanğıcında tikilmiş dəbdəbəli evləri görmək mənə ləzzət verdi.

Yeni ailənin ev qayğıları

Bizim mənzilimiz olduqca geniş idi, onu səliqə-səhmanda saxlamaq müəyyən əziyyət və diqqət tələb edirdi. Etiraf etməliyəm ki, mən belə genişliyə öyrənməmişdim və ondan irəli gələn işləri görmək, problemləri həll etmək sahəsində də mənim səriştəm yox idi. Əvvəlcədən razılaşdığımız kimi, ev təsərrüfatının idarəçiliyi, bu sahədə müəyyən təcrübəsi olan Rafiqin üzərinə düşürdü. Digər tərəfdən mən daim teatrda olurdum, evdə baş verən hadisələrdən dəyişikliklərdən sonra xəbər tuturdum və ərim də xoş xasiyyəti hesabına mənə heç bir iradını bildirmirdi.

Ev təsərrüfatını idarə etməkdə Rafiqin yaxın köməkçisi evimizin yaşlı qulluqçu qadını idi. Mətbəx isə bütünlüklə onun hökmranlığı altında idi. Uşaqların dayələri də lazım gəldikdə ona köməklik edirdilər. Rafiqlə mən evdə səhər yeməyini yeyib, işə yollanırdıq. Səhər yeməyimiz də olduqca sadə idi, yulaf sıyığından, bir parça çörəyin üstünə yaxılmış qaymaq və baldan ibarət olurdu. Mən köhnə adətəmə uyğun olaraq bir armudu stakan çay içir, Rafiq də öz yeniyetməliyindən öyrəndiyi kofeyə üstünlük verirdi. Axşamlar isə evə qayıtdıqda xırda qəlyanaltı ilə kifayətlənirdik.

Qulluqçu danışqan arvad idi, nəse xoşuna gəlməyəndə açıq narazılığını bildirməkdən çəkinmirdi. O, ərimlə sıx əlaqədə işlədiyindən, ona daha tez-tez iradını bildirirdi, təkcə mənimlə nəzakət çərçivəsində davranırdı, uşaqların və dayələrin üstünə yeri gələndə qışqırırdı da. Lakin heç kəs ondan incimirdi, bilirdilər ki, o, adətən haqlı iradlar tutur. Onun belə tələbkarlığı olmasaydı, evdə çox şey alt-üst olardı, ev təsərrüfatı idarəçilikdən çıxardı.

Uşaqların tərbiyəsindən atası da, mən də razı idik. Dayələr bizim gözlədiyimizdən də fərasətli çıxmışdılar və uşaqlar da onları sayır, göstərişlərinə əməl edirdilər. Qulluqçu isə pis qidalandıqlarına görə onlardan narazılıq edirdi. Evin bazarlığını Rafiqin sürücüsü edirdi, aldığı hər şeytin keyfiyyətli olmasına xüsusi diqqət verirdi, bu məsələdə bəzən həddi aşıb, satıcılarla uzun-uzadı mübahisə edir, bəziən hətta dava salırdı. Rafiq ona iradını bildiəndə deyirdi ki, mən haqsızlığa dözə bilmirəm, qiyməti əsassız olaraq qaldıranlara öz etirazımı bildirirəm. Axı kasıb adamlar da həmin bazardan ərzaq alırlar, onlar qəpiyə də qənaət etməyə öyrənmişlər. Mən öz evimə də bazarlıq edirəm, bəla qiymət ailə büdcəmə böyük ziyan vurur.

Qulluqçunu əsəbiləşdirən səbəblərdən biri rayonlardan bizim evə gələnlər idi, onlar Rafiqin biznes parynyorları idi, bizə pay gətirirdilər. Ona görə evimizdə meyvə-tərəvəz bolluğu yaranırdı. Onları yerləşdirmək isə qulluqçunun üzərinə düşürdü və bu onu əlavə zəhmətə salırdı. Onu narazı salan başqa bir cəhət isə, həmin adamların nahar etməmiş evi tərk etməməsi idi. Qulluqçu şikayətləndə, Rafiq onu sakitləşdirirdi ki, bu bizim milli qaydadır, rayona gedəndə onlar bizi duz-çörəklə, yüksək qonaqpərvərliklə qarşılayırlar, bizdən də müvafiq cavab gözləyirlər. Mən bunun canlı şahidi oldum.

Bir dəfə bir fermer təzə tikdirdiyi evinin açılışına bizi ailəliklə dəvət etmişdi. Süfrə elə bol çeşiddə bəzədilmişdi ki, elə bil kralı qarşılayırlar. Natiq və Sara onun uşaqları ilə dostlaşıb, bağda tər axıdana qədər oynamışdılar, kənddən geri qayıtmaq istəmirdilər. Biz də rayonlu dostumuzun ailəsinə yaxşı sovgat aparmışdıq, yükümüzün çoxu bahalı İsveçrə şokolad qutularından ibarət idi.

Məclisdə baş verən bir hadisə mənə olduqca güclü təsir etdi, başqa iri zəyafətlərimizdə buna təsadüf olunmamışdı. Biz sakitcə süfrədəki xörəkləri dadanda, Rafiq dilə gəlib, dedi :

--- Gəlin ümumi qaydanı pozaq, bədəni qidqlandırmaqla yanaşı, ruhumuzun da qidalandırılması qayğısına qalaq, məclisimizdə bir şənlik atmosferi yaradaq. İzolda xanımdan xahiş edək ki, bu abad evin açılışını musiqi, şərq hesabına daha yadda qalan etsin, bir mahnı oxusun. Və birbaşa təklif etdi ki, ingilis dilində amerikanların bir vaxtlar çox sevdikləri “Edelveys” mahnısını oxuyum, nə vaxtsa onu oxumağım ərimin xoşuna gəlmişdi. Xahişini yerə sala bilməzdim və oxumağa keçdim. İlk notları eşidəndən sonra zaldakı evin özü kimi təzə olan pianinonun arxasına keçdi, klavişləri azacıq yoxladıqdan sonra, melodiya ilə məni müşayiət etdi. Edelveys dağın çılpaq zirvəsinə yaxın bitdiyindən əlçatmaz hesab olunur, mahnı da bu hissləri ifadə edir. Mən musiqiyə uyğun olaraq yüksək notlarda oxuyurdum. Hamı heyran qalmışdı.

Mahnı bitdikdən sonra, o, başqa bir xahişini də dilə gətirdi. Hələ uşaqlarımız olmadığı, mənim buna görə çox qüssə çəkdiyim vaxtlarda, özü səfərlərə gedərkən, dərdimə həm də həsrətini əlavə olunduğu bir dövrdə tez- tez həzin mahnılara müraciət etdiyimdən hali idi. O, səfərdən qayıdanda sevinc göz yaşları içində mən bunu ona söyləmişdim, əsasən də Şövkət Ələkbərovanın qəmli mahnılarına

oxumağı sevirdim. İndi də onlardan birini oxumağı xahiş etdi. Mən həzin səsle “Sevgilim dənizdədir, ağ yelkəni üzdədir” sğzlərini oxuyanda, o, daha da cüşə gəldi və unison qaydada musiqi ilə mənə dəstək verdi. Mahnının ifası olduqca yaxşı alındı. Hamı mənə və Rafiqi alqışladı, uşaqlarımız sevinclərini gizlədə bilmidilər. Ev sahibi, onun xanımı və Türkiyədə təhsil alan kiçik qardaşı şən əhval-ruhiyyə yaratdığımızı görə bizə minnətdarlıq etdilər və fermer razılığını bildirmək üçün dedi ki, musiqiniz evin açılışını daha təntənəli etdi və biz bunu heç vaxt yaddan çıxarmayacağıq.

Biz sadə həyat tərzini seçmişdik. İmkanlarından asılı olmayaraq, Rafiqdə lovğalıq, məğrurluq xüsusiyyəti yox idi. Bu, mənim olduqca xoşuma gəlirdi. Zaman ötdükcə, mən onun daha gözəl keyfiyyətləri ilə tanış olurdum və mən bəxtimə düşən püşkdən daha çox razı qalırdım.

İkinci Dünya müharibəsi qəhrəmanlarının abidələrinə ziyarət

Mən nikahımızdan bir neçə il keçdikdən sonra, səhər yeməyi vaxtı Rafiqə bir xahişə müraciət etdim :

-Əgər mümkünsə, işinə maneə olmayacağısa, mənə İkinci Dünya müharibəsində igidliklə iştirak etmiş həmyerlilərimizin heykəllərini görməyə apar. Mən onları çoxdan gördüyümdən, cizgiləri jaddaşımda yaxşı qalmayıbdır.

Rafik arvadının müəmmalı xahişinə təəccüb etdisə də, təklifinə razılığını bildirdi. İndiyədək evimizdə bu Sovet İttifaqı Qəhrəmanları heç yada düşməmişdi. Yaxşı ki, həlak olduqları yerə getmək təklifi edilməmişdi, bu tam müşkül məsələ olardı. Pribaltikaya, Yaponiyaya, Sloveniyaya getmək lazım gələrdi.

İlk olaraq Dağüstü parka, Həzi Aslanovın abidəsi yanına getdik, o qədər də ifadəli deyildi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılan və 1983-cü ildə Lənkəranda təntənəli surətdə açılan abidə daha möhtəşəm idi. Onsuz da general balaca boylu adam idi, onun mənzil- muzeyində həmin təntənəli günlərdə dolaşan bacısı da , addım başı adamlara qəhrəman qardaşının “cürəpə” olduğunu deyirdi. Lakin bu igid insan tank diviziyası komandanlığına yüksəlmişdi, Stalinqrad cəbhəsində xüsusu ilə fərqlənmişdi. Ona görə də ” Stalinqrad döyüşü Qəhrəmanlarının abidə- ansamblının” yerləşdiyi Mamayev Kurqanda başqa Sovet İttifaqı Qəhrəmanları kimi Həzi Aslanovun da rəmzi qəbiri vardır. Həzi Aslanov xalqımızın fəxr etdiyi qəhrəmanlardan biridir, bəlkə də birincisidir, onun məlum şücaətinin şişirdilməsinə də ehtiyac yoxdur. Biz mənfur erməni tarixçiləri deyilik ki, guya qədimdə yaşamış saxta qəhrəmanlar düzəldib, onların uydurulmuş xatirəsi əsasında xalqın tarixini min illər uzadaq, üfürülmüş şar kimi şişirdək və bu sərsəm əsasda xalqı şovinizm ruhunda, başqa xalqlara qarşı düşmənçilik ruhunda tərbiyə

edək . Belə eybəcər təcrübəni nəinki qəbul etmirik, hətta lənətləyirik. Lakin biz də səhvlərdən sığortalanmamışıq, nadir hallarda olsa da, belə əsassız tərifə uyub, ölçü hissini unudururuq. Stalinqrad döyüşündəki qələbənin 80 illiyi qeyd edilərkən, televiziyanın bir aparıcısı həddi aşaraq, bəyan etdi ki, əgər Həzi Aslanov olmasaydı, nə Stalinqrad döyüşündə qələbə çalınardı, nə də heç Alman faşizmi ləğv edilərdi. Özü də bu sözləri təkcə süni pafosla deyil, mismarı ağaca vuran kimi, uydurmalarını beyinlərə nəqş etdirmək qaydasına deyirdi. Onun belə qərribə mülahizəsinə guya heç kəs etiraz edə bilməzdi. Hiperbolanın da həddi olmalıdır. Böyk səhvi mətni yazan buraxmışdı, aparıcı onu təkrar etməməliydi. Belə çıxır ki, Stalinin, Jukovun, Vasilyevskinin Stalinqrad döyüşünün uğurlu nəticəsində, Alman faşizmi üzərindəki Qələbədə elə bir xidmətləri olmamışdır, guya Qələbədən xeyli əvvəl həlak olmuş qəhrəman sovet tank generalı təkbəşinə Hitleri diz çökdürmüşdü. Bəs ABŞ-n Böyük Bditaniyaya və Sovet İttifaqına elədiyi nəhəng və hərtərəfli kömək, 1944-cü ilin 6 iyunundakı İkinci Cəbhənin açılması, Müttəfiqlərin Faşist Almaniyası üzərindəki Qələbəyə nəhəng töhfəsi niyə tez yaddan çıxır, inkar edilir, kiminsə bir gülünc uydurması hesabına məntiqdən xəbər verməyən ağılsız iddiaya çevrilir. II Dünya müharibəsi kimi ağır kateklizmdə altı il ərzində qazanılan böyük Qələbənin bir nəfərin adına yazılması tarixə, qanlı döyüşlərdə qurban getmiş milyonlarla insanın, əsgər və zabitlərin xatirəsinə hörmətsizlikdir. Müharibə tarixdə heç vaxt bir silahla, lap bu qoy zirehli tank olsun, udulmamışdır. Almaniya kayzeri II Vilhelm I Dünya müharibəsində malik olduğu çox saydakı sualtı qayıqlarına bel bağlamaqla, qələbə çalacağına şübhə etmirdi, 1918-ci ilin noyabrında isə məğlub olub, ölkəsindən Niderlanda qaçmalı oldu. Sonra isə Hitlerə təriflər yağdırırdı.

Yəqin ki, Həzi Aslanov özü sağ olsaydı, tarixin saxtalaşdırılmasına qəti etiraz edərdi, özünün adının belə müvafiq olmayan səviyyədə hallanmasından çox narazı qalardı, çünki o, həm də olduqca təvazökar insan idi.

Sonra Mehdi Hüseynzadənin (“Mixaylonun”) hekəlini müşahidə etdik. Sloveniya dağlarında və Şimali İtaliyda vuruşduğuna görə o, qaya başında təsvir edilmişdir. Sloven xalqı vətənlərini azad etmək üçün igid partizan kimi vuruşan Mixaylonu özünün milli qəhrəmanı hesab edir. Azərbaycanlılar üçün bu əsl fəxr mənbəyi sayılmalıdır, Novxanı kəndindən olan gənc oğlan kiçik Qərbi Balkan ölkəsində ağıla gəlməyən igidliklər göstərmiş, alman işğalçılarının canlı qüvvəsinə və hərbi texnikasına böyük zərər vurmuş, onları məhv etmişdi.

Növbəti səfərimiz Rixard Zorqenin abidəsi yanına getmək oldu. Heykəlin müəllifi moskvalı heykəltəraş Vladimir Tsiqal idi, vaxtilə Avstriyadakı Mauthauzen ölüm düşərgəsində vəhşicəsinə öldürülmüş, çılpaq bədəni soyuq su ilə buz parçasına çevrilməklə həyatdan getmiş general Karbişevin dəhşət saçan heykəlini də o, yaratmışdı. Zorqenin heykəli tam başqa qaydada, unikal üslubda işlənmişdi. Onun alnını dərin qırış kəsirdi. Gözləri isə geniş olmaqla işıq saçırdı. Gözlər Rafaelin “Sikstin kapellasında” anasının qucağında olan körpə İsusun bəşəriyyətin dərdlərinə görə geniş açılmış gözlərini xatırladırdı.

Zorqenin heykəli qara qranitəndir, sifətində heykəltəraş II Dünya müharibəsində dünyanın ağır qurbanlar, dəhşətli itkilər verəcəyini onun öncədən gördüyünü əks etdirməyi bacarmışdı. Bir böyük intellekt sahibi kimi o, müharibənin motivni yaxşı anlayırdı, bilirdi ki, Hitler bütün dünyanın olmsa da, Avropanın ağası, diktatoru olmaq istəyir. Heykəl olduqca sadədir, sadə bir bağda yerləşmişdir. Lakin bədii dəyərinə və tam qeyri- adi təsvir üslubuna görə şəhərin ən qiymətli abidələrindən biri hesab edilə bilər.

Zorge aparıcı alman qəzetlərinin müxbiri kimi Tokioda siyasi və media dairələrində böyük nüfuz qazanmışdı. Yaponiyanın ABŞ hərbi- dəniz bazası olan Pyorl- Harbora hücumunun nələrə səbəb olacağını da yaxşı başa düşürdü, ABŞ şirini oyatmaq Yaponiyaya ağır başa gələcəkdi. Görkəmli yapon admiralı Yamomoto əvvəlcədən demişdi ki, yarım il ərzində üstünlük bizdə olacaqdır, 6 aydan sonra hərbi səhnəsində бүрүн üstünlüklər amerikalara keçəcəkdir. Yamomoto ABŞ-ı yaxşı tanıyırdı, orada samballı hərbi təhsil almışdı və dediyi kimi də oldu.

Məhz Zorqenin yüksək kəşfiyyatçılığı hesabına Yaponiyanın SSRİ-yə hücum etməyəcəyi ən böhranlı bir anda məlum olduğundan, 30 Sibir diviziyası Uzaq Şərqdən Moskva ətrafına gətirilmiş, onların tutarlı köməyi ilə 1941-ci ilin 5 dekabrından etibarən alman qoşunları Moskvadan 200 kilometr geri qovulmuşdular. Zorqenin Moskvanın müdfləsinə, ən çətin vaxtda etdiyi kömək, müqayisədə, cəbhədə vuruşan diviziyalardan da böyük idi. Mən səhnədə onun rolunu yaratmağa çalışardım, axı söz vermişdim ki, kişi rollarını da ifa edəcəyəm. Təəssüf ki, bu rol mənə qismət olmayacaqdır, kiçik bədənım qəddi-qamətli, sərv boylu adamı oynamağı mənə qadağan edir. Mənim ifamda o, kiçik bir karikaturaya bənzəyirdi, bi isə yolvəarilməzdir.

Qəhrəmanlarla təsvirlərdəki görüşləri bitirdikdən sonra, planlarıma müvafiq olaraq, mənim xahişimlə şair Mikayıl Müşfiqin heykəlini seyr etməyə getdik. Başqa şairlər çox iri ölçüdə postament üzərində dayandıqları halda, elə bil ki, ilham səhnəsindən deyil, cəbhə döyüşündən qayıdırdılar, güllələnmiş bu şairin büstü isə kiçik olmaqla, həm də çəhrayı rəngdə idi.

Müşfiq faciəli ömür yaşamışdır. Gəncədən gələn Dilbər adlı gözəl qızla evləndikdən sonra daim özünü onun mühafizəsinə həsr etmişdi. Bir əsr sonra Azərbaycanada yeni bir Puşkin peyda olmuşdu. Rus şairi öz çirkinliyinə görə arvadı, füsunkar Nataliya Nikolayevnanı Dantesdən, çar I Nikolaydan qoruduğu halda, qəşəng Müşfiq tam layiq olduğu arvadı Dilbəri bütün gözlərdən qoruyurdu, axı şair arvadı hərəmxana divarları arasında başqalarından gizlənən odaliska-hərəmə çevrilə bilməzdi.

Müşfiqin ideologiyaya müxalifliyi də o qədər qatı olmayıb, elə ciddi nəzərə çarpmırdı. Lirik şeirlərlə yanaşı sosializmin məşhur tikintilərini tərənnüm etməkdə heç də digər silahdaşlarından geri qalmırdı. Donosçu şairlərin, sistemə gur xidmətləri olanlara gücləri çatmadığından, sovet meşə canavarları kimi, onlar zəifləri ovlamaqla, yaradıcı ziyalılar meşəsində bir növ ikiayaqlı ideoloji sanitar

rolunu oynayırdılar. Sadəlövvh Müşfiqi isə əhatəsində olduğu dairə məhv etmişdi. Yuxarıdan verilən kvorumu doldurmaq üçün o, ən uyğun gələn, əlverişli qurbanlardan biri ola bilərdi və oldu.

Üzümü ərimə tutub dedim:

---Məşhur qəhrəmanları səhnədə təsvir etmək görünür mənim xörəyim deyildir. Müşfiqi isə oynaya bilərəm, özü də tək-cə repressiya qurbanı kimi deyil, ona qəbir qazanların ifşasını da tam nümayiş etdirməklə. Nə vaxta qədər donosçular qurbanlarının qəbri üzərində ritual rəqsi oynayan vəhşi insanlara bənzədikləri halda, hörmətlə yad olunacaq və KQB-nin, qəsri andıran arxiv otelindən öz ilbiz buynuzlarını bir əsr sonra belə çıxarmayacaqlar. Bəlkə bizim tamaşa təşəbbüsümüz bir fayda verdi. Cəhd eləmək, ruslar demişkən, heç də işgəncə deyildir. Pyes hazırdır, nəticə rejissordan və əsasən mənim rola girməyimdən, bədbəxt bir insanın taleyini yaşamaq qabiliyyətimdən asılı olacaqdır. Zamanla bizim aramızda bir-birini ötüb keçmə qaçışı başlanmışdır.

Mən həm də az da olsa Müşfiqin indiydək nəzərə çarpmayan laqeydliyinə də toxunacağam. Niyə o, faşizmə, antisemitizmə qarşı, onlar alovlandığı bir vaxtda səsini qaldırmamışdı. Qarsiya Lorke həyatını qurban vermək hesabına bunu etdiyi halda, bizim ziyalılar özlərinə şəxsən heç bir təhlükə olmadığı halda ağızlarına su almışdılar, elə bil ki, bu dünyada yaşamırdılar. İspaniyada Vətəndaş müharibəsi gedirdi, Fransisko Franko qoşunu ilə respublikaçıların kütləvi qırğınına törətdiyi bir vaxtda, Hitler, aviasiya bombardmanı ilə məhz respublikaçıları məhv etmək üçün İspaniyanın Qernika şəhərini Yer üzündən silmişdi. Ümumiyyətlə dünyanın çox hissəsini ölüm saçan hərbi simfoniyasının harayı bürümüşdü, üç qitə əhalisi əzablarla üzləşdiyi dəhşətli bir vaxtda biz diqqətimizi namus, qeyrət nişanəsi kimi milli musiqi alətimiz olan tarın o qədər də ciddi görünməyən və əsasən sünilik təsiri bağışlayan müdafiəsinə yönəltdik. Tar bizim milli ruhumuzun ən vacib səsi olsa da, bədbəxtliklərin qarşısını almaqda elə bir güc sahibi deyildir. Bu, məgər bir qədər cılız, bəşəri faciələrə mihəl qoymamaq kimi, “bizim komanın qıraqlarında olduğu” prinsipi tək görünmürdümü? Sonralar isə alman qoşunları ilə cəbhələrdə yüz minlərlə cavanlarımızı qurban verməli olduq. Ağacdən hazırlanmış tarla müqayisədə onların itkisi məhz daha dəhşətli təsir bağışlamırmı? Deyəsən mən o vaxt, ziyarətimizin sonunda tam ittiham ruhunda köklənmişdim.

Biz aktrissalar həm də könül bağbanlarıyıq, becərdiyimiz, qulluq etdiyimiz bağlar tamaşaçıların könuülləridir. Biz çalışmalıyıq ki, o bağlarda yaxşı meyvə ağacları böyüsün, ərəzisi daim gül- çiçək ətri versin. Çünki, könül ona uyğun gəlməyənlərlə, qaranlıqla dolu olduqda, onda günah yetişməyə başlayır. Ona görə də könuülləri həmin qaranlıqdan xilas etməliyik. Özümüz də, tamaşalarımız da yalnız bu məqsəddə xidmət edir. Yaradıcılığımın ayrı-ayrı nyuanslarına gəldikdə, tamaşaçılar mənim uşaq obrazlarımı xüsusilə bəyənidilər. Mən uşaq baxçasında şuluqluq salan qızcıqazı da, dəcəl məktəbli qızı da təsvir etməyi bacarırdım, bu işdə mənə həm də kiçik bədən quruluşum köməklik edirdi. Digər iri bədənli, cüssəli aktyorların uşaq obrazlarındakı tərəf-müqabillərim nə qədər cazibədar

olsalar da, mənim oyunumla müqayisədə onların bir qədər süni alınırdı. Axı onlara məndən fərqli olaraq, yeniyetmə uşaq fiqurası yad idi, ifadələrindəki və danışdıqlarındakı ustalığ nişanələrinin çoxluğu da, iri qarnı və ya uca boyu dəyişdirmək, kiçiltmək iqtidarında deyildi. Mən aktyor dostlarımla istedadına hörmətlə yanaşırdım, lakin onların özləri nə qədər çalışsalar da, həll yolları axtarıb tapsalar da, uşaq görkəminə uyğun gəlmirdilər. Ona görə də məni uşaq personajlarının səhnə taleyinin ən usta yaradıcı sayırdılar və belə qiymət məni olduqca ovundururdu.

Mənim bu sahədəki az-çox nailiyyətim diqqətdən yayınmamışdı. Bir jurnalist bu rollardakı uğuruma görə məni “kolibri” adlandırmışdı, ərimin verdiyi “Byenvenyu”, indi də quş adı qəbul etmişdi. O, yazırdı ki, kolibri ən xırda quş olsa da, uzun dimdiyinə görə istənilən çiçəyin ləçəklərinin dərinliyində yerləşən nektarı tapıb çıxara bilir. O qidlanması üçün hər imkandan istifadə edir, butılkanın ağzından tökülən şirəni və ya balı, bunu onlar üçün edən turistlərdən çəkinmədən dimdiyi ilə sorur. Bu aktrisa da belədir, ona tapşırılmış rolun şirin şirəsini çıxarıb, tamaşaçıya nümayiş etdirməyə nə qədər yorulmaq bilmir, özünü taqətdən salana qədər çalışır və istədiyi nəticəyə də nail olur. Uşaq obrazında əvvəlki gənc və gözəl aktrisadan əsər-əlamət qalmır, bütün varlığı uşaq obrazına tabe olur, onda əriyir və aktrisanın təcəssüm etmə qabiliyyəti özünü daha parlaq biruzə verir.

Bir həftə sonra mən bahalı paltarda və dikdaban tuflidə daha gözəl görünmək üçün varlı bir kişinin məşuqəsi rolunu oynayırdım, həddən çox cəhdimə görə təkcə məşuqəmə deyil, tamaşaçı kişilərin də çoxunun yatmış hissələrini oyatmağa müvəffəq olmuşdum. Bir müddətdən sonra isə ahıllar evində qoca, güclü hərəkət edən qadın rolunda idim. Bu qadın əvvəlki illərdə malik olduqlarından çox şeyi itirmişdi, lakin şəxsən özünə məxsus olan bir xüsusiyyətini qoruyub saxlamışdı, bu da onun sevib, sevilmək istəyi idi. Ona görə də əlil arabasında gəzən bir nisbətən yaraşıqlı kişi ilə dostluq edir, onunla mazaqlanırdı. Ahıllar evində söhbət gəzirdi ki, onlar evlənməyə hazırlaşlar. Həmin üç tamaşaya baxmış bir nəfər mənə yazmışdı ki, proqramda səhvə yol vermişlər, müxtəlif ifaçıların əvəzinə sizin adınızı yazmışlar. Bu sizə qarşı hörmətsizlikdir, niyə ehtiraz səsiniz qaldırmırsınız? Axı başqalarının əməyini mənimsəmək sizə şöhrət gətirmir, əksinə haqqınızda pis fikir yaradır. Bu məktub məni qəzetlərdə gedən təriflərdən daha çox sevindirdi, deməli, mən təəccüb doğuran qaydada başqa qaydaya düşməyi, bir təcəssümdən asanlıqla başqasına keçməyi bacarıram.

İllər keçir, biz yaşa dolurduq, artıq mən iki uşaq anasıydım. Ərimin də saçlarında ağ cığırılar əmələ gəlmişdir. Deyilənlərə görə, mən qocalmırdım. Rusların bir misalını «Malenkaya sobaçka do smerti şenok» -- “Kiçik it ölənə qədər kiçik kimi olur” sözlərini bütünlüklə mənə aid etmək olardı. Yəqin ki, ərimə, uşaqlarıma və teatra sevgim də, bir güclü motiv kimi məni sürətlə qocalmaqdan qoruyub, saxlayırdı. Balaca boyum elə bir yaşa dolmaq nişanəsini də biruzə vermirdi. Səhnə isə məni istədiyi kimi dəyişdirə bilirdi, axı teatr mənim ikinci həyatıma çevrilmişdi, ərimə, uşaqlarıma qızgın məhəbbətim də mənim səhnəyə olan sarsılmaz münasibətimi kölgə altına sala bilməmişdi.

Rafiq bir dəfə qızımız Saranı səhər tezdən kilsə zənginə bənzəyən ispan milli paitarında görəndə, heyrətini gizlədə bilməyib, ondan soruşdu?

----Sara? Səndəmi aktrisa olmaq istəyirsən, bu rəqqasə geyimi nədir?

Sual Yuli Sezarın Senatdakı ona olan sui-qəsd vaxtı dediyi məşhur “Et tu, Brut?”- “Səndəmi, Brut?” müraciətini yada salırdı.

Mən irəli gəlib, gəvab verdim:

-Məktəbdə son zəng təntənəsi keçiriləcəkdir, qızlara “Flamenko” rəqsini hazırlamağı tapşırıblar. Sara da rəqs etməlidir.

Sonra Sara söhbətə qarışdı:

-Ata, sən bilirsən ki, mənim arzum həkim olmaqdır. İspan rəqsi də mənim qərarımı dəyişə bilməz. Nəslimizdə mən ilk həkim olmaq istəyirəm. Bu mənim yeganə arzumdur.

Saranın özünə güvənmək tonundakı danışığı söhbətə son qoydu.

Xoşbəxtlik anlarında əhval- ruhiyyəmə korlanır

Mən öz təcrübəmdə belə qənaətə gəlmişdim ki, xoşbəxtliyin ömrü gödək olur, onda ötən anlar bir andaca keçmişin ixtiyarına keçir. Xoşbəxt ömür yaşadığım bir dövrdə də gözlənilmədən, birdən-birə məni bədbəxtlik təsadüfi yaxaladı.

Bir dəfə axşamüstü maşında teatra getdiyim vaxt, səkidə səndələyə-səndələyə yeriyən, üz-gözünü tük basmış, qoca bir adam diqqətimi cəlb etdi. Mən sürücüyə sürəti azaltmağı xahiş etdim, bunu onunla əsaslandırıdım ki, yüksək sürətdə ürəyim bulanır, özümü pis hiss etməyə başlayıram. Maşın yavaş-yavaş gedəndə, küçədəki o adama daha diqqətlə baxıb, onun köhnə sevgilim Fərhad olduğunu tanıdım. Ancaq inana bilmirdim ki, 10-12 il ərzində o, bu qaydada dəyişmiş, bu qəddi-qamətli, sərv boylu adamın beli bükülmüşdür. Ancaq onu hərtərəfli seyr etdikdən sonra yanılmadığım qənaətinə gəldim. Mən maşını saxlatdırıb, onunla görüşməyə cəsarət etmədim. Sürücü bunu anlamazdı və hadisəni ərimə çuğulçuluq qaydasında deyə bilərdi. Sürücülər bu yolla öz şefinə necə sədaqətli olduqlarını bildirmək istəyirlər. Ona görə də tanıdığım piyadanı ötüb-keçdik və teatr binasına girəndə Fərhadın görünüşü məni düşünməyə, fikirə dalmağa məcbur etdi. Axı olduqca nikbin təbiətli, güləruz, həyatın çətinliklərini də yaxşı dərk edən bu insan niyə bu günə düşmüşdür, hansı fəlakət onu bu vəziyyətə salmışdır. Qərara gəldim ki, nə olursa olsun, mən Fərhadı tapmalı, onun dərindən hali olmalı, imkanım daxilində ona kömək etməliyəm. Bu, təkcə mənim vaxtilə çox sevdiyim insan qarşısında borcum olmaqla yanaşı, onun, vaxtilə məni ölümdən xilas etməsinə bir cavab olmalı idi.

Bir yay günü biz Fərhadla Bilgəhdə istirahət etmək üçün çimərliyə getmişdik. Fərhad soyunub plyaj paltarını geyinə qədər. mən artıq özümü dənizə atdım və üzməyə başladım. Birdən-birə mən batdığımı hiss etdim. Kömək barədə qışqırırdım. Mən Xəzərdə tez-tez rast gəlinən quyuya düşmüşdüm və quyu bədənimi aşağıya doğru dartırdı. Sahildəkilər qışqırığı eşidib, kömək üçün əlləri ilə mənim batdığımı göstərdilər. Hamıdan əvvəl Fərhad məni xilas etməyə cummuşdu və güclü qolları ilə məni qucaqlayıb quyu çuxurundan aralamışdı. Mən özümü itirmişdim, çoxlu su udmuşdum. Sevgilim mənə dəniz sahili mühafizəçisi kimi professional kömək göstərmiş və bir qədər sonra mən özümə gəlmişdim.

Beləliklə, Fərhad məni ölümün pəncəsindən xilas etmişdi və onun fədakarlığını mən ömrüm boyu unuda bilməzdim.

Mən Rafiqin qarşısında tam səmimi olmaq üçün ona keçmiş sevgilim və onun məni xilas etməsi barədə hələ ilk görüşlərimizin birində danışmışdım. O, mənim etirafıma sakitcə qulaq asıb, olub-keçənlərə elə bir reaksiya verməmişdi. Axı o, anlayırdı ki, mən az qala gənclik dövrümü də arxada qoymağa yaxınlaşmışdım, balaca qız uşağı kimi qala bilməzdim. Gənc qızın bir insan kimi müəyyən istəkləri və bunlardan yaranan hissləri vardır. Mən gizlətmirəm, ərə getmək, ailə qurmaq istəyirdim, çox sayda tənha qalmış qoca aktrisaların səhvlərini təkrar etmək istəmirdim, sadəcə olaraq, ailə xoşbəxtliyinə nail olmağa can atırdım. Ona görə də uğursuz eşq macərasını da yaşamışdım. Lakin həmişə ehtiyatlı hərəkət etmişdim, ona görə də taleyimə xələl gətirən həmlədən həmişə uzaq olmuşdum. Mən insan idim, insana xas olanlar mənə heç də yad deyildi. Lakin hisslərimin gur şəkil almasına yol verməmişdim. Möhkəm iradəm daim məni idarə etmişdi. Ona görə də gələcəyimə təsir edəcək heç bir səhv buraxmamışdım, belə bir səhvi, mən Napoleonun dövründə Fransanın polis naziri olmuş Jozef Fuşe kimi cinayətdən betər hesab edərdim. Mən öz məənviyyatımı, ruhumun və bədənimin saflığını qoruyub saxlamışdım və axırncını ilk toy gecəsi, fəth kimi mənim həyatıma və qəlbimə daxil olmuş, qanuni ərim Rafiqə təslim etdim. Güman edirəm ki, İisus Xrist demişkən heç bir günah işlətməyənlərin də, əgər belələri varsa, mənə daş atmağa haqqı yoxdur. Rafiq, ona məxsus iti şüuru ilə bunları anlayırdı və ona görə də məni görünməmiş sevgi tufanına məruz qoymuşdu. Və mən həqiqi xoşbəxtliyə çatdığım qənaətinə gəlmişdim.. Bizim birgə sevgimiz o qədər güclü idi ki, keçmişdə baş verən hansısa bir an və ya başqası ilə yumşaq və ötəri sevgi macərasını da yuyub təmizləməyə qadir idi. Zaman təkcə əlini qana bulayanların günahını təmizləyə bilmir, baş vermiş hansısa sadə tərzdəki məəvi yaxınlığı və ya sadə bir ünsiyyət təsadüfünü bağışlaya, unudara bilir. Rafiqin arxivi araşdırmaq meyli yox idi, mənim ürəyimi və bütün həyatımı ona həsr etməyim onun üçün nəinki kifayət idi, bunu həтта özü üçün bir müqəddəs mükafat sayırdı.

Biz təkcə bir-birimizi qızgın məhəbbətlə sevmirdik, həm də artıq təcrübəli ər-arvad olmaqla, iki uşağımızın valideynləri idik. Onu da səmimi etiraf edirəm ki, mən Fərhadı heç vaxt Rafiq kimi belə qızgın məhəbbətlə sevməmişdim, sonuncu ilə tanışlığın ilk günündən iki bədən bir ruha malik idi, bu bədənələr də toydan sonra ehtiras zirvəsində qovuşmuşdu. Keçmişin ən böyük qüsuru, qəbahəti də bizim

sevgimizə xələl gətirə, onu hədəf seçə bilməzdi, əslində isə heç onlar olmamışdı. Biz sadəcə ər-arvad deyildik, bir-birimizə olduqca bağlı olmaqla, həm də sədaqətli məşuqlar idik. O, mənim səhnədə aktyor tərəfindən qucaqlanmağımı, ehtirasla öpülməyimi də adi hal kimi, səhnənin qərribə xüsusiyyətlərindən biri kimi qiymətləndirir və bunlara görə heç vaxt pərt olmurdu. O, dəfələrlə demişdi ki, hansı aktyor səni öpüb, ağılsızlığı hesabına bundan qarşılıqlı hiss umsa belə, bunun əbəs cəhd olacağına mən şübhə etmirəm. Çünki yaxşı bilirəm ki, sənin bədəninin də, ürəyinin də mənə məxsusdur, başqa heç kəs onlara yaxın düşə bilməz.

O, təcrübəli bir kişi kimi bilirdi ki, prima nosta-nı- ilk intim yaxınlığı İzolda təkcə öz namusu kimi deyil, həm də ona elə bil ki, özünün qeyri-adi duyğusu ilə əziz hədiyyə kimi qoruyub saxlamışdır. Bu ilk toy gecəmizin kulminasiya nöqtəsi idi. Biz birgə sədaqətimizlə bir-birimizə qarşı inamımızı möhkəmləndirmişdik. Mənim barəmdə yayılan şayiələrə də əhəmiyyət vermirdi, paxıl adamların bu danışığını ağcaqanad vızıltısına bənzədirdi. O, aktrisa evlənməyə tam şüurlu qaydada qərar verəndə, hansısa səhnə macərələrinin mövcud olacağını və heç bir əsas olmadan şayiələr, ürək bulandıran söhbətlər yaranacağını da nəzərə almışdı. İlk toy gecəsində isə bizim təkcə ruhumuz deyil, bədənlerimiz də birləşib, vahid varlığa çevrilmişdi. Hər ikimiz eyni qaydada həzz alır və eyni dərəcədə xoşbəxt idik.

Xəstə və bədbəxtlik basmış Fərhadın Bakıya qayıdışı

Fərhadın Bakıya gəlişi, xüsusən onun bu vəziyyətə düşməsi məni çox həyəcanlandırmışdı və mən nə olursa olsun, onu tapmağı, ona kömək əli uzatmağı qərara aldım. Rafiqin mənə olan məhəbbətində anlaşılmazlıqlar, çapıq da əmələ gələ bilərdi, o, keçmiş sevgilimin neçə illər sonra bərpası variantı barədə də düşünə bilərdi. Və sonra daha xoşagəlməz hadisələr baş verə bilərdi. Bunlar mentalitetimizə görə mümkün idi, lakin mən öz qərarımda qəti idim, Fərhadı tapıb, onun başına gələnlərdən hali olmalıydım.

Sabahısı gün mən başım ağrıdığına görə şəhərə çıxmayacağımı sürücüyə bildirdim. Sonra taksi çağırıb Fərhadın əvvəllər yaşadığı küçəyə yollandım. Taksini buraxıb, vaxtilə onun mənə tanıtdığı bu küçə ilə addımlamağa başladım. Fərhadın evinin yanına çatdım, özü kimi nimdaş geyinmiş üç-dörd nəfərlə söhbət etdiyini gördüm.

Mən uzaqdan onu müşahidə edirdim. 30-40 dəqiqədən sonra onunla söhbət edənlər dağılışdılar və o, tək qaldı. Mən ona yaxınlaşdım və adını çağırdım. O, diksinən kimi oldu və diqqətlə baxıb məni tanıdı.

Mən ondan niyə bu vəziyyətdə olduğunu soruşdum. O, danışmaq istəmirdi, mən çox təkid etdikdən sonra, güclə adımı yadına salıb dedi:

– İzolda, mən qəzetlərdən sənin taleyinin uğuru barədə hər şeyi bilirəm, buna çox sevinmişdim. Bilirəm ki, sevdiyin və imkanlı olan ərin, uşaqların vardır, sən ehtiyac daşını birdəfəlik atıb, ondan uzaqlaşmışsan, hətta anana da maddi köməklik göstərirsen.

Mən onun sözünü kəsib heç də vəziyyətimin yaxşı olduğunu eşitmək istəmirdim, özü haqqında danışmağını xahiş etdim. İsrarımı nəzərə alıb, aramla, nəfəsi tutula-tutula danışmağa başladı:

– Mən o vaxt sənə də xəbər vermədən Rusiyaya, sonra isə Türkiyəyə getdim, burada məni lazımınca qiymətləndirmədiklərinə görə inciyib, Bakını tərk etmişdim. İstanbulun mənim yaralarımı sağaldacağına çox əmin idim və güman edirdim ki, ən uzağı, 2-3 ilə qayıdaram, yenə təzə bir truppa yaradaram. Mənə İstanbulda çox şey vəd etmişdilər, həmin adamları mən yaxın dost hesab edirdim. Az sonra yanıldığımın şahidi oldum, həmin dostların, onların içərisində azərbaycanlılar da var idi, mənim zəngimə də cavab vermirdilər. Mən işləmirdim, yaşamaq üçün param yox idi. Həmin dostlar mən ac qalanda, mənə bir tikə çörək vermək də istəmirdilər. İstanbulda isə pullu adamlara daha böyük sitayiş edirlər, imkansızları isə bəzən dünyanın ən bədbəxt adamı hesab edib, onlara ən uzatmaqdan daim yayınmağa çalışırlar. Bircə iftar axşamları xərc çəkmədən qarnımı doldururdum.

Bu təkcə mənim taleyim deyildir. Bədbəxtlikdən bəziləri illiziyalarla qidalanmağa üstünlük verib, İstanbulda varlanmaq üçün ora üz tuturdular. Onların arasında öz ölkəsində uğurlu fəaliyyət göstərən və varlanan biznesmenlər də az deyildi. Bəziləri mühitə uyğunlaşıb, biznesdə yaxşı irəliləyişə nail olur, çoxları isə öz sərmayələrini də itirmək məcburiyyətində qalırdı. Ölkədən qanuni xarakter daşıyan təqiblərdən qorxub qaçan qatı müxalifətçilər isə oradakı bəzi siyasi partiyaların himayəsinə qısılb, ailələrini güclə dolandırırtdılar. İstanbulda cənnət axtaranların bir hissəsi cəhənnəmlə üzləşməli olur, çünki onların əksəriyyəti biznesi sovaet dövründə geniş miqyas alan alverlə qarışıq salır və iflasa uğrayırdı. Biznesdən baş çıxarmayanlar yad yerdə özlərini təsdiq edəcəklərinə ümid bəsləyirlər, hətta İstanbulu fəth edəcəkləri barədə istehza doğuran and da içirlər.

Mən orada əsl səfil bir insana çevrildim. Əvvəlcə bir televiziya kanalı üçün teatr tamaşaları barədə məqalələr yazıb, oradan az da olsa qonorar alırdım. Lakin bu da uzun sürmədi, səhnə quruluşlarını və aktyor ordusunu kəskin tənqid etdiyimə görə kanal mənim yazılarımdan imtina etdi, teatrlar da məndən yaxa qurtarmaq üçün qapılarını mənim üzümə bağladılar. Qəzetlər mənim rus olduğumu yazırdılar, anamın rus olduğunu haradansa öyrənmişdilər.

Mənim otaq kirayələməyə pulum olmadığından məscidlərin qapısında gecələyirdim. Tez-tez mənə soyuq dəyirdi, dərman almağa da pulum olmurdu. Nəhayət, məni insult vurdu, iflic oldum, nitqimi itirdim. Beynim də əvvəlki tək işləmirdi.

Sonralar, bir dükançının mənə yazığı gəldi və mənə küçədə smit satmaq işini verdi. Bütün günü ayaq üstə dolaşmalı idim ki, verilən smiti sata bilim. Xeyli müddət qəpik-quruşa bu işdə işlədim. Sonra vəziyyətimin daha da ağırlaşacağı qorxusundan bakılı sürücünün rəhmdilliyi hesabına vətənimə qayıtdım. Mənzilim də əlimdən çıxmışdı, gecələr dəmir yol vağzalında yatıram. Katorqaçılar kimi artıq evdə, rahat yorğan-döşəkdə yatmağı da tərk etmişəm.

Onun söhbəti məni çox həyəcanlandırdı. Mənə xəbər vermədən getdiyinin səbəbini soruşduqda bildirdi ki, istəməirdim ki, Mədəniyyət Nazirliyinin rəsmiləri sənə də pislik etsinlər. İstanbulda eşitdim ki, onlara biabırçılıqla vəzifədən qovmuşlar. Sənə görə təşviş hissləri keçirirdim ki, mənimlə yaxınlığına görə sənə pislik edər, truppadan və kinoseriyallardan uzaqlaşdırardılar. Yalnız bu səbəbə görə, səssiz-küysüz qeybə çəkilmişdim.

Mən çox həyəcanlanmışdım, vaxtilə gülər üz bu adamın belini dərd, ağır günlər əymişdi. Elə bil ki, o, özünü intihar etmək üçün zəhər içmişdi. Lakin zəhər onu öldürməyib, beynini zədələmişdi. Onun köməyə böyük ehtiyacı var idi. İşləməsə, aclıqdan ölə bilərdi. Ona bildirdim ki, nə olursa olsun, mən ona kömək göstərməyə cəhd edəcəyəm. Çünki vulkanı kənardan müşahidə etmək olar, lakin üzərində yaşamaq mümkün deyildir. Mən hiss edirdim ki, vulkan bir dəfə də püskürəndə Fərhad məhv olacaqdır, onun ağır səhhəti və çıxılmaz vəziyyətdə olması mürgüləyən vulkana bənzəyirdi.

O, mənə yalvardı ki, bunu etməyim, ailəndə söz-söhbət yarana bilər, səni teatrdan uzaqlaşdırar bilərlər. Məni istəməyənlər, özünə düşmən bilənlər, onların isə sayı çoxdur və onlar mənə pislik etmək üçün, köhnə arxivə araşdırmağa girişib, sənin xoşbəxtliyinə balta vura bilərlər.

Mən sərt qaydada ona dedim:

– Nə olursa olsun, sənə kömək etmək mənim borcumdur, təkcə keçmiş, üstünü mamır basmış sevgimizə görə deyil, vaxtilə məni ölümdən xilas etdiyinə və sənə ilə olan ən xoş xatirələrə görə. Təsəvvür et ki, bizim yerimiz dəyişik olsaydı, sən mənə kömək etməzdinmi? Mən sənə belə laqeyd hərəkətinə heç cür inana bilməzdim. Mən də sənə taleyinə biganə qalmaq istəmədim. Mən ərimdən xahiş edəcəyəm ki, sənə köməklik göstərsin.

Fərhad yalvarmağa başladı ki, bunu etmə, ərin xahişindən pis nəticə çıxara bilər. Mən sərt qaydada bildirirdim ki, sən bu məsələyə qarışmamalısan. Ərimin mənə çox inandığına heç vaxt şübhə etməmişəm, indi də etmirəm. Vəziyyəti ona hərtərəfli başa salacağam. Və əminəm ki, mənim xahişimdən sonra o, sənə kömək əlini uzadacaqdır.

Biz ayrıldıq, belə bükülmüş bu qocanın yerləşməsi məni heç açmırdı.

Mən indiyədək özümü olduqca xoşbəxt hesab edirdim. Məni sevən ərim, mənə və anama sevinc bəxş edən uşaqlarım, mənə gələn kimi olduqca hörmətlə yanaşan qayınatam və qayınanam var idi. Onların təkcə mənə, uşaqlarıma olduqca xoş münasibət göstərmələri deyil, sənətimə də hörmətlə yanaşmaları məni

sevindirirdi. Mənim belə ailəyə düşəcəyimi, nüfuzlu bir nəslin sırasına daxil olacağımı heç ağıma da gətirmirdim. Düşdüyüm vəziyyətin yüksəkliyi nağıllar aləmini də ötüb keçmişdi. Uşaqlarıma iki dayə baxırdı və onları ingiliscə danışmağı öyrədirdi. Mənə sürücüsü olan bahalı və iri maşın ayrılmışdı və mən əvvəllər fəxr etdiyim sürücülüğü də yadırgamağa başlamışdım. Xarici ölkələrə səfər edərkən, bu isə mənim çoxdankı arzum idi və hələ ələ getməmişdən bir neçə ölkədə olmuşdum, lakin maddi sıxıntı gözəllikləri seyr etməyə də öz təsirini göstərirdi, dayələr adətən uşaqlara qulluq etmək üçün onları müşayiət edirdi. Fərhadın xəbərdarlığını nəzərə alıb, ingilis dilini mükəmməl öyrənmişdim. Axı mən hətta Hollivudda da kinofilmə çəkilmək arzusunun nə vaxtsa reallaşacağına ümidimi üzmürdüm.

Rəfiqələrimlə xoş münasibəti qoruyub saxlamağa çalışırdım. Hərdən bir Rafiqdən xahiş edib, rəfiqələrimə də güzəştli səfər təşkil etməyim, onları çox razı salırdı.

Rejissor mənə yüksək tələbkarlıq göstərir

Truppada yeganə adam yeni rejissor idi ki, mənim fərqli həyat tərzim onun gözlərini kor edə bilməmişdi və o, mənə başqaları kimi eyni tələbkarlıqla yanaşırdı. Obrazın daxili aləmini açma bilməməyim onu qəmləndirirdi və məzəmmət kimi bildirirdi ki, sən özünü gənc ana hesab edə bilərsən. Lakin sən təcrübəli aktrisasən, diqqəti yenə də zəhəri əlamətlərə, süni gülüşə və göz yaşlarına vermək püxtələşmiş sənətkara yaraşmır. Bəlkə də, mən səhv edirəm, lakin səhnədə keçirdiyim illər dekadanı da arxada qoymuşdur. Əslində, sən səhv etmək limitin bitmişdir, özünə bəraətlə yanaşmağın, nöqsanlarına haqq qazandırmağın sənə nail olduqlarının da üzərindən xətt çəkir.

Onun tələbkarlığı məni cana doydursa da, iradənin haqlı olduğu qənaətinə gəlir və səhvlərimi düzəltməyə çalışırdım. O, mənə güzəştə getmirdi, başqa teatrda işləyən bir rejissorun isə aktrisaya, onun varlı hamisinə görə əsas rolları tapşırması, adama təəccüblü gəlirdi, həmin aktrisa isə oyunu ilə deyil, səhnədə yarada bilmədiyi, sadəcə ifaçı kimi oynadığı rolların siyahısı ilə öyünürdü.

Mənim tələbkar rejissorum- alter ego-m isə məni sənətkar kimi yetişdirməyə can atırdı. Çox saydakı rəylərə görə, deyərsən, buna da qismən nail olurdu. Bir dəfə böyük sənət adamı olmağın üstünlüklərini sadalayanda, onu da qeyd etdi ki, elələri dünyadan köçəndə matəm az qala milli ölçüyə yiyələnir, obrazlı qaydada deyirlər ki, böyük gəmimiz üzüb getdi, bir də qayıtmayacaqdır. Elə sənətkar olmaq lazımdır ki, sənətin yoxluğunu bütün millət hiss etsin.

Belə xoşbəxt həyatımı bir gün baş verən, mənə yuxu kimi gələn hadisə alt-üst etdi. Üz-gözünü tük basmış, beli bükülmüş, nimdaş paltarda olan keçmiş sevgilim Fərhad mənim üçün yeni, üzücü problemə çevrilmişdi

Aktrissalar bir qayda olaraq nə qədər populyar, nə qədər sevilən olsalar da, onların şəxsi həyatı qaranlıq zolaqlarsız olmur. Onlar səhnədə varlı da olsa, daş-qaş gəzdirsələr də, həyatda isə bunların daim həsrətində olurlar. Mənim ailəm varlı hesab olunur, ərim şəhərdəki ən fərasətli biznesmenlərdən biridir və atasının da uğurlu işini davam etdirir. Lakin mən bahalı paltar, daş-qaş azarkeşi deyiləm, sadə geyimim məni öz həmkarlarımdan heç də fərqləndirmir. Bu, məni həm də paxıl gözlərdən də qoruyur və rəfiqələrimin məndən uzaqlaşmasına imkan vermir.

Lakin xarici ölkələrə səfərlərimiz vaxtı Rafiqin zövqlə geyinməyimə tələbkarlığı artırdı. Mən dəbə uyğun geyinməliydim ki, xaricdə də bizim zövqümüzün yüksək olduğuna şübhə etməsinlər. Ona görə də mənə fiquramı gözə çarpdıran bahalı paltarlar və tuflı alırdı. Parisdə və ya Londonda küçə ilə gedənlər mənə heyranlıqla tamaşa edəndə, o, özünü xoşbəxt hesab edirdi. Mənə o, çox bahalı paltarı alan vaxt mən etiraz edəndə, narazı qalırdı və həmişə təkrar edirdi : "Qadına görə kişiyyə qiymət verirlər." Bu sözlərə mən etiraz edə bilmidim, o, çox istəyirdi ki, onun arvadı başqalarından daha gözəl görünsün.

Səhnədə yeni ulduzlar yetişir, onlar çox vaxt təbii gözəllikləri ilə öyünür, fiquralarının, sifətinin, mimikasının xoş gələn cəhətləri onların populyarlıq qazanmasına kömək etsə də, istedadlarının yüksəlməsinə fikir vermədiklərindən, həqiqi artist, sənətkar kimi yetişə bilmirlər. Onlar gənclikdəki gözəgəlimliliklərinə arxayın olub, səhnəyə əslində xəyanət edirlər, sənət məbədini gözəllik konkursunun podiumu hesab edirlər. Mənə heç kəs çirkin demir, mən özümü gözəl də hesab etmirəm. Mən daim çalışıram ki, səhnədə gözəllik atmosferi, aurası yaradım və çoxlarının qeyd etdiyi kimi, deyəsən, bunu da bacarıram.

Səhnə amansız idman yarışına bənzəyir, burada lovğalıq, xudpəsəndlik pis nəticə verir, tamaşaçını saxta oyunla aldatmaq olmur. Biz daim, səhnədə də, həyatda da rampanın gur işığı altındayıq. Sifətimizdə, fiquramızda uğursuz dəyişiklik bizə xeyir əvəzinə, ziyan verir. Ona görə də hər bir aktyor və aktrisa döyüşə gedən əsgər, ölümün baş verəcəyini düşündüyü kimi, sərt səhnə sınağında da tamaşaçı diqqətindən qorxmalıdır. Etiraf edirəm ki, mən həmişə qorxmuşam, ona görə də indiyədək səhnədəyəm.

Fərhada gəldikdə, o, artıq səfilə çevrilmişdir, heç yerdə işləmir, onun hansısa bir qazanc mənbəyi də yox idi. İlluziyaları onu tam məhv etmişdi. O, tamamilə başqa bir aləmdə yaşadığını, ilhamının lazımınca qiymətləndirilmədiyini güman edirdi. Bəzifəli adamların hamısına nifrət edirdi, guya onlar ona münasibətdə ədalətsizliyə yol verirlər. Və özünün heç bir qüsuru olmadığı qənaətinə gəlmişdi. Fanatizmi onu məhv etmişdi. Hiddəti hədd tanımırdı, bunun tam ağılsız və kor olan bir şey olduğunu anlamırdı. Öz ölçüyə sığmayan ambitsiyası hesabına atasını, anasını qurban verməyə də hazır idi. Nəticə isə göz qabağında idi, özünü dahi

hesab edən bir adam, dünyanın ən böyük bədbəxtinə və dilənçi vəziyyətində olanına şevrilmişdi.

Mən onun bütün səhvlərini anlasam da, ona yazığımı gəlirdi, bu vəziyyətdən onu qurtarmalı idim və bunu bacardım. Öz xoşbəxtliyimə zərbə dəysə də belə, mən ərli qadın və iki uşaq anası olsam da, keçmiş sevgilimə kömək əli uzatdım və alicənab ərimin yaxın iştirakı ilə onu işə düzəldə və ehtiyac girdabından xilas edə bildim.. Fərhad bunları lazımınca duymasa da, çünki onun ağlında uçurumlar əmələ gəlirdi, yəqin ki, bu alicənab insanlara daim minnətdar olmalı idi. Lakin o, az yaşadı, Bakıya dönəndən düz bir il sonra həyatı tərk etdi. Rafiq onun dəfnini və yasını təşkil etdi. O dünyada hara düşməyindən asılı olmayaraq, mən bilirdim ki, onnun taleyinə heç yerdə “ümid” sözü uyğun gəlməyəcəkdir, çünki bu kəlməni Allah özü lazım bildiyi yerdə yazmışdı və Dante də onu pozmağa cəsarət etməmişdi.

Ərimin Fərhada yaxşılıq etməsi barədə söhbətlər yas yerindən mənim qulağıma gəlib çatırdı, bilirdim ki, artistlər öz dostlarını və tanıdıklarını qiybət süzgəcindən keçirməmiş ötüşmələr. Səhnə onları virtual aləmdə məskunlaşdırdıqları kimi, başqası haqqında həqiqətdən uzaq olsa da, söhbət açmaq, uydurulmuş detallar bolluğu yaratmaqla, baş verənləri və verməyənləri qarışdırıb şişirtmək bizim dünyamızın əsas paralelləri idi. Mən özüm də bu mühitdə böyümüşdüm, belə söhbətlərə qulaq asmışdım və heç vaxt özüm barəmdə deyilənlərdən də o qədər inciməmişdim, öz seximizə axı mən yaxşı bələd idim

Mən artıq artistlər üçün baş verən qəddar metamorfozanın ikinci mərhələsinə yaxınlaşırdım. İkinci mərhələni birinci ilə, əslində, keçilməz sədd ayırır. Biz uşaq rollarını da, yeniyetmə obrazlarını da yaradırdıq, lakin təbiəti aldatmaq mümkün deyildir.

Hələ cavan olmağıma, Rafiqin əvvəlki tək qızgın sevdiyi arvadı olmağıma baxmayaraq, mən öz nisbətən xoş keçən, məni şikayətlənməyə, gileylənməyə qoymayan gəncliyimlə vidalaşmağa hazırlaşıram. Xoşbəxtlikdən, mən fiquramı, iri gözlərimi qoruyub saxlamışam. Səhnə boyası da onları kölgə altına sala bilməmişdir. Yaxşı ki, bizdə səhnədə Çin artistləri kimi üzü belillə boyamaq dəbi yoxdur, yoxsa onun da özünəməxsus fəsadı ilə üzləşərdik.

Rafiqin alicənablığının həddi yoxmuş

Mən çox sayda sınaqlardan keçmişəm, 14 yaşım olanda yaşlı kişi mənə evlənmək təklifi etmişdi, aktrisa kimi şöhrət zirvəsinin yamacına ayaq basanda Fərhadla qısa ömürlü eşq macərası yaşamışdım, o, bədbəxt sonralar fəlakətli ömür sürmüş, dünyadan vaxtsız köçmüşdü. Mənim həyatımı rəvnəqləndirən Rafiqlə sevişmiş və bu sevgi də xoşbəxt izdivacla nəticələnmişdi.

Rafiq Fərhadı hər cür qayğı göstərmişdi, onu işə düzəltdi, özü də yaxın nəzarəti altında. Onu öz yaxın dostu olan nevropatoloqa da göstərərək, xahiş etmişdi ki, onun müalicəsinin boynuna götürsün. Lakin bunlar Fərhadı ağır hökmdən azad edə bilmədi.

Mən ərimin Fərhadın bədbəxtliyi barədəki söhbətimə və təklifimə pis münasibət göstərəcəyinə inanmırdım, lakin özünün keçmiş rəqibinə belə mərhəmət və qayğıkeşliklə yanaşacağı variantı da ağılıma gəlmirdi. Mən bir daha hiss etdim ki, o, mənim düşündüyümdən də alicənab insan olmaqla, mənim hisslərimi də anlamaq və düzgün qiymətləndirə bilər. Mən bir daha söz verdim ki, bu ləyaqət xəzinəsi olan insanı ölənə qədər ən ali məhəbbətlə sevecək, bütün dünyamı ən əziz sevdiiyim bu adama həsr edəcəyəm.

Oxumuşdum ki, Culyetta Drue öz gəncliyini və xərcəngdən ölənə qədər bütün həyatını böyük Viktor Hüqoya həsr etmişdi və bu ilahi sevgiyə görə özü də dahi yazıçıya qismət olan bir ölməzliyə şərik olmuşdu. Culyetta Hüqonun məşuqəsi, sonda isə onunla bir yerdə yaşayıb, mülki arvadı olmuşdu. Mən isə Rafiqin qanuni arvadıyam və bu, mənim üzərimə əlavə məsuliyyət qoyur. Elonza Abelyardan sonra bir saat da artıq yaşamayacağını vəd etdiyi kimi, mən də özümü Rafiqsiz görə bilmirəm, onun yoxluğu ilə mənim də həyatıma son qoyulacaqdır, mən də onun arxasınca dünyanı, bir an da olsun ləngimədən tərk edərdim.

Fərhadı müayinə edən həkim ərimə demişdi ki, onun vəziyyəti o qədər də yüngül deyildir və beynindəki fəsad bir andaca onun ölümünə səbəb ola bilər. Mən əlimdən gələni etmişdim, ağır xəstəni isə sağaltmaq, mənim nə qədər istəyim və arzum olsa da, imkanımдан kənardadır. Ona görə Fərhadı bir gün itirəcəyimizi qorxu içində gözləyirdim və bu faciə tezliklə baş verdi. O, öz könlünü məhrab etməyə də çalışmadı, bu məhrab onu yalnız Allahda təskinlik tapmağa vadar edərdi. İdeyalarının qarmaqarışıqlığı onu çox şeydən, hətta Allaha ünvanlanan sədaqətdən də məhrum etmişdi.

Rafiq Fərhadın dəfn və yas mərasiminin xərclərinin öz üzərinə götürdü, axı onun yaxın qohumları da yox idi. Mərasimdə əsasən keçmiş səhnə yoldaşları iştirak edir, bu qərribə adam haqqında xoş xatirələrini danışdılar. Onun ən böyük həyat uğurunu isə ən gözəl aktrisa vurulması və ondan qarşılıqlı hisslərdən ibarət cavab almasını hesab edirdilər. Onu da qeyd edirdilər ki, bundan sonra aktrisanın yeni sevgilisi olan ərinə daha qızgın sevgisi bizim aləmdə möcüzə kimi görünür.

Mən Fərhadın vaxtsız ölümünə kədərlənirdim, bunda azacıq da olsa özümü də günahlandırırdım. Lakin bu barədə çox düşündükdən sonra, onun belə faciəli sonluqla həyatını başa vuracağı ehtimalına səbəb olan amilləri dərinlən təhlil etdikdə, belə nəticənin qanunauyğun olduğu qərarına gəlirdim. O, həyatın irəli sürdüyü şərtləri, obyektiv şəraiti nəzərə almağı bacarmırdı. Çünki onun ambitsiyaları gücündən və imkanlarından yuxarı idi. Az-çox biliyini də özünün parlaq istedadı hesab edirdi, real həyatdan baş çıxara bilmirdi. Konfutsinin sözü yadıma düşdü - "Mühiti dəyişə bilmirsənsə, özünü dəyiş." O, isə dəyişə bilməzdi, fantastik ideyalar aləmində yaşayırdı və özünün dahi olmasına onda möhkəm inam

var idi. O, reallığın irəli sürdüyü şərtləri qəbul etmək istəmirdi, əsl müasir nihilist idi. İstedadı və gücü çatmadığı məsələlərdə ağılsız qərarlar qəbul edir, enerjisini boş mübahisələrə və yuxarı orqanlarla mənasız mübarizələrə sərf edirdi. Ona təsir göstərmək də çətin idi, özünü ən ağıllı, bəlkə də daha müdrik adam hesab edirdi. İnsaf xatirinə demək lazımdır ki, təbiət onu heç də səfeh bir adam kimi yaratmamışdı, yalnız özü haqqındakı yüksək və əsassız fikiri onu sonralar ağır vəziyyətə salmışdı.

Mənim gələcəyim barədə çoxlu planlar cızırdı, inkar edə bilmərəm ki, onların mənə müsbət təsiri olmamışdır, o, məndə özümə, istedadıma, qüvvələrimə böyük inam yaratmışdı. Əslində özünün nail ola bilmədiklərini mənim tərəfimdən qazanılacağını arzulayırdı. Məni zirvələri fəth etməyə qızıışdırırdı. Mənimlə evlənməyini təxirə salmaqda heç bir səbəb göstərmirdi. İstəyirdi ki, mən daha böyük şöhrət sahibi olum, hamı mənim qarşımda baş əysin, yalnız bu mümkün olduqda, o, mənə evlənməyi özünə rəva bilərdi. Bunda da onun egoistik məqsədləri özünü biruzə verirdi. O, anlayırdı ki, özü heç nəyə nail olmayacaqdır, əvəzində artıq yaşı keçmiş arvadının kölgəsinə sığınmaq, heç olmasa bununla öz istəklərinin reallaşmasına çatmaq istəyirdi. Almaz barədəki nəzəriyyəsində də birinci növbədə özünün almaz sahibinə yiyələnəcəyi perspektivini düşünürdü. Mən onu şöhrət alfonsu adlandırıb bilərdim, çalışdı ki, öz istədiklərinə, gizlin niyyətlərinə məşhurluq qazanmış arvadı vasitəsilə nail olsun. Mən şükür edirəm ki, biz evlənmədik, o, məni və uşaqlarımızı atıb, öz ağılında quraşdırdığı səadətini axtarmağın arxasına düşəcəkdə, özünə buddizm kahini kimi arzuladığı aşram axtaracaqdı. Bu Don Kixot mənə xoşbəxtlik gətirə bilməzdi, özü isə məndən bir ər kimi yaxşı fayda götürməyi umacaqdı. Mənim bəxtim onda gətirdi ki, Rafiqlə tanış oldum və düşündüyüm kimi, mənə xəyanət edən bir xəyalpərəst adamı, gələcək ərimə yaranan əsl məhəbbətim nəminə birdəfəlik unuttum.

Fərhad barədə fikirləşəndə, yadıma qocalmış şirin taleyi düşdü. Praydın başçısı olan şir getdikcə qocalmağa, taqətdən düşməyə başlayır. Onun dəstənin başçısı kimi qalması da böyük sual altındadır. Prayda rəhbərlik etmək arzusunda olan cavan şir onunla vurşub, qocanı məğlub edir. Üstəlik o ağır yara alır və praydı tərk etməli olur. O tənha yaşamaqla, ölümünü gözləyəcəkdir və tezliklə öləcəkdir, axı onu qidalandıran olmayacaqdı. Rafiq cavan şir rolunda mənim həyatıma daxil oldu, doğma şəhərini öz ambitsiyası nəminə tərk etmiş, tənha və səfil qalmış Fərhad isə qoca şir kimi sərgərdan həyata və şərəfsiz ölümə məhkum oldu. Əslində, mən xilas oldum, əvvəlki sevgilimin boş sözlərinə inanıb, əsəbi gərginlikdən xəstələnsəm, çox güman ki, sınıq təknə yanında qalardım. Fərhad əslində bədbəxt insan idi, eləsindən yaxşı ər olacağı və ailəsini bəxtəvər edəcəyi ümidinin özü də ağılsızlıqdır. Özünü dahi kimi görən adam, xəyallarının əksinə, unudulmuş və acınacaqlı həyat keçirən bir kimsəsiz insan tək dünyanı tərk etməli oldu. Mən gec də olsa başa düşdüm ki, o, çox hallarda heç də mənimlə səmimi olmamışdı, əsl məqsədi məni özünün şəxsi piar-mehrabına (ictimayi rəyə hesablanmış məqsədinə) qurban vermək imiş.

Rafiqə gəldikdə, onun başqa cür insan olduğunu, alicənablıqda tayı-bərabəri olmadığını bir daha yəqin etdim. Amerika Birləşmiş Ştatlarında belə bir qayda vardır ki, əsl filantropları, başqasının qayğısına heç nəyi nəzərə almadan qalanları qiymətləndirərkən, bu yolda əziyyətlərə dözənlərin qəlbinin böyüklüyünü ştatların ərazisi ilə müqayisə edirlər. Birinin ürəyini Arizonanın ərazisinə bənziətmişdilər, sonra səhv etdiklərini anlayıb, Texas ştatının ərazisi ilə müqayisə etmişdilər, çünki Texasın ərazisi daha böyükdür. Belə bir prinsipdən istifadə etsək, mən Rafiqin ürəyinin böyüklüyünü ən böyük regionumuz, ən gözəl təbiətə və iqlimə malik olan, mədəniyyət simfoniyası hesab etdiyimiz Qarabağla müqayisə edərdim. Axı valideynlərinə görə o, Qarabağla da sıx bağlıdır, səmimiyyəti və şirin zarafatı ilə daim qarabağlıları yada salır.

Fərhadın dəfnindən bir neçə gün sonra Rafiq üzünü mənə tutub, tam ciddi şəkildə dedi:

– Mənim Byenvenyum, sən doğrudan da çox sədaqətli və iradəli adamsan. Səhnədəki canlandırıdığın müsbət qəhrəmanların sənə ikinci universitet təhsili veriblərmiş, onlar həm də səni ailə həyatı üçün də lazımınca hazırlayıblarmış. Səni mən Şekspirin “Kral Lir”indəki Kordeliyaya bənzədirəm, Kordeliya nankor bacılarından fərqli olaraq atasına necə sədaqətli idisə, sən də mənə elə müqayisə edilməyən əsl sədaqət bəsləyirsən. Mən bir daha səninlə evlənməyimə, ailə qurmağıma görə çox xoşbəxtəm. Sən mənə, nəslimə iki gözəl uşaq hədiyyə vermişən. Vaxtilə sənin namizədliyinə hay-küylə etiraz edən atam da, anam da, səndən çox razıdırlar, hətta gəlinləri ilə fəxr etdiklərini dəfələrlə dillərinə gətiriblər.

Sən sevilməyə, qızgın məhəbbətə layiqsən, mən bunu ilk tanışlıqdan hiss etmişdim. Sən mənə də məhəbbət dərsi keçmişən. Məhəbbət adlı sərvət heç nə ilə müqayisə oluna bilməz. Dünyada hər şey qiymətini itirsə də, məhəbbət nadir iri almaz, qızıl külçəsi kimi öz dəyərini itirmir. Xoşbəxtəm ki, mən də belə bir məhəbbət aləmində yaşayıram.

O ki, qaldı Fərhadın acı taleyinə, biz ona kömək etməyə borcluyduq, əgər o, səni ölümdən xilas etməsəydi, mən indiki kimi xoşbəxt ola bilməzdim, iki gül balaya sahib olmazdım.

Mən ərimin Fərhad barədəki alicənablığına məəttəl qalmışdım. O, özünün keçmiş rəqibinə, mənimlə bir il ərzində platonik də olsa, yaxınlıq etmiş adama kömək əlini uzatmaq istəmişdi. Mən onun mərdliyinə bələd idim, lakin bu səviyyədə alicənablığını heç güman da edə bilməzdim.

Bizim yeni tamaşalarımız tamaşaçını razı salır, sevindirirdi. Truppamızdakı bircə nəfər qadın bu sahədə mənimlə azacıq da olsa rəqabət apara bilərdi, lakin o, özü də hiss edirdi ki, mən təbii qəhqəhəmlə, qəmginliyi təcəssüm etdirməyimlə, iri gözlərimi qəflətən dolduran göz yaşlarımla onu geridə qoyuram və onun mənə çatmaq, mən ötmək üçün etdiyi bütün cəhdlər istədiyinin əksinə olaraq, fayda vermir və ona görə də o, mənə qarşı paxıllıq etməkdən də geri qalmırdı.

Son vaxtlar oynadığımız, əsasən gülüş doğyran tamaşalar barədə mənim rəyimi öyrənmək istədikdə, jurnalistə açıqca dedim ki, mən onları sənət nümunəsi hesab etmirəm. Sadə vodevillərdir, məişətdə hər gün demək olar ki, rastlaşdığımız hadisələrin sadə parodiyasıdır. Mən bu tamaşaları kənd yerlərində yol qırağında bitən kollarda yenicə qızarmış böyürtkənlərə bənzədirəm. Uşaq vaxtı, lap böyüklər özləri də hələ tam yetişməmiş giləmeyvələri qırıb yeyidilər, çox vaxt onların üstü tozla örtülü olurdu, tozu ağzımızda da hiss edirdik, lakin əhəmiyyət vermirdik, sadəcə turşməzə olduğuna görə xoşumuza gəlirdi. Tamaşalarımız da mükəmməl əsər təsiri bağışlamasa da, turşməzəliliyi ilə tamaşaçının xoşuna gəlir, kollektivimiz isə bundan, həm də maaş almaq üçün istifadə etmək məcburiyyətində qalır. Axı aktyor da hava ilə dolanmır.

Gənc bir qız kimi hələ universitetdə oxuyanda filmlərə çəkilmişdim, onu bitirdikdən sonra teatr aləmində yenicə göyərməyə başlayan bir truppaya qəbul olunmuşdum. Truppa əcnəbi klub komandalarının təcrübəsinə əsaslanaraq, məişət mövzusunda, real qüsurları əks etdirməkdə melodramatik, satirik və qaba yumordan ibarət səhnələrə üstünlük verməklə köhnə adlı-sanlı teatrları populyarlıq rəqabətində geridə qoydu. Kollektivimiz əsasən gənc artistlərdən ibarət idi, deyə bilmərəm ki, biz hər tamaşada sənət əsəri yaradırdıq, lakin buna çalışırdıq, gecəmizi gündüzümüzlə qatırdıq, qan-tər içində həftələrin necə gəlib keçdiyini hiss etmirdik. Əlbəttə, bizim kollektivin generatoru olan, bir qeyri-adi həvəsi ilə hamıdan fərqlənən, bizdən fərqli olaraq professional təhsil görməyən bir üzvü özünün enerjisi və teatra sitayışı ilə hər birimizə pozitiv təsir göstərir, öz entuziazmı ilə bizi də görünməmiş qaydada həvəsləndirirdi. Aktyorlar və aktrisalar bu həvəs yarışında geridə qalmamaq üçün çox çalışır, səhnə tapıntıları ilə özlərini və tamaşaçıları sevindirməyə çalışırdılar. Bu zəhmətimiz cavabsız qalmadı, hamı bizim tamaşalara və onların ekran nümayişlərinə biganə qalmadığından, qısa müddətdə populyarlıq qazandıq. Bunun əsas səbəbi bizim ağır zəhmətimiz idi, bu işdə biz yaponlara bənzəyirdik, yorulmadan işləmək həvəsinə görə bizi *workaholic* adlandırmaq olardı. Təkcə tamaşalarımıza həvəslə baxmırdılar, kollektivin hər bir üzvü başqa aktyorlara nəsib olmayan populyarlıq qazanmışdı. Burada da mənə diqqət bütün hədləri ötür, keçirdi, məni hər yerdə tanıyırdılar və populyarlıqda qocaman istedadları da geridə qoyurdum. Qadın kimi də bizə qiymət verirdilər. Axı bizim kişilər qadın gözəlliyinin vurğunudur, səhnə isə öz boyaları və yaraşığı geyimləri ilə bu gözə çarpan xüsusiyyətləri xeyli böyütməyə nail olur. Az sayda gözəl olmayan və gombul aktrisalar satirik rollarda gülüş notlarına çevrildiyindən, həmçinin istisna şəklində xalqın sevgi ünvanlarına çevrilmişdilər.

Populyarlığım getdikcə artır

Mən özümü gözəl hesab etmirəm, lakin bədən quruluşumda, sifət cizgilərimin cazibədarlığında təbiət heç də mənə elə bir xəsislik göstərməmiş, ən

azı məni gözəgəlimlili etmişdir. İri qara gözlərim, gur qara saçlarım, sifətimin proporsional, simmetrik cizgiləri sadəliyinə baxmayaraq, məni Afinanın Akropolundakı Parfenon kimi diqqət və sevgi obyektinə çevirmişdir. Bunu mənə Parfenona pərəstişlə yanaşan, onun arxitekturasının sadəliyinə, proporsionallığına heyran olan bir rəssam demişdi.

Məni uşaqlıqdan fərqləndirən coşqunluğum, hadisələrə səmimi yanaşmağım, onlara görə sevinməyim və ya qəm çəkməyim səhnə üçün tapıntı hesab edilə bilərdi. Mən istənilən rolda özümü təbii qaydada olan kimi hiss edirdim, mənim sevincim də, qəm-qüسسə ifadələrim də adətən səmimiyyət mayesində yoğurulurdu.

Populyarlığım isə bəzən məni utandırmaq dərəcəsinə çatdırırdı. Turist səfərinə gedərkən, məni aeroport işçiləri, sərhədçilər gülər üzlə yola salıb, qarşılayırdılar. Anlayırdım ki, mən nə Anna Manyani, nə Sofi Loren, nə Cina Lolobricida, nə Elizabet Teylor və ya Odri Höpbern deyiləm, lakin öz ölkəmin sərhədləri daxilində çox sevildiyimi də inkar edə bilmərəm. Populyarlığımın həddi aşması ilə də razılaşmıram. Bəziəri iddia edirlər ki, mən tamaşaçıları hipnoz edirəm. Bu o deməkdir ki, mən onların şüuruna hakim kəsilirəm, onları öz iradəmə tabe edirəm. Mən səhnədə sadəcə obraz yaradıram, lakin etiraf edirəm ki, bəzən obraza elə girirəm ki, şəxsən özümü də yaddan çıxarıram, obrasın dünyasına qovuşmaqla, onun həyatını yaşayıram. Səhnənin möcüzəsi özünü biruzə verir, aktyor, aktrisa başqa mövcudluğa yiyələnir. Obrazda yaşamaq istedad tələb edir, əgər bu hipnoz qabiliyyətinə yiyələnsə, deməli obraz canlanmışdır, qərribə səhnə dünyasının vətəndaşlığına keçmişdir, axı teatr yunanların icadı olsa da, İngiltərədə böyük yüksəlişə nail olsa da, mövcud olduğu ölkəyə nisbi qaydada məxsusdur, əslində bəşəri dəyərlərinin carçısı kimi dünya vətəndaşıdır, kosmopolitdir. Teatr beynəlxalq varlıq olduğunu qoruyub saxlayırsa, öz təbiətnə xəyanət etmir, əksinə sadıq qalır.

Bəzən hansı tədbirə dəvət olunurdumsa, oradakı iştirakçılar məni ayaq üstə, gurultulu alqışlarla qarşılayırdılar, mən özüm də belə qəbula təəccüb edirdim. Belə bir qənaətə gəlirəm ki, özünün paslı silahı hesab etdiyi süni pafosdan ayrılmaq istəməyən aktyor oyunundan tamaşaçı artıq yorulmuşdur, cana doymuşdur, ona görə də bizim qədim yunan teatrı ənənələrinə sdaqət rəmzi kimi təbii oyunla tamaşaçını düşünməyə, özünü və ətrafındakıları dərk etməyə dəvət edirdik, onlar isə bunun əvəzində bizə öz minnətdarlıqlarını və sevgi hisslərini bildirirdilər. Teatrın gücü bundadır ki, bizim kimi sadə öləri adamları məşhurluq zirvəsinə yüksəldir. Düzdür, burada bizim istedadımızın da rolu az deyildir. Lakin onu da xalqa çatdıran, parlardan məhz teatrdır, səhnədir. Ona görə də mən teatra bir məbəd kimi baxır, onun bizi xoşbəxtliyə çatdırmasına görə bu ilahi qüvvəyə tam səmimi olaraq sitayiş edirəm.

Populyarlıq bizim üzərimizə əlavə məsuliyyət qoyur, biz əvvəllər yol verdiyimiz, gülüş yaratmaq xatirinə edilən saxta oyunlardan uzaqlaşmağa çalışırıq. Ancaq onu da görürəm ki, bəzən lazımsız təkrarlara yol veririk, belə səhnələr tamaşaçını güldürsə də, bir az sonra onu yoracaqdır, kabab aludəçilərində hətta ətə

də münasibətdə başqa, tam əks mənalı dəyişiklik yarandığı kimi, bizim tamaşalar da gözdən, əvvəlki maraqlardan salına bilər. Ona görə də biz özümüzə qismət olmuş populyarlıq «xoşbəxtliyi» ilə mükafatlanmağımızla öyünməməliyik, onu artırmaq mümkün olmasa da, qoruyub saxlamaq qayğısına qalmalıyıq. .

Mən deyəsən, teatr haqqında, onun kölgəsində özümdən də çox danışdım, axı artistin ən böyük təsir vasitələrindən biri, onun iti silah hesab etdiyi dilidir. Aktrisanın görkəmində yaşla əlaqədar olaraq təbiət müvafiq dəyişikliklər edir, lakin onu dili büdrəsə, pəltəkləməyə başlasa, əvvəlki hörmətini bir andaca itirməklə üzləşə bilər. Məni isə öz həmkarlarım da dildən pərgar hesab edirlər və tamaşaçılar qarşısında hesabat verərkən mənim şirin dilimə üstünlük verib, məni irəli buraxırlar. Bəzilərinə belə bir səhv fikir yaranır ki, truppenin məxfi saxlanan lideri mən özüməm. Bu, qətiyyən belə deyildir, Allah xatirinə, bunu düşünməyə də ehtiyac yoxdur, belə bir fikrin yayılmasını, mən bədxahların mənim şəxsi həyatım barədə uydurduqları iftiralara bənzərdədim.

Öz şəxsi həyatıma gəldikdə, mən aktyorların ikinci sınaq fazasını yaxınlaşan səhnə fəaliyyətimlə yanaşı, gəncliyimdə baş verənləri danmaq, gizlətmək, retuş etmək fikrindən uzağam. Mənim uşaqlığım çətinliklər içində keçmiş, onların ətalətini yeniyetməliyimdə və gəncliyimdə də hiss etmişəm. Ərə gedəndən, ailə qurandan sonra mən özümü daha xoşbəxt hesab edirəm, çünki balalarım və canımdan artıq sevdiyim ərim vardır. Rafiq mənim həqiqi dayağımdır, həyatı varlığımın onurğa sütunudur. Mən onunla öyündüyüm kimi, o da mənimlə fəxr etdiyini gizlətmir. Bəzən isə ilhama gələndə üstümə tərif şalaləsi, leysanı tökür. Bəlkə də mən onlara layiq deyiləm, lakin onu inkar etmək də mümkün olmur, çünki hər iddiasını möhkəm arqumentlərlə əsaslandırmağı bacarır və mən artıq bu barədə onunla mübahisə etmirəm, uduzmaq qorxusu məni bundan çəkindirir.

Aktrisalar və qadınlar barədə mübahisə doğuran diskussiya

Son vaxtlarda məni bir diskussiyaya dəvət etmişdilər və danışacağım mövzuları da sadalamışdılar. Əvvəlcə teatr sənətindən, onun divarları arasındakı dözülməz çətin qarşılıqlı münasibətlərdən söhbət açdım, sonra qız, qadın mövzusuna keçdim.

Qadın, xüsusən aktrisa süni gözəlliyə can atırsa, bu, adətən, yaxşı nəticə vermir. Üzlərinə nəşə əlavə etmək, bədəninin qüsurlarına yox etmək və ya «ləyaqət» adlanan hissələrini böyütmək üçün estetik cərrahiyyə əməliyyatına məruz qalmaq, adətən, gözlənilməyən əksinə, hətta fəsadların yaranmasına da səbəb olur. Rusiyanın məşhur kinoaktrisalrı Lyubov Polişşuk və Natalya Qundaryova belə uğursuz kosmetik əməliyyatlat nəticəsində həyatdan nisbətən cavan -57 yaşında getmişdilər. Avropada və ABŞ-da bu dəb, səhnə qadınları. kinoaktrisarlar arasında yayılmamışdır, nadir faktlar isə aktrisanın tənqid atəşinə tutulmasına səbəb olur. Bizdə isə Rusiyanın, Türkiyənin təsiri ilə qadınlar, gənc

qızlar arasında bu, geniş yayılmışdır. Avropada isə üzünə əl gəzdirilmiş qadına rast gəlmirsən. Vaxtilə yapon qızları özünü bürüzə verməyən döşlərinə silikon əlavə etməklə onun böyüməsinə nail oldular. Fiquranın milli xüsusiyyətinə aid olan bu qüsurun ləğvini anlamaq olar. Ancaq bizim qızların dodaqlarını şişirtməsinə, botoks vasitəsilə yanaqlarını doldurmasına hansı ehtiyac vardır? Mən güman etmirəm ki, kişilər sevdikləri qızların və ya arvadlarının «ördək dodaqları» ilə öyünürlər.

Qadın daim gözəl olmağa, sevilməyə can atır, bunun üçün hətta hansısa bir cəhətini qurban verməyə hazır olur. Heç kəs qadının gözəllik axtarışlarına kinayə, istehza ilə baxmamalıdır, qadın hələ uşaq olarkən kuklasını oynatmaqla, özünü uşağa baxan ana kimi hiss edir. Körpəlikdən o, sevilməyə, uşaq anası olmağa hazırlaşır və bu sahədə də təbiətin diktəsinin əleyhinə getmək ağılsızlıqdır. Lakin yeniyetmə qızın bu sahədəki ifrat canfəşanlığı, Barbiyə çevrilmək istəyi ikrah doğurur. Bəzi ölkələrdə isə hətta kiçik yaşlı qızlar da dodaqlarına boya vururlar.

Qızlar gözəllik, cazibədarlıq axtarışında da həddi aşmağa can atmamalıdırlar, müəyyən milli qaydaların əsiri olmamaqla yanaşı, hansısa bir dərəcədə onların tələblərini, milli mentalitetimizin şərtlərini nəzərə almalıdırlar. Şəxsən mən özüm aktrisa olsam da, bu prinsiplərdən kənara çıxmamağa çalışıram, ancaq gizlətmirəm ki, mən də uzun müddət ərə getmək, ana olmaq axtarışında olmuşam.

Mənim zənnimcə, qadın, qız təkcə nisbətən kiçik dünya olan səhnədə deyil, həyatda da xoşbəxt olmalıdır, bu məkan o, özünə mənsub olan ailəsini qurmaqla tapmalıdır. Ərə gedəndən sonra hər bir qadın ailədəki mənəvi atmosferin yaradıcısına, müdafiəçisinə çevrilir. O, özünü ərinə, uşaqlarına həsr etməsi ilə, davranışında qüsurlara yol verən həyat yoldaşına da pozitiv təsir göstərməklə, onun arzu olunan şəkildə, müsbət şəkildə dəyişilməsinə nail olmalıdır.

Qədim yunan allahları infantil olmaqla yanaşı, qadına qarşı münasibət həddlərini fırılداqlar hesabına keçir, gözəl qızla intim yaxınlıq etmək üçün hər cür hiyləgərliyə əl atmaqdan belə çəkinmirdilər. Zevsin (Yupiterin) sevgi macəraları buna təksib olunmaz misaldır. Gözəllik ilahəsi Afrodita (Venera) heç də əxlaq fədaisi nümunəsi sayıla bilməzdi, gənc və yaraşqlı Adonislə intim yaxınlıq etmək istəsə də, cəhdi uğursuz olmuşdu. O, əri ola-ola məşuğundan uşaq doğmuşdu. Mən qadına da yalnız ərini qızgın məhəbbətlə sevən olmasını arzu edərdim. Bu həqiqi ilahə tipli qadın öz məhəbbəti ilə, ailəsinə sədaqəti ilə seçilməli, özünün kənardakı şöhrətinə arxalanıb, ailə borcunu bir an da olsun unutmamalıdır. Bizim azərbaycanlı qadınlar əsasən yüksək əxlaqı və ərinə sədaqəti ilə seçilirlər. Örləri ilə uzun ayrılıq da onların vəfasına xələl gətirə bilmir. XI əsrdən başlayaraq Sahibin qəbrini “kafirlərdən” azad etməyə yollanan səlibçilər isə arvadlarının sədaqətinə inanmadıqlarından, onların qasığına, cinsi orqanının üstünə qıl fıl bağlayırdılar, açarı özləri ilə götürürdülər, yalnız hərbi səfərdən qayıdanda onları bu təhqiramiz “mühafizə vasitəsindən” azad edirdilər.

Əxlaq məsələsi bəşəriyyət yaranandan sadə bir məsələ olmayıb, uzun və çox mürəkkəb bir yol keçmişdir. Yaşı beş min ildən çox olan monoqamiya (təknikahlılıq) ibtidai insanın keçdiyi qarışıq kişi-qadın münasibətlərinin inkişafı, öz növlərini dəyişmək nəticəsində meydana gəlmişdir. İbtidai insanı heç cür əxlaq mücəssiməsi saymaq olmaz, çünki insan tayfaları heyvanlardan heç də fərqlənmirdi. F.Engels özünün “Ailənin, xüsusi mülkiyyətin və dövlətin mənşəyi” əsərində göstərir ki, sürünü andıran tayfada kişilər və qadınlar tam sərbəst qaydada cinsi əlaqəyə girirdilər. Partnyorlar ardıcıl olaraq dəyişilirdi, ona görə də uşağın atasının kim olduğu bilinmirdi. Uşaq yalnız onu doğan anaya görə tanınırdı, axı heyvanlarda da belədir. Nəslin anaya görə tanınması müasir yəhudilərdə indi də mövcuddur. Yalnız yəhudi ananın uşağı yəhudi millətinə məxsus hesab olunur. Sonralar cinsi əlaqələrin inkişafı kimi qrup şəklində intim yaxınlıq qaydası meydana gəldi. Nəhayət, ailələrin yaranması üçün monoqamiya forması demək olar ki, bütün cəmiyyətlərdə hakim kəsildi. Qədim Roma şairi Ovidi isə insanın mənəvi cəhətdən yaranmasında, təşəkkül tapmasında məhəbbətin böyük rol oynadığını qeyd edir. Doğrudan da, möhkəm ailələrin meydana gəlməsində də məhəbbət heç də az rol oynamır.

Əxlaq və ya onun pozuntusu kimi meydana çıxan əzəlaqsızlıq müxtəlif xalqlarda müxtəlif qaydada mövcud olmuşdur. Qədim Misirdə faraonlar sülaləsində intsest (qan qarışdırıcı əlaqə) geniş yayılmışdı, faraon öz doğma bacısı ilə evlənirdi, guya bununla qanın təmizliyi mühafizə olunurdu, əslində isə doğulan uşaqlarda müxtəlif xəstəliklər meydana gəlirdi. Qədim Spartada qadınlar cinsi davranış məsələsində tam sərbəst idilər. Onlara bu barədə sual verildikdə, çəkinmədən, ona görə belə igid oğlanlar doğduqları cavabını verirdilər. Yunanıstanın digər şəhər-dövlətlərində isə homoseksualizm geniş yayılmışdı. Bu sahədəki iyrənc nümunəni xüsusi ilə ordu göstərirdi, gənc əsgərlər onlara hamiləlik edən yaşlı yoldaşlarına cinsi xidmət göstərirdilər. B.e. ə. III- II əsrdə yaşamış məşhur Roma siyasətçisi, senator Böyük Katon Romada əxlaqın pozulmasında, mədəniyyətlə birlikdə onlara əzəlaqsızlıq gətirən yunanları günahlandırırdı. Engels həm də fahişəliyin ilk dəfə Ermənistanın Anait dini məbədində yarandığını göstərir. Rahibələrin bu yolla qazandıqları pulla məbədin xərcləri ödənilirdi. Hindistan məbədlərində isə cinsi əlaqələri təbliğ etmək üçün döşəmə qadın cinsi orqanını, tavandan aşağı gəlib döşəmədə dayanan sütun isə kişi cinsi orqanını təsvir edir. Məbədlərin fasadında pornoqrafik heykəllər üstünlük təşkil edir. Varanasidə (Benaresdə) məbədlərin eksteryerini, fasadını bəzəyən pornoqrafik pozadakı kiçik heykəllər saysız- hesabsızdır və amerikalılar onalardan 12 seriyalı film çəkmişlər və bu, yeni kino növü kimi pornofilmlərin lentə alınmasına və yayılmasına geniş yol açmışdır.

Rusiyanın şimalında yaşayan çukçalarda isə ilk nikah gecəsi, bəyin razılığı ilə əsl qrup şəklindəki seks nümayişinə çevrilir. Çukçanın evinə kişi qonağı gəlib, orada gecələyəndə, ev sahibinin arvadı qonağın yatağına girir və onunla intim yaxınlıq edir. Ailənin ağsaqqalı da bu qaydaya nəinki etiraz etmir, hətta onu bəyənir. Bu qayda onunla izah olunur ki, bu əhali kiçik icmalarda yaşadığından, qohum qanlardan doğulan uşaq irsi xəstəliklərə sirayətlənir və icma üzvlərinin sayı

artmaq əvəzinə, azlmağa başlayır. Ona görə də qonağın xidməti hesabına qanın təzələnməsi baş verir. Qaraçılarda isə qızlar yalnız öz taborundakı oğlana ərə getməlidir.

Şərq xalqları, xüsusən ərəblər çox arvadlılığa görə tənqid olunurlar. İslam dini dörd arvad almağa icazə verirdi, bu şərtlə ki, kişi arvadlarını maddi cəhətdən saxlamaq iqtidarında olsun, onların və uşaqlarının tələbatını ödəməyə qadir olsun. Orta əsrlərdə Yaponiyada da çox arvadlılıq dəbdə idi. Ər hər arvadının yanında bir ay qalırdı. Yaponiyada “yobay” deyilən bir nikah qaydası da mövcud idi, valideynləri qızlarının yanına intim yaxınlıq etmək üçün cavan oğlanın və ya yaşlı kişinin gecə yarısı gəlməsinə şərait yaradırdılar. Bu görüş ya qanuni nikahla yekunlaşır, yaxud da qız həmin yaxınlıqdan hamilə qaldıqda, valideynlərinin evində doğur və uşaq qızın atası tərəfindən övladlığa götürülürdü. Amazonka selvasında yaşayan hindu tayfası yamomanilərdə daha qərribə nikah metodu vardır. Kiçik qız uşağı yaşlı oğlanın himayəsinə verilir, o, qıza həddi-buluğa çatana qədər diqqət yetirir, sonra onunla evlənir və bu tam qanuni nikah sayılır.

Nepalda və Butanda isə əksinə ailədəki qardaşlar bir qıza evlənməklə, ümumi arvada malik olurlar. 60-70 il bundan əvvəl hətta beş qardaş bir qıza evlənirdi, indi isə ümumi arvada malik olan qardaşların sayı ikiyə enmişdir. Doğulan uşağın atası məlum olmadığından, böyük qardaşın adına yazılır. Bu qayda həmin dağlıq ölkələrdə torpağın azlığı ilə izah olunur, ataya məxsus torpaq sahəsi çox kiçik olduğundan, ayrı yaşayan qardaşlar arasında onu bölmək çətin idi və konfliktə səbəb ola bilərdi.

Dinlərin əxlaqı qorumaq üçün məhəbbətə qoyduğu qadağlar elə bir nəticə verməmişdir. Katoliklərdə keşişlər və rahiblər üçün olan tselibat (nikahsızlıq) kilsələrdə keşişlər tərəfindən biabırçı pedofiliyanın meydana gəlməsinə və yayılmasına yol açmışdır. Əxlaqsızlığa, zinakarlığa qarşı Şərq ölkələrində tətbiq edilən ağır cəzalar da problemin həllinə elə bir köməklik göstərməmişdir. Bəzi Qərb və Şərq ölkələrində xoşagəlməyən hadisələrin qarşısını almaq üçün uşaq vaxtı nişanlanmalardan istifadə olunurdu. XVII əsrdə İspaniyanın üç yaşlı infantası Avstriya kralı, yaşlı Leopolda nişanlanmışdı, qızın 15 yaşı olanda onların toyu oldu. Səudiyyə Ərəbistanında isə doğulan qız uşağı əmisi oğlunun nişanlısı hesab olunur, qızı başqası istəsə, birinci növbədə həmin əmi oğlundan icazə almalıdır. Ona görə də ər-arvadlar adətə uyğun olaraq, bir birinə “bint əmi” - əmi qızı və “ben əmi” - əmi oğlu deyə müraciət edirlər.

Aktrisaların əxlaqının təmizliyi təkcə onlardan asılı olmur, bəzən çıxılmaz şərait onları dolayı yollar axtarmağa məcbur edir. Xoşbəxtlikdən bizim incəsənət müəssisələrimizdə belə hallara rast gəlinmir, bu da birinci növbədə kinostudiyaların və teatrların rəhbərlərinin özlərini vicdanlı aparması, əxlaqın pozulmasına yol verməmələri ilə əlaqədardır. Bizdə rəhbər işçilərin aktrisalardan, xüsusən gənc qızlardan intim yaxınlıq ummaq cəhdi barədə bir fakt da qeydə alınmamışdır. Başqa ölkələrdə isə əxlaq pozğunluğunun yaranmasına və genişlənməsinə məhz rəhbər işçilər şərait yaradır və bu ləyaqətsizliklərin baş verməsində aparıcı rolu onlar özləri oynayırlar. ABŞ-da bu yaxınlarda ifşa edilərək

həbs edilmiş Harvi Vaynşteyn varlı və nüfuzlu prodüysor olmağından istifadə edib, kinofilmlərdə rol almaq istəyən gözəl aktrisaları kastinq vaxtı intim yaxınlığa məcbur edirdi. Onlarla gənc aktrisa onun seksual acgözlüyünün qurbanı olmuşdu, onların arasında məşhur kino aktrisa Culiya Ormond da var idi. Vaynşteyn özünün qüdrətinə inandığından, guya xüsusi hüquqi immunitetə malik olduğuna arxalanaraq, Hollivudu özünün bir cultan hərəmxanasına, kef çəkdiyi və yalnız özünə xidmət edən qadın fahişəxanasına çevirmişdi. Onun ifşa edilməsindən sonra “harassment” sözü- bu ifadə “əldə etməyə çalışmaq” mənasını verməklə, seksual xidmətə məcbur etmək cəhdi kimi başa düşülür, Amerikada geniş yayıldı və ölkədə güclü etiraz dalğası yaradı. Rus aktrisası Tatyana Vasilyevanın yazdığına görə isə, Moskva Satira teatrının uzun müddət direktoru olmuş V. N. Pluçek gənc aktrisaları işə götürmək üçün onları çarpayı konkursundan keçirmiş. Kim razılaşmasa, həmin teatrın üzünü görmürdü. Vasilyeva özü on ildən artıq bir müddətdə ona seksual qul xidməti göstərmişdi. İncəsənət xadiminin, rəhbər işçinin teatru əxlaqsızlıq pritonuna çevirməsi, qadın ləyaqətinə aramsız və eybəcər təcavüz imkanı yaratması nifrət doğurmaya bilməz.

Burada LHBT barədə verilən suala cavab vermək istəyirəm. Bu abbreaviatura əks cinslərin təbii intim yaxınlığından fərqli, eyni cinslərin qeyri-təbii yaxınlıq münasibətləri ilə əvəz edən adamları- kişi və qadınları nəzərdə tutur. Qərb ölkələrində axırıncıların bir-birə vurulması, intim yaxınlıq etməsi və hətta izdivaca girməsi üçün hər cür şərait yaradılır, onların təbiətə zidd davranışları böyük paradlar keçirilməklə geniş təbliğ edilir. Yeniyetmə uşaqlara öz cinsini istədiyi kimi müəyyən etməkdə sərbəstlik verilməsi də, LHBT hərəkatının geniş yayılmasını dəstəkləmək məqsədini güdür. Qərb ölkələrində, xüsusən ABŞ-da və İngiltərədə eyni cinsə məxsus olanların intim əlaqələri gizlədilmir, əksinə açıq bəyan edilir. Bibliyada göstərilir ki, Sodom və Qomorra əhalisinin homoseksualist əlaqəsindən hiddətlənən Allah həmin şəhərləri dağıtmış, alt-üst etmiş və əhalisini bütünlüklə qırılmışdır. Bibliya indi də xristianların müqəddəs dini kitabı hesab olunur, lakin onun əxlaqsızlığa münasibət barədəki bu vacib göstərişinə məhəl qoyulmur. Sodom və Qomorranın biabırçı təcürbəsi rədd edilmək əvəzinə, əksinə təbliğ edilir, onun yayılması üçün hər cür güzəştlər tətbiq edilir. Əlbəttə, eyni cinsdən olanların bir-birə meyl etməsi bir sıra səbəblərlə əlaqədar olduğu kimi, burada təbiətin öz günahı da az deyildir, bu isə bir cinsdən olanları, bir birilə intim yaxınlıq etmək istəkləri ilə silahlandırmasıdır. Bu problem böyük olduğuna görə, onunla mübarizə etmək də asan deyildir. Təbiətin diqtəsinə, hətta o səhv olanda da tabe olmamaq mümkün deyildir. Ona görə də biz uşaqlarımızın tərbiyəsi ilə daha ciddi məşğul olmalıyıq. Hərtərəfli sağlam tərbiyə, uşağın fiziki sağlamlığını qorumaqdan heç də az əhəmiyyət kəsb etmir..

Görünür, mən əxlaq məsələsindən çox danışdım, çünki xalqın möhkəm birliyi üçün bu sosial münasibətin saflığı çox vacibdir. İndi isə başqa məsələlərə keçək.

Öz populyarlığım ilə heç də razı deyiləm. çünki rollarım melodramatik istiqamətlərə malikdir, adətəkar olmuş tamaşaçı nəhayət yoxa çıxdıqda, bizim

populyarlığımıza da müəyyən qədər son qoyulacaqdır. Mən Antiqonanı, Janna d'Arkı, Mariya Styuartı, Anna Kareninanı oynamaq istəyirəm. Bəzilərinə bu əsassız ambitsiya kimi görünə bilər. Lakin yeniliyə can atmaq lazımdır ki, nəyə nail olasan. XIX əsrin sonunda Sənaye İnqilabının mərkəzi olan İngiltərədə və Fransada hələ də qazdan istifadə edildiyi halda, Burlar (indiki Cənubi Afrika Respublikası əhalisinin bir hissəsi) elektrik enerjisi istehsal edib, onu geniş tətbiq edirdilər. Biz də köhnəliyə ədalətdən çıxmalıyıq, özümüzü nəyə bir yenilikdə sınamalıyıq, nə vaxta qədər başqalarının arxasınca getməyi məqbul sayıb, onlardan irəli keçməyə cəhd göstərməyəcəyik. Axı bütövlükdə millətimiz olduqca işguzar xalqdır, həm də istedadlıdır. Bizi döyüşkən xalq hesab etmirdilər, lakin 2020-ci ilin payızı xalqımızın hərbi igidliyinin də şahidi oldu, lovğa düşməni biabırçı qaydada məğlubiyyətə uğradıldı. Bir az əvvəl isə nə özümüz, nə düşmənlərimiz buna inanmırdı, ermənilər bizim döyüş qabiliyyətimizə istehza edib, doğma torpağımızda, gösəl Şuşamızın Cıdır düzündə təntənəli şənliklər keçirirdilər və bu bizi təhqir edirdi. Ölkəyə uğurla rəhbərlik edən Prezident İlham Əliyev buna və başqa biabırçılıqlara dözməyib, Ali Baş Komandan kimi ordumuza, Ermənistan ordusunun növbəti təxribatına cavab olaraq, hücum keçmək əmri verdi və müzəffər Silahlı Qüvvələrimiz 44 gün ərzində düşməni əzdi, ərazilərimizdən bütünlüklə qovub çıxardı. Məğlub ermənilər qalib tərəfdən mərhəmət göstərilməsini artıq yalvarmağa başladılar Mühəribə caniləri dustaq edilib, Bakıya gətirildi və vəhşi xarakterli cinayətlərinə görə məhkəmə qarşısında cavab verməli olacaqlar.

Teatra gəldikdə, aktrisa boş səhnəni oyunu ilə doldurur, bu çox vacib məsələdir və onun istedadından xəbər verir. Baş aktrisa müxtlif tamaşalarda oynayır, gah cavan qızı təsvir edir, yaxud da kiməsə vurulur. Həm də tamaşaçını cəlb etməyə qadir olmaları üçün onlar həmçinin bəzən alçalırlar. Hər iki mövqe çox sayda suallar doğurur. Bu isə, əlbəttə, onun qadın ləyaqətinə toxunmamış qalmır.

Qabiliyyət insanın xüsusiyyətlərini başa düşməkdir, bu bacarıq səhnədə onları qane etmək üçündür. Mən məşhur Byenvenyu ləqəbini fəaliyyətimlə, həyata və insanlara münasibətimlə doğrultmalıydım.

Səhnədə təbii intellektin və emotsiyanın stressi müəllimin, rejissorun öyrətdiklərindən tam fərqli olur. Çünki öyrədilənlər mexaniki xarakter daşıyır. Səhnədə affekt, problemi həll etməkdə aktrisanın köməyi olmadan kifayət qədər urəli getmir, burada insan davranışı, şüurlu və şüursuz hərəkəti çox az başa düşülür. Aktrisa özünə qiymət verməyi bacarmalıdır. Nə olursa olsun, mən daim çiyrimi düz tutmaqla yanaşı, dərk edirəm ki, İngiltərənin məşhur kraliçası I Elizabetin öz xalqını ispanlara qarşı igidliklə vuruşmağa çağıranda, əsgərlərə özünün qorxmazlığını göstərmək üçün dediyi kimi, mən də məğrur ürəyə malikəm.

Aktrisanın aktyordan fərqi ondadır ki, artist qeyri-adi dərəcədə hiyləgərlikləri ifadə edir. Şekspir Yaqo obrazında universal məkr simvolu yaratmışdır. Molyerdən də əvvəl o, dram əsərinə mizantrop nümunəsi gətirmişdi. Ledi Makbetdən savayı, biz qadınlar arasında məkr mövqeyinə güclü xidmət edən

digər bir ikinci qadını tanımırıq. Kişi personajlar arasında isə belələri çoxdur. Mən teatr barədə, qadınlar barədə çox danışdım, bəlkə də, sözlərim mentor tonu qəbul etdi. Çoxları məni qınaya bilər ki, uğur sahibi olsa da, gənc aktrisanın teatr aləminə dərs verməsi yolverilməzdir. Əstəğfərullah, mən dərs vermək istəmirəm, yalnız öz düşüncələrimi və arzularımı ifadə etməyə çalışıram. Kimsə bunu başqa cür yozursa, bu, artıq mənim problemim deyildir.

Qadınlar barədə dediklərimi, qızlara ünvanladığım rəfiqə məsləhətim heç də özümü böyük hesab etdiyimdən deyil, yalnız səmimi münasibətimdən irəli gəlir. Əlbəttə, mən gənc qızam, bir qədər əvvəl ailə qurmuşam və ana olmuşam. Ailəli qadınlar mənə irad tuta bilər ki, hələ yenicə ərə getmişəm, özün cavan qızlara, gəlinlərə ailədə məhəbbət iqlimi yaratmaq məsləhətini verirsən. Qoy əvvəlcə o, özü yaşa dolsun, uşaqlarını böyütsün, ondan, sonra özünün ona nümunəvi görünən təcrübəsinə başqalarına nümayiş etdirə bilər. Doğma uşağın tərbiyəsinin çətinliklərinin nə olduğunu bilməyən gənc xanımın analara dərs verməsi gülünc doğurmaya bilməz.

Mən belə iradlarla razılaşmaq məcburiyyətində qalıram, ancaq daş kömürün karbon elementindən ibarət olmasını bilmək üçün, heç də saxtaçı olmaq vacib deyildir. İnsanlar əkinçilik zəhmətinin çox saydakı cəhətlərinə agah olmadan, çörəyin, şərabın istehlakından çəkinmir. Biz qızıl gülün təbii gözəlliyini ekranda da seyr edəndə, ondan həzz alırıq. Mən ailədə böyümüşəm, ondakı münasibət mürəkkəbdir və mənə tanışdır, indi isə mənim öz ailəm vardır. Həyatın çoxlu sınaqlarından keçmişəm. Ona görə də nisbətən gənc olsam da, öz təcrübəmə əsaslanıb, onu başqaları ilə bölüşə bilərəm.

Diskussiya iştirakçıları bir səsle mənim səmimi söhbətimdən, düşüncələrimi sərbəst bölüşməyimdən razı qaldılar.

Rəfiq ürəyindəkiləri daha geniş açır

Qonşuluqdakı Sahil bağında gəzəndə, ərim nədənsə ağlıdakıları deməyə cəsarət etmirdi Mən artıq onun bu xasiyyətinə bələd idim. Onu mən dilə gətirməli idim və belə bir təşəbbüsü etdim :

- Rəfiq, məndən heç nəyi gizlətmə, ürəyində nə varsa aç de. Bəlkə mənim baramdəki keçmiş uydurmalar, şayiələr təzədən səni qıcıqlandıрмаğa başlayıb. Mən səni eşitməyə hazıram.

Rəfiq dilə gəldi və bildirdi ki, deyəcəyim sözlər o barədə deyildir, sadəcə mən sənə özünə onların bir neçəsini demişəm, hamısını deməyə isə utanmışam.

Onları çoxdan demək istəyirdim, ancaq cəsarət etmirdim. Əgər onları dinləmək istəyirsənsə, mən ürəyimi yenidən açıb tökə bilərəm.

Mənim gözəlliyimə qiymət verən və məni ilhamlandıran, əlbəttə ki, Rafiq olmuşdu. Dəfələrlə mənə demişdi ki, sən necə də gözəlsən, mənim məhəbbətim. Saçlarıma vurğunluğunu gizlətmək istəmirdi, saçımın oyunlarını çəpiş sürüsünə bənzədirdi. Dodaqlarımı isə al qırmızı lent hesab edirdi. Döşlərimi xüsisi ilə sevirdi, onlara tərif deməkdən yorulmurdu. Deyirdi ki, sən döşlərin ceyranlara bənzəyir, zanbaqlar arasında otlayan maralları yada salır. Dodaqlarımdan öpəndən sonra, məst olmuş kimi deyirdi ki, dodaqların bal dadı verir. Döşlərimin üstündən əlini bir dəfə əzizləmək qaydasında gəzdirəndə deyirdi ki, onlar xurma salxımına, şirəsi ağzıma axan üzüm salxımına bənzəyir. Sənin səsinə eşidəndə, mənə elə gəlir ki, cənnətə düşmüşəm. Ümumiyyətlə sənin məhəbbətin mənim dünyama çox arzuladığımı şadlıq mehi gətirir.

Səndəki gözəllik əsl qüvvə sayılmalıdır, məhz ona görə də sənin pərəstişkarlarının sayı-hesabı yoxdur. Mövlanə Cəlaləddin Ruminin sözləri ilə deyilsə, “ Göylərdə gördüm mən sənə məxsus gözləri,/ Gözlərinə əks etdirir əsl mavi göyləri.” Axırda Konyada yaşayan böyük şair, elə bil ki, hələ səkkiz əsr əvvəl səni tanıyırmış, gözəlliyinə bələd imiş.

Mən onun çox müəllim etdiyi bilirdim, lakin qədim kitablardan belə nümunələr gətirəcəyini ağlıma da gətirməzdim.

Rafiq öz təriflərini kənara qoyub, mənə çatdırdı ki, hətta qadınlar da sənin gözəlliyindən söhbət açırlar, səhnəni şərəfləndirməklə yanaşı, səni “İliada”dakı gözəl Yelena ilə müqayisə edirlər, bircə ona arxayındırlar ki, sənin ərin Rafiq heç vaxt Menelay kimi ola bilməz. Bu mümkün də deyildir, troyalı Parisdən fərqli olaraq o, ərlə qadını götürüb qaçmamış, səni bakirə qız kimi öz arvadı etmişdir, həm də başqa ölkədə, Spartada deyil, öz doğma ölkəsində sənə vurulmuşdur. Deməli, hansısa bir münafiq, yeni Troya müharibəsi də mümkün deyildir və İzoldanın həyatı seçimi hansısa qarşıdurma səbəbi ola bilməz. Gözəl bir qızı ona vurulmuş Rafiq ələ keçirmişdir, Parisin azıb, indi də Azərbaycana gəlməsi ona heç nə verməyəcəkdir. Homer və ya çar Solomon sağ olsaydı, Yelenanı və Sulamiti unudub, müqayisədə İzoldaya üstünlük verməklə, onun şərəfinə, azərbaycanlı qızın layiq olduğu daha yüksək səslənən şərəfini qoşardılar.

Bunu deməyə mənim güclü arqumentim vardır. Homerin Yelenası və Solomonun Sulamiti öz dövrlərinin gözəl qadını və qızı idi. Yelenanın gözəlliyini hətta qoca kişilər də tərifləyirdilər. Lakin onların hər ikisi ali gözəllikdə İzoldaya uduzardular, çünki başqa bir istedadla malik deyildilər. İzoldanın istedadını isə yüz minlərlə adam sitayişə bərabər bir qaydada təsdiq edir, üstəlik onun ilahi gözəlliyini də qətiyyənlə yaddan çıxarmır. Deməli, o, öz qədim rəqibləri ilə müqayisədə daha böyük üstünlüyə malikdir, çünki bu qızda gözəlliklə istedad sintez təşkil edir. Digər bir cəhət də qeyd etmək lazımdır ki, bizim eradan əvvəl XIII əsrdə Spartanın və ya Troyanın üst-üstə yüz min əhalisi yox idi. İstedadı isə İzoldanı elə yüksəkliklərə qaldırmışdır ki, onu oradan endirmək də mümkün

deyildir. Mifik İkarın qanadları mumdan olduğundan, Günəşin yandırıcı şüaları onları əritmiş və İkarı məqsədinə çatmadan yerə çırpmış və məhv etmişdi. İzoldanın şöhrət qanadları isə xalq tərəfindən ona mükafat kimi verildiyindən, almaz möhkəmliyinə malikdir.

Allah insanlara şah damarından yaxındır. Axı onları öz obrazında, özünə bənzər kimi yaratmışdır. Ona görə də hamımız bu qayğıya və mərhəmətə görə ona minnətdarıq. Biz sadə öləri insanlarıq. Lakin mən İzoldaya vurulan günə qədər özümü kor, dünyanı lazımınca dərk edə bilməyən adam hesab edirdim. Bu gözəl qız mənim gözlərimi açdı və mən artıq xeyir və şəri yaxşı anlayan bir insan kimi ona vuruldum və dünyanın ən xoşbəxt insanına çevrildim. Həvvə Allahın sərt göstərişini pozaraq, Adəmi də öz işlətdiyi günaha cəlb etmişdi. Ona görə də onlar cənnətdən qovuldular və ömür boyu cəzaya məhkum edildilər, axı bizim əcdadlarımız ilk böyük günah işlətmışdilər. İzolda isə heç bir riyakarlığa yol vermədən, Allahın da iradəsinə zidd getmədən, mənim saf hisslərimi qəbul etdi, biz eşq macərasını yaşadığımızı görə, ailə qurduq. Ona görə də öz cənnətimizdə, həqiqi məhəbbət materialından tikilmiş “qəsrimizdə” yaşayırıq, bizim buradan qovulmaq qorxumuz da yoxdur. Axı biz Allaha da xoş gələn bir iş görmüşük, el adətinə tam uyğun olaraq evlənmişik, gözəl övladlara sahib olmuşuq..

İzoldanı mənə qədər sevən olmuşdur, lakin onun böyük dünyasına, zəngin mənəvi aləminə nüfuz edə bilmədiyindən həmin adam sədaqətinə xilaf çıxmış və qeybə çəkilmişdi. Sonra o, səfil həyatı yaşamış, belə nakam vəziyyətdə də dünyadan köçmüşdü. Mən isə arvadımla fəxr edirəm, o da məni lazımınca qiymətləndirə bilmiş, özünün gur məhəbbətilə mənim qızgın sevgimi anlamış və məni qəbul etmişdir. Mən arvadım, xanımım kəlmələri əvəzinə, dəfələrlə İzolda sözünü işlətdiyimə görə qoy heç kəs məni qınamasın, axı o, mənim həyat yoldaşım olsa da, bütün xalqın sərvətidir.

Rafiqi mən dayandırmasam, hər cür detallarla söhbəti uzadacaqdı.

Axşam mənim ad günümə yığışacaqdıq. Məclisdən əvvəl biz gəzintiye çıxdıq və onun dolu sinəsi boşalmaq üçün yenə də bütünlüklə açıldı.

Rafiq qeyd etdi ki, söz xəzinəsindən istifadə etməkdə mən aktrisa ilə özümü müqayisə edə bilmərəm. Lakin yaxşı bilirsən ki, mən mütləq həvəskarıyam. 10-15 il bundan əvvəl ingiliscə çar Solomonun (bizimkilər onu Süleyman peyğəmbər adlandırırlar), Bibliyadakı “Şərqilər şərqi” kitabını oxumuşdum. Şərqilər poeziya şəklindədir. Çar Solomon üzüm bağında gəzdiyi vaxt bağda qarovul çəkən bir kəndli qızını görür və ona vurulur. Solomon bu məsələlərdə təcrübəsiz adam deyildi, yüzlərlə arvadı və kənizləri var idi. Lakin məhəbbət oxa bənzəyir, vurduğu yara sağalmır. Kəndli qızı da çarın sevgi çağırışını cavabsız qoymur. Onlar bir- birinə tərifli sözlər söyləyirlər. Solomonun Sulamit adlı yeni sevgilisinə dediyi sözlərin bəziləri bütünlüklə sənə aid olduğundan, onların bəzisini mən əvvəllər demişəm, lakin indi uyğun gələnlərin əksəriyyətini bütünlüklə sənə həsr etmək istəyirəm.

- Mənim əziz Byenvenyum, sənın məhəbbətin məni şadlandırır.

Sənin dodaqların bal dadı verir.

Sən məndən gözlərini çəkəndə, onlar məni əsir edir.

Mən təkcə səni sevirəm, çünki sən göyərçin kimi sevimlisən.

O qız ananın bircə, özü də ən sevimli qızıdır.

Qadınların hamısı sənə tərif deyirlər, səni sevir və səni tərif edirlər,

Çünki sən nar ağacı kimi çiçək açırsan.

Sənin döşlərin ekiz cüyürə bənzəyir, elə bil ki, iki ceyrandır.

Döşlərin xurma salxımını yada salır.

Sənin hörülmüş saçların ən gözəl atlasa bənzəyir.

Sənin döşlərin kiçik üzüm salxımına bənzəyir.

Sən elə qərribə bir qızsan ki, zanbaqla əhatə olunmuş buğda sünbülü topası kimisən.

Sənin döşlərin alma ətri verir və sənin ağzın ən yaxşı şəraba bənzəyir.

Mənim məhəbbətim, qoy mən sənin səsini bağdan eşidim, mənim dostlarım da sənin danışığını eşitmək istəyirlər.

Bu Solomonun kəndli qızı Sulamitə həsr etdiyi təriflərdir, əslində həqiqi sözlərdir. Mən qədim və böyük müəllifin xətrinə dəysəm də, hüquqlarına toxunsam da, bu təriflərin hamısını sənə aid edirəm, çünki sənə aid olanların hər birinin canlı şahidiyəm, addımbaşı onlardan həzz almışam. Səni ilk dəfə görəndə səhrada qəflətən qarşıma çıxan şicəyə bənzətmişdim. Ona görə də o ülvəi sözləri sənə tam ünvanlamaq hüququm vardır, heç kəs məni hansısa bir yalanda günahlandıra bilməz, axı mən səni özümdən də yaxşı tanıyıram. Mən şair olsaydım, səni daha yüksək sözlərlə vəsf edər, hamının eşitməsi üçün nəğmələrdə tərənnüm edərdim. Mən əgər sözlərdən payızda bol olan xəzan yarpaqları kimi istifadə edə bilsəydim, mənim şeirlərim necə də tonqal alovu yandırardı. Buna elə bir ehtiyac yoxdur, ölkəmizdə hamı səni yaxşı tanıyır. Səni sevənlərin sayı-hesabı yoxdur, lakin xoşbəxtlikdən sən mənim payıma düşmüşsən, təbiətin bu qiymətli ərməganını mən ölənəcən qoruyacaq və son nəfəsimə qədər sevcəyəm.

Mənə məlum olan, tam inandığım bir sirri də sənə açmaq istəyirəm. Sən iti ağıla və fitri istedadla malik olmaqla yanaşı, təəccüblü görünsə də, uşaq ürəyinə maliksən. Yaşa dolsan da, qocalsan da uşaqlara məxsus olan könül səni tərk etməyəcəkdir. Ona görə də sən belə xeyirxahsan, heç kəsə pəsslik etmirsən, çirkli köüllərin sahibləri kimi sənə pislik edənləri də, ayağının altını qazıyanları da vaxt itirmədən bağışlayırsan. Nifrət hissi də sənə bütünlüklə yaddır. Belə ürəyin sahibini necə sevməmək olar. Gizlətmirəm, mənə də olduqca böyük təsir göstərmişən, bunun nəticəsində təbiətimdə xeyli müsbət dəyişikliklər meydana gəlmişdir. Axı xeyirxahlıq simvolundan yalnız müsbət şeylər götürmək olar.

İzolda, mən anlayıram ki, sən yer üzündə doğulmusan, lakin yeniyetməliyindən mələk xüsusiyyətlərinə yiyələnmişən. Bəlkə də çətinliklərlə dolu həyatın, problemlərlə üzləşməyin, hər cür sınaqlara məruz qalmağın səni bu yola gətirib çıxarmışdır. İnsanlardan fərqli olaraq mələklər dəyişmirlər, sən də ömrünün axırına qədər dəyişilməyəcəksən, Allahın bəxş etdiklərindən uzaqlaşmayacaqsan. Sənin bədbəxt insanlara yazığın gəlir, imkanında olan hər şeydən istifadə edirsən ki, onlara ləmə etmək edəsən. Əgər Xristian dininin banisi “Yaxınınızı sevin” məsləhətini verirdisə, sən köməklik göstərmək məsələsində uzaqları, yadları yaxınından heç vaxt fərqləndirmirsən. Sən hər cür söz-söhbət yayılacağından, özünün qınaq obyektinə çevriləcəyindən qorxmayıb, Fərhadə kömək əli uzatdın. Sənin onun özünə deyil, onun iztirablarına yazığın gəldi, sənə qatışı sədaqətsizliyinə öz alicənablığınla cavab verdin. O, başa düşməliydi ki, həm də sənin gələcəyinin məsuliyyətini daşıyır. Lakin səni anlayanların hamısı səni layiqincə qiymətləndirirlər, mən isə sənə az qala sitayiş edirəm, pərəstişimin haqlı olduğuna da heç bir şübhəm yoxdur.

Yüksək insani xüsusiyyətlərinə görə sən daim anılacaqsan, heykəllərdə deyil, xatirələrdə yaşayacaqsan, ləyaqətli adamların könül qapısı açıldıqca, onların gözləri qarşısında sənin parlaq obrazın canlanacaqdır. Hələ cavan yaşında sən xeyirxahlıq, insanpərvərlik simvoluna çevrilmişən. Ona görə də kollektivinizin üzvləri səni çox sevir, jurnalistlər səninlə görüşməkdən, söhbət etməkdən həzz alırlar. Özümə gəldikdə, mən səni kəşf etməyimlə öyünürəm, səni qucaqlayanda da mələyi incidəcəyimdən qorxuram. Kiçik bədənə malik olsan da, mən səni öz təsəvvürümdə əzəmətli dağ hesab edirəm, bu dağın ətəyindəki aşramın rahibi olmağımla da fəxr edirəm.

Sənin dəbdəbədən, bahalı paltar və əşyalardan, qiymətli bər-bəzəkdən xoşun gəlmir. Çünki sən özün çox qiymətli üzük qaşını xatırladırsan. Ad-sanına, çöhrətinə baxmayaraq, hamı səni sadə insan kimi tanıyır. Lakin nəcibliyin hər cür yad və süni şeyləri əvəz edir. Hətta səhnədəki mənfi pesonajları oynayanda da, bu zəriflik, nəciblik özünü, bədəninin incə cizgiləri kimi biruzə verir.

Mən məəttəl qalmışdım, ondan hər cür hədiyyələri gözləyə bilərdim, lakin məhəbbət xəzinəsi barədəki sözlərini və vədlərini, mənə hərtərəfli bələd olmasını ən bahalı ərmağanından da daha qiymətli hesab edirəm. Mən hiss etdim ki, o, mənim bütün toxumalarımı, bütün hüceyrələrimi tanıyır və mənə ağıma qətiyyənlə gətirmədiyim, lakin bütünlüklə öz ürəyinə bütünlüklə yatan təriflər deyir. O, məni dünya gözəli kimi qələmə verir, bu, əlbəttə ki, şişirtmədir, lakin onun özünün ürək sözləridir. İlk gündən mən həm də onun səmimiyyətinə vurulmuşam, qeyri-səmimi bir sözünü də eşitməmişəm. Ona görə çox danışmaq istəmədim, bir neçə kəlmə əlavə etdim:

--Mənim sənə olan qızğın hisslərimə, sevgimizdən həyat rüşəsi, ilham aldığıma sən bələdsən, onlar mənə məxsusdur və sənin şəxsində yeganə bir sevimli insana ünvanlanmışdır. Onlar da məni yalnız son nəfəsimdə tərk edə bilər, son nəfəsim isə həmin ülvə münasibətimin sarsılmazlığının əlavə əlaməti və axırıncı təsdiqi kimi yalnız sənə məxsus olacaqdır. Nə qədər ki, sən varsan, səninlə

olacağam. Ölüm də bizi ayıra bilməyəcəkdir, biz hisslərimizin bir-birinə çuğlaşması hesabına vahid qranit qayaya çevrilmişik, dünya dəyişsə də qaya əsasən öz varlığını qoruyub saxlayır. Məni qiymətli üzük qaşı adlandırdın, mənim xoşbəxtliyim ondadır ki, belə nadir üzüyün cazibədarlığını azacıq da olsa artırmağa nail olmuşam.

Səni müqəddəs hesab etmirəm, çünki bu sadəcə istisnadır, ədalətinə, xeyirxahlığına isə bir an da olsun şübhə etməmişəm. Bir sirri də sənə açmalıyam. Səni sevəndən sonra ətrafdakı kişiləri, onlara baxsam da, demək olar ki, görmürəm. Onlardan heç birini lap yaxın məsafədən də hiss etmirəm. Elə təsəvvür edirəm ki, dünyada təkcə sən varsan, sən də yalnız mənə məxsussan. Hiss orqanlarım da təkcə bir nöqtədə cəmlənmişdir, dünyanı mənim üçün ancaq sən təmsil edirsən. Bu nə qədər gəribə görünsə də, mənim dünyama hakim kəsildiyinə görə, vurğunluqdan bəlkə də bütünlüklə dəyişilən şüuruma, məni sakit buraxmayan düşüncələrimə görə belədir. Sevgimin şiddəti ilə mənə elə gəlir ki, biz səninlə Sakit okeanadakı tənha bir adada yaşasaydıq da, məhəbbət dənizində nə qədər üzsək də, doymazdıq, aldığımız həzzlər bizi ömrümüz boyu sevindirərdi. Çünki biz bir-birmiz üçün dünyaya gəlmişik, ətrafa da həqiqi məhəbbətin necə böyük zirvə olduğunu göstərməklə yanaşı, öz Yerüstü cənnətimizdə yaşamaqdan ilham alırıq. Hətta sən hansı bir yanlış səbəbdənsə məni tərk etmək istəsəydin, Jozefina öz xəyanətinə görə Napoleona yalvardığı təkl, mən özümü onun kimi aparmazdım, çünki sənə xəyanət etmək heç bir vaxt ağıma da gəlməzdi. Başqa yol seçərdim, taqətdən saldığımıza görə qışqırığın kainatı бүрүсə də, asimana dayansa da, fasilə vermədən, dayanmadan səni öpərdim, yenə də doymazdım, sakitləşməzdim. Bu qızgın öpüşlər səni laqeyd qoya bilməzdi, sən öz səhv qərarından geri çəkilərdin, məni tənha qoymazdın. Bircə xahişim ondan ibarətdir ki, məni bir daha Yelena və Salamitlə müqayisə etməyəsən, çoxları bunu başa düşmədiklərindən bizi əla salar, istehza mənbəyinə çevirərlər.

Rafiq:

--İzolda, biz ilk dəfədir ki, bir-birimizə belə əhatəli sədaqət andı içirik. Başqa bir tutarlı sübutu da mən əlavə etmək istərdim. Sənə də yaxşı tanışdır, qədim yunan mifologiyasında Piqmalion və Qalateya hekayəti vardır. Heykəltəraş Piqmalion ağ mərmərdən gənc bir qız heykəli yonur. Heykəl olduqca gözəl alınır, heykəltəraşın özünün də təəccübünə səbəb olur. Ağ süd rəngində olduğuna görə öz yaratdığını Qalateya adlandırır, qədim yunanlar süd kimi ağ olan rəngi "qala" adlandırırdılar. Piqmalion özünün yaratdığı cansız qıza vurulur və allahlara yalvarır ki, ona nəfəs versinlər, başqa sözlə, canlandırınsınlar. Allahlar onun xahişini nəzərə alıb, Qalateyanı dirildirlər. Piqmalion yaratdığı və artıq canlıya çevrilmiş qızla evlənir. Məhəbbət yenə də zəfər çalır.

Səni təbiət, öz valideynlərinin köməyi ilə yaratmışdır. Təbiət görünür mən hələ dünyaya gəlməmişdən, bir fağır bəndə kimi mənim arzumu da nəzərə almışdır və səni həyata gətirmişdir. Sonra aktrisa olmusan, biz tanış olmuş, həqiqi sevgimizin əsasında, bəlkə də belə şiddətli məhəbbətin nadir nümunəsi kimi biz ailə qurmuşuq. Çoxları bizim ailə xoşbəxtlimizə həsəd aparır. Piqmalion Qalateyanı

həyata gətirdiyi kimi, etiraf etməliyəm ki, tanışlığımızdan sonra sən də məni həyata gətirmisən. Sən mənə yeni nəfəs, yeni həyat vermisən. Qna görə biz qocalanda da bir-birimizi odlu məhəbbətlə sevecəyik. Qarşılıqlı sevgimiz bizi hər cür bəlalardan qoruyacaq, ömrümüzün qalan hissəsində də, yəqin ki, məhəbbət haləsindəki xoşbəxtliyimizə xələl gəlməməsi ilə, taleyimizə bu günə qədər çətir salan xilas edici mərhəmət əvvəlki tək davam edəcəkdir. Biz var-dövlət dalınca qaçmayacağıq, yeganə arzumuz bir aktrisa kimi sənin öz şərəfini və zəfərini bir an da olsun itirməməyin, mümkünse yüksəltməyin olacaqdır. Qalan ömrümüzün yeganə leytmotivi də, dilə gətirdiyim bu arzudan əlavə bizə sevinc bəxş edən uşaqlarımızın xoşbəxtliyindən ibarət olacaqdır.

Rafiq imkanlarına və nəzakətinə görə çox sayda qadınların xoşuna gəlir. Mən bunlardan halıyəm, lakin Rafiqin sədaqətinə inandığımdan qətiyyətlə təşviş keçirmirəm, bilirəm ki, o, məni dünyanın nadir gözəlinə də dəyişməz. Bizim sevgimiz elə möhkəmdir ki, ona antropoloji bir kataklizm heç nə edə bilməz. Biz ailəmizi ən yüksək maqitudalı sosial zəlzələyə belə davam gətirən materialdan tikmişik. Hər halda bu bizə belə gəlir və indiyədək bizi həyacanlandıran bir silkələnməyə də rast gəlməmişik. Qadınlar isə öz arzularını həyata keçirmək barədə düşünür, bunun naminə bütün vasitələrə əl atırlar, ailələri dağıtmaqdan belə çəkinmirlər. Onları qınamıram, hər kəs öz xoşbəxtliyini axtarır, bunun hansı yollarla əldə edilməsi isə elə bir əhəmiyyət kəsb etmir. Təki planlaşdırılan baş tutsun.

Bizim truppaya İstambulda universiteti bitirmiş bir gənc aktrisanı qəbul etmişdilər. O, olduqca gözəl idi, iri ala gözləri, uca qadın boynu var idi, yaraşıqlı fiquraya malik idi. Səhnədə gözəl xanımları, təbii xüsusiyyətlərinə görə yaxşı oynaya bilərdi. Aktyorların əksəriyyəti daim onu vurğun baxışlarla süzürdü. Mən özüm də cavanlıq dövrümü nəzərə alıb, ona xoş münasibət bəsləyirdim. Səhnədə isə hələ özünü göstərə bilməmişdi. Həm də mənə məlum idi ki, təzə aktrisa ilk gündən Rafiq ilə yaxından maraqlanır, hər vəchlə onu ələ keçirməyə çan atır. Bir axşam tamaşadan sonra ona yaxınlaşıb, ərlə soruşmuşdu:

- Cavan aktrisalara niyə heç diqqət vermirsiniz? Ax sizin arvadınızı da tam tərəvətli xanım saymaq olmaz. Elələri əri çox tez qocaldır.

- Xanım görürəm ki, arvadımla maraqlanırsınız. İş yoldaşları, əlbəttə, bir-birini yaxşı tanımalıdır. Lakin rəğbətdən kənar maraq təhqiramiz xarakter daşıyır, istərdim ki, siz bu cəhəti nəzərə alasınız. Mən sənin sualına cavab vermərəmsə, bu ən yaxşı cavabdır. Çox maraqlandığınıza görə isə cavab verməyə məcburam.

Bizim ailə barədə təsəvvürünüz bir qədər yanlışdır, arvadımı mən çılpaq zirvə yaxınlığında bitən və dağ havasının onun yaşıllığını soldurmadığa qoymayan edelveys hesab edirəm. Digər tərəfdən, hər kəsin öz zövqü vardır. Evləndəndən arvadıma demişdim ki “Səndən başqa heç kəs!” Printsipimə daim əməl edən bir insanam. Nədənsə uşaqlığımdan qarpızı sevmirəm, onu yemirəm, bunun başqa səbəbi də vardır. Farslar qarpıza “xərbuz” deyirlər, bu “eşşək buzu” mənasını verir, Həmin dildən isə bu söz azərbaycan dilinə “qarpız” kimi, rus dilinə isə

“arbutz” kimi keçmişdir. Bir nəfəri sevdiiyə görə, mən başqa qadınları nə çox, nə az, yalnız sırf fars deyimində “xərbuz” hesab edirəm . Qoy buna görə heç kəs məndən inciməsin. Mən “xərbuz” azarkeşi deyiləm və olmayacağam da. Buna əmin ola bilərsiniz. Arvadıma gəldikdə, o, mənim üçün həmişə tərəvətli olacaqdır.

İnciməsəniz, yeri gəlmişkən sizə bəzi məsləhətlərimi verərdim. Qaya kimi möhkəm olan qəsri məhv etmək çətindir, mən öz ailəmi nəzərdə tuturam. Qayanı təbii kataklizmlər də məhv edə bilmir, o ki, qaldı insanların cəhdlərinə. Mən cavan adamların eşq yaşamaq yangısını başa düşürəm. Susuzluq, yangını söndürmək istəyi adamı cəsarətli hərəkət etməyə həvəsləndirir. Bunun üçün nə olursa olsun, su tapmaq tələb olunur. Səhrada belə susuzluq baş verdikdə, adamlar az qala ağılı itirir, ilğımın arxasınca düşüb, qaçmağa başlayır ki, qoy suyu tez tapsın. İlğım təkcə tək-tək adamları deyil, bütöv karvanı məhv edə bilir. Sevgi hədəfinə tərəf də heç nəyi nəzərə almadan, başı itirib qaçmaq buna bənzəyir. Dövlət çevrilişi baş verdikdə, prosesə başçılıq edən yıxılanın yerini tutur. Napoleon da bu yolla hakimiyyətə gəlmişdi. Ailə isə məhz belə bir sınaqda dövlətdən daha möhkəmdir, onu çevrilişlə dağıtmaq mümkün olmur. Qayanı uçurub, onun yerində öz komanı tikmək çətindir, əslində baş tutan deyildir. Mən qarşılıqlı sevginin nəticəsi kimi meydana gələn möhkəm ailələri nəzərdə tuturam. Onu dağıtmaq, uçurmaq cəhdi əbəs olacaqdır. Siz öz ailənizi yaratmaq üçün, başqasınınkini uçurmaq istəyirsiniz. Hətta Misir faraonları belə hərəkət etmirdilər, özlərindən əvvəlki piramidalara əl vurmurdular, əksinə onları qoruyur, sonra öz piramidalarını tikməyə başlayırdılar. Bizim müqəddəs kitabımız olan Quranda isə onlar qəddarlıq simvolu kimi təsvir olunurlar.

Mən bütün cavan qızlara, onları başa düşən bir insan kimi, ailə səadəti arzulayıram, həm də istərdim ki, onlar gözlərini ailəli kişilərdən yıqsınlar, nə qədər cavan oğlan vardır, qoy onlarla nikaha girsinlər və gənc, xoşbəxt ailə qursunlar. Sevgi əsasında bağlanan nikaha sevinməyənləri mən mizantrop adlandırırdım, çünki onlar yalnız adamların bədbəxt olmalarını arzulayırlar, başqlarının xoşbəxtiyi onlar üçün dərd mənbəyinə çevrilir. Cavan qız, sizə gəldikdə, tələsmənizə ehtiyac yoxdur, tələsiklik səhv etməyə səbəb ola bilər. Sizə layiq olan oğlan sizi tapacaq və teatr kollektivi yeni bir ailənin yaranmasına həsr olunmuş şənlikdə, sizin toyunuzda iştirak edəcəkdir. Arvadımla birlikdə mən də sizin şəxsi həyatdakı uğuruza seviəcəyik. Truppada isə ailəli cavan aktrisaların sayı artacaqdır.

Bu sözlərdən sonra narazılığını gizlətməyən qız onu tərk edibmiş.

Belə deyirlər ki, qədim perslər, xüsusən istedadlı hökmdar I Daranın dövründə imperiyada uzun yollar çəkir və onların ox kimi düz olmasına çalışırdılar. Bundan məqsəd müharibə vaxtı döyüşçülərə hərbi sursatı və qidanı daha sürətdə çatdırmaq idi. Qədim yunanlar isə yolun düz istiqamətdə çəkilməsindən imtina edirdilər, bunu da yolun təbiətin bir hissəsi olduğu ilə izah edirdilər. Ona görə də yunanların yolu dağlara qalxır, dərələrə enir, təpələri dolaylarla keçir. Bunlar yoldakı yolçunu seyr etdiyi mənzərələr hesabına yormağa qoymurdu. Düz yol isə yeknəsəqlik hissi yaratdığından, gözü və hərəkət

orqanlarını da yorur. Düz yol həm də Persiyanın m.ə. IV əsrdəki ağır məğlubiyyətinə şərait yaratdı, Makedoniyalı Aleksandr Asiyanın qüdrətli imperiasını qısa müddətdə məhv etdi

Mən də öz həyat yolumu qədim yunanların dolanbaclarla dolu olan yollarına bənzədirəm. Mənim də illərim heç də yalnız yüksəkliklərlə dolu olmamışdır, dərin dəfələrdən keçmək məcburiyyətində də qalmışdır. Nədənsə mənə eşq elan edənlər də az olmamışdır, ancaq başa düşürdüm ki, onlar ciddi deyildir. Onların heç birinə mən razılıq cavabı verə bilməzdim və verməmişdim. Bu isə mənə bəzən qorxulu təhlükələr altına salmışdı. İlk eşqim də uğurlu olmamışdı, sevdiyim oğlan bir az sonra qeybə çəkilmiş, uzun fasilədən sonra mən onu səfil sifətində, xəstə və qocalmış gördükdə sarsılmışdım. Ərim ilə isə mən həqiqi sevgi şəraitində, xoşbəxt yaşamışam və bunu davam etdirəcəyimizlə öyünürəm. Səhnə ilə birlikdə mənim dünyadakı ən böyük sevinc mənbəyim, **nemətim** və ən qiymətli sərvətim ərim və uşaqlarımdır. Buna rəfiqələrim də əmin olduqlarından, ərimə böyük hörmətlə yanaşırlar.

Mən taleyimin hökmü ilə varlı ailənin gəlini olmuşam və indi də ərimin imkanlı maddi vəziyyəti mənim layiqli səviyyədə yaşamağıma şərait yaratmışdır. Ərim də, mən də dəbdəbəli həyatı sevmirik, yalnız xarici ölkələrə səfər etməyin, muzeylərə baxmağın, öz rayonlarımızda təbiəti seyr etməyin əşiqiyik.

Mən hələ kasıb aktrisa olanda, xaricə getməyi, əsasən, Türkiyənin şəhərlərini gəzməyi sevirdim, lakin maddi imkanlarımın kasadlığı mənim böyük arzularımın reallaşmasına keçilməz sədd çəkirdi. Mən daim Parisdə, Romada, Mexikoda, Buenos-Ayresdə olmağı arzulamışdım. Ərim Rafiq mənim xəyallar dünyama yaxşı bələd olduğundan, bu istəklərimin yüksək qaydada həyata keçməsi üçün hər şeyi etmişdir.

Biz Nyu-Yorkda da, Amsterdamda da, Vynada da olmuşduq. Təyyarənin biznes klassında uçmağım isə mənə az qala kraliça səviyyəsinə qaldırırdı, axı mən səhnədə kraliça obrazlarını da yaratmışdım. Mən heç də Allah tərəfindən cəmiyyət üçün seçilən kraliça deyildim, lakin ərim mənə hətta ilahə səviyyəsinə qaldırdığından, bunu isə yalnız təbiət bəxş edir, özümü virtual da olsa, kraliçalardan fəqləndirmirdim.

Xarici ölkələrə səfərlərim, müşahidələrim nəticəsiz qalmırdı. Səhnədə müxtəlif obrazlarıma düzəlişlər verirdim.

Mən bir dəfə söhbət vaxtı ərimə dedim ki, indiki populyarlığım ilə heç də razı deyiləm, mənə Buenos-Ayresli Karlos Qardelin sönməz populyarlığı lazımdır. O, böyük sənətkar idi, gözəl səsi ilə Argentina tanqosunu daha cazibədar edirdi, rəqqasları alovlandırırdı. Tanqo isə Argentinanın simvolu hesab edilir, bu rəqsdə qadın və kişinin bədənlərinin nəyə qadir olduğu özünü göstərir. Qardel avtomobil qəzasında ölsə də, bu günə kimi bir ulduz kimi xatırlanır. Özünü sənətinə bütünlüklə həsr etmiş aktrisa da fiziki ölümündən sonra unudulmamalıdır. Mən Odri Höpbernə həsəd aparıram, onun ekranda yaratdığı printsessa 70 ildən sonra bu gün də yaşayır, müqayisəsiz qız zərifliyi, kübarlılığı ilə könülləri oxşayır. Onun

hər bir hərəkəti həzin musiqi təsiri bağışlayır, hər addımı hədd tanımayan valsda fırlanmaq kimi görünür. Belə şöhrətə nail olmaq istərdim, onda sərhədləri aşan arıya, kəpənəyə, quşa çevrilərdim. Uşaqlarım da, sən də mənimlə tam səmimi qaydada fəxr edərdin. O, gözəl qız dünyanın kumiri olmağı bacarmışdı, biz isə bəzən teatrdan başı çıxmayan adamların vulqar gülüşünə sahib olmağımızla öyünürük. Fərqi yada salanda, yalnız xəcalət çəkmək qalır.

Göründüyü kimi, mənim ötüb-keçən ömrüm o qədər uzun olmasa da, mürəkkəbliyi, çətinlikləri, dəyişkənliyi ilə seçilir. Mən hələ yeniyetməliyimdən sevgi axtarırlarının obyektinə olmuşam və xoşbəxtəm ki, onlar taleyimdə xoşagəlməz bir rol oynaya bilməmişlər. Xoşbəxtlikdən son və ömürlük tapıntı, oxucuya da məlum olduğu kimi, Rafiqdir və bir də ki, əlbəttə ki, teatrdir. Teatrı ərimdən əvvəl tapmış və ona sədaqət andı içmişəm. Ərimlə də teatrın qapısı ağzında tanış olmuşam. Beləliklə, teatr mənim üçün təkə populyarlığımıza yol açan varlıq olmayıb, həm də xeyirxah diləyimin baş tutmasının yeganə məkanıdır. Mən teatrı təxəyyülümdə ulduza bənzədirəm, orada əbədi məskunlaşmaq, yəqin ki, nadir adamlara qismət olur. Mən isə teatrımızı, onu rəmzləndirilən ulduzdan daha parlaq olmasını arzu edirəm, qoy o, öz gur işığı ilə lap Qütb ulduzu ilə rəqabətə girsin.

Sara Bernar yolu

Mən yaşa dolur, gəncliyimlə vidalaşıram, bir az sonra qocalacağam. Lakin səhnə, ekran məni qocalmağa qoymur, mənim fiziki və ruhi gözəlliyimi, gəncliyə məxsus olan məğrurluğumu qoruyub saxlayır. Valideynin, ərin edə bilmədiyini səhnə edir və bununla ərimin də cavan arvadına görə lovğalanmasına şərait yaradır. Bilirəm ki, qocalıq bədəndəki qüsurları böyüdür, hansı ki, gənclik onları əsasən gizlətməyə müvəffəq olurdu. Qocalıq cirkirlərlə daha qəddarcasına davranır, əvvəlki eybəcərlikləri iki qat artırır. Özümə gəldikdə, mənim belə bir qorxum yox idi.

Ərimin mənə, bəs qocalanda nə edəcəksən sualına, belə cavab verdim:

- Qorxma, biznesinə qatılıb, səni ziyana salmayacağam. Çünki, uşaqlıqdan özümə söz vermişəm ki, başım çıxmayan işlə heç vaxt məşğul olmayım. Fransız aktrisası Sara Bernar XIX əsrin son rübündə qoca yaşında Hamleti bir neçə dəfə oynamışdı. Mən də qocalanda onun kimi məşhur kişi rollarının təsvirinə keçəcəyəm. Qocalıq heç də sevinc gətirmir, məhəbbət də soyuyur, lakin istedad qılgılcımı qalırsa, alov güclü alınmasa da, ondan son anda da istifadə etmək lazımdır. Məşhur rus aktyoru İqor İlyinski cavanlığında komediya aktyoru kimi şöhrət tapmışdı, ölümü yaxınlaşanda, qocalığa görə tam əldən düşsə də, onun sönməz qabiliyyəti zəif enerjisinə də qalib gələrək, Moskvanın Maliy Teatrında L. N. Tolstoyun obrazını məharətlə canlandırırmışdı. Mən də öz son qu quşu nəğməmi onun kimi heyran edici qaydada oxumağa çalışacağam. Yəqin, sən Edit Piafin

mahnılarını tez –tez eşidirsən, kim indi onun tək belə gözəl oxuya bilir, kimsə onu ölmüş hesab edirmi, onun ölümündən isə artıq 60 il keçir. Edit Piaf bir əsrə yaxındır ki, Fransanın simvolu olaraq qalır, heç bir fransız müğənnisi onun fəth elədiyi zirvəyə yaxınlaşa da bilmir.

Sonra üzümü Rafiqə tutub, ona bir sirrimi də açmaq istədiyimi bildirdim. Bu sirr də mənim rejissor kimi ilk böyük metrajlı kinofilm çəkmək arzumdur. Mən buna müəyyən hazırlıq da görmüşdüm. Böyük yapon yazıçısı Akutaqavanın Naqasaki katolik kilsəsində işləyən gənc rahibin acı həyatı barədə məşhur hekayəsi çox xoşuma gəldiyindən, onu ekranlaşdırmağı qərara almışdım. Bu məqsədlə hətta ssenarini də yazıb hazırlamışdım. Rafiq hekayə ilə maraqlandığına görə, mən onun məzmununu qısaca danışdım. Yeniyetmə yaşlı yapon gənci ağır maddi vəziyyətinə görə şəhərlərindəki katolik kilsəsində rahib işləməyə başlayır. Lakin kilsəyə tez-tez gələn bir qız onun əhval-ruhiyyəsini korlayır. Qız bu qəşəng oğlanı sevdiyinə görə, onunla yaxınlıq etmək istəyir, hətta bir dəfə guya təsadüfən ona badalaq vurub, oğlanı yıxır. Rahib isə onun istəklərinə heç bir cavab vermir. Bir azdan qız hamilə olur və uşaq doğur. Uşağın atasının gənc rahib olduğunu iddia edir. Kilsə rəhbərliyi dini qanunu pozduğuna görə onu kilsədən qovur. Rahibin yenidən ağır günləri başlayır.

Naqasakidə tez-tez yanğınlar baş verirdi, dənizdən əsən külək onun şiddətini artırırdı. Axırncı bir yanğın qızın atası ilə bir yerdə yaşadığı məhəlləni бүürüyüb, məhv edirdi. Atası ilə qız yanan mənzillərindən qaçıb xilas olmuşdular. Tələsdiklərindən uşağı yaddan çıxarıb, yanan evdə qoymuşdular. Heç kəs alovlanan evə girməyə cəsarət etmirdi. Oğlan bu xəbəri eşidib ora tələsdə və birbaşa yanan evə girib, qucağında uşağı çıxartmaqla, körpəni ölümdən xilas etdi. Hamı düşünsürdü ki, öz uşağı olduğuna görə o, belə fədakarlıq göstərmişdir. Onun bədəni çox yerdən yanmışdı və o, tamamilə taqətdən düşmüşdü. Ona görə də yolun qırağında uzanmışdı. Adamlar gəlib ona baxanda, heyrətdən qışqırdılar. Onun köynəyi xeyli yandığından, sinəsində açıq qalmış bakirə qız döşləri görünürdü. Deməli, rahib çıxılmaz vəziyyətinə görə oğlan paltarı geyinməklə kilsədə işə düzəlibmiş, qızları isə burada rahibəliyə götürmüşdülər. Qız ona şər atdığını boynuna aldı, məlum oldu ki, uşağın atası onlarla qonşuluqda yaşayan tacir imiş.

Hekayədə personajların çoxunun yalnız adı çəkilir, mən isə belə böhtanda iştirakı olanları və onların şərinə inanan keşişləri canlandıracaq, gənc yaponu ədalətsiz olaraq qınaq obyektinə çevirənləri ifşa edəcəyəm. Filmə rejissorluq etməklə yanaşı, baş qəhrəmanı - cənc bədbəxt rahibin rolunu özüm oynayacağam. Filmin uğurlu və real alınması xatirinə, sənin çox sevdiyin döşlərimi də ilk dəfə ekranda göstərəcəyəm. İndi sponsor tapmaq məsələsi qalır, çünki maketləri quraşdırmaqla birlikdə filmin çəkilişi böyük xərc tələb edəcəkdir. Həm də ən istedadlı aktyorları, operatorları, rəssamı yaradıcı qruppamıza cəlb etmək istəyirəm.

Rafiq fikirə getdi, indiyədək bunu ondan gizlətməyimə məəttəl qalmışdı, həm də incimişdi. Mən onu haqqlı sayırdım. Nəhayət dilə gəldi :

--Sponsorlar barədə sənin narahat olmağa ehtiyacın yoxdur. Hamı, birinci növbədə mən özüm də sənə bu böyük və çətin işdə kömək etməlidir. Dostlarımla birlikdə sponsorluğu mən edəcəyəm. İstərdim ki, xərcimizi çıxarda bilək, bu mümkün olmasa da, biz narazı qalmayacağıq. Böyük riskə görə uduzmağın özü də qəbahət sayılmaz. Film yaxşı alınsa, biz onu Türkiyəyə, Rusiyaya, Avropanın katolik ölkələrinə, lap Yaponiyanın özünə də sata bilərik. Bu həm də kommersiyada ilk böyük bir addım olardı. Rafiqin biznesmenliyi yenə özünü biruzə verdi.

Ərim mənim xəyallarıma və planlarıma məəttəl qalmışdı ki, mən sənətdə novatorluq etmək, həm də daim yaşamaq istəyirəm. Bu sözləri eşitdikdən sonra mənə vurğunluğu daha da artdı və özünü saxlaya bilməyib, sənət fədaisi olan arvadını qucaqlayıb, bərk-bərk öpdü. İlk dəfə idi ki, o, uşaqlarının yanında belə hərəkət edirdi.

Vaxtilə məbədlər öz kahinlərinin, buna bütün həyatlarını həsr etmələrinə görə qocalmalarına imkan vermirdi. Mən katolik kilsələrdə müasir yaşlı Qalateyaları, bənizi süd rəngində olan rahibələri görmüşəm. Onlar Leonardo da Vinçinin, Rafaelin madonnalarına, Sandro Botticellinin qratsiyalarına bənzəyirlər, həm də üzlərindən nur tökülür. Kilsəyə gələnlər onlara göydən yerə enmiş və Allaha sədaqətini pozmayan mələklər kimi baxırlar.

Biz səhnə adamları da, teatr adlanan məbədə daim sədaqətli olmalıyıq, çünki o, bizə ikinci həyat bəxş etmiş və onu uzatmağa çalışır. Aktrisanın şirin-acı həyatından söhbət gedəndə, şirinlik teatrdadır, hətta ondakı uğursuzluq da adamın bədbinliyə qatılmasına imkan vermir, acılıq isə şəxsi həyata aiddir. Həyatı yaşadığımız səhnələrə bölmək vacib deyildir və o bütün xeyiri və şəri ilə vahid olaraq mövcuddur. Ona görə də böyük yunan şairəsi, bizim eradan əvvəl 600-cü ilə yaxın yaşayıb, yaratmış, Lesbos adasından olan Sapfonun «şirin-acı» ifadəsi yadıma düşdü. Sapfonun anlamında məhəbbət—“ ondan müdafiəsi olmayan şirin-acı əjdahadır”. Biz aktrisalar da bəxtimiz gətirəndə, bu şirin-acı əjdaha ilə təmasdan həzz alırıq, təbiət bunu şəxsən mənə bolluqla bəxş etmişdir. Axı bizim digər məhəbbət obyektimiz də vardır və bunu heç də kiçik əjdaha adlandırmağa adamın dili də gəlmir, bu teatrdır. Əgər müqəddəsliyə sitayiş, təzim edilirsə, mən bunu ilk növbədə teatra aid edirəm və ona azacıq müddətdə də olsa xidmət etdiyimə görə özümü çox xoşbəxt hesab edirəm.

Ölkənin teatr işçilərinə müraciət

“Əziz həmkarlarım və rəfiqələrim!

Biz artistlər sayca azıq və çox vaxt sakit davranışımızla seçilirik. Ona görə də biz bir- birimizi qorumalıyıq. Bizi sənət həmrəyliyi birləşdirməlidir, o vaxt qısqanclıq da, paxıllıq da hökmən yaddan çıxacaqdır, yalnız səhnə rəqabəti və qarşılıqlı rəğbət qalacaqdır. Sayca az olsaq da, təsirimiz böyükdür, həm də

çiyinlərimizdə ağır yükü - teatrın yaşaması və inkişaf etdirilməsi məsuliyyətini daşıyıq. Bizi sevənlər də var, bizimlə öyünənlər də, lakin zallarımızın boş qaldığı anlar da olur. Öz gücümüzlə döyüşən orduya bənzəyirik, hücum edə bilməsək də, buna imkanımız da yoxdur, daim bizə həvalə edilmiş böyük sərvət xəzinəsini bütün imkanlardan istifadə etməklə qorumalıyıq. Qədim Romadakı Vesta qızları müqəddəs borc kimi onlara etibar edilmiş odu sönməyə qoymayan kimi, biz də teatr işığının nəinki sönməsinə, hətta azacıq da olsa zəifləməsinə imkan verməməliyik. Bəşəriyyət mövcud olduqca, teatr da yaşamalıdır. Bizim xalqın da güclü teatra ehtiyacı vardır, biz bu vəzifənin öhdəsindən gəlib, reallığa çevirməliyik. Uğurlu nəticə tək biz sənət adamlarını deyil, bütün xalqı sevindirəcəkdir.

Unutmayaq ki, biz adamların mənəvi tərbiyəsində mühüm rol oynayırıq. Artist səhnə fəaliyyəti ilə əlaqədar ayrıca xüsusiyyətlərə və fərdi adətlərə malikdir, çox hallarda mürəkkəb şahmat problemləri ilə üzləşən şahmatçılara bənzəyir, daim uduşa aparan gediş etməyə çalışır. Biz adamlara həyat fəlsəfəsini öyrənməkdə köməklik göstəririk. Tamaşaçını dilemma qarşısında qoymağa çalışırıq ki, onlar özləri kulminasiya nöqtəsini qursunlar və bundan asılı vəziyyətdə qalsınlar. Onların düşüncəsi təəccüblərlə və intriqaya xas olan qarışıqlıqlarla doludur. Tamaşa hətta sadə görünsə də, tamaşaçını həyatda baş verənlər barədə düşünməyə vadar edir, onları yeni ideyalarla silahlandırır.

Mən ancaq öz düşüncələrimi və arzularımı ifadə edirəm, heç də Danko deyiləm ki, yol göstərmək üçün ürəyimi sinəmdən çıxarıb, başımın üstündə məşəl kimi yandırım. Ancaq teatrın və kinonun inkişafı xatirinə mənim yanan və sürətli ritmlə döyünən ürəyim vardır, bunun sağlamlığıma ziyan vurduğunu da bilirəm. Bəxtimizə yazılan sənət sahələrinin inkişafı üçün biz sadəcə çalışmamalıyıq, fədakarlıq göstərməliyik, mənim harayım da, çağırışı da yalnız buna xidmət edir. Heç kəs buna görə məni avantürizmə yuvarlanmaqda ittiham edə bilməz, axı bunda mənim heç bir təmännam yoxdur.

Biz qədim yunanların dünyaya bəxş etdiyi müqəddəs məbədi qoruyuruq. Artistlər ən sülhsevər insanlardır, sarsılmaz humanistlərdir, əsl filantroplardır. Biz ölümə səbəb olan silahın nə olduğunu bilmirik, səhnədə istifadə etdiyimiz silahlar taxtadandır. Taxta qılınc adamı öldürmür, bəzi xalqların istifadə etdiyi ağac dəyənəkdən olan məşq silahına bənzəyir, yalnız süni vuruş effekti yaradır. Biz səhnə yaradıcılığımızla insanları dostluğa, bəşəri dəyərləri lazımınca qiymətləndirməyə çağırırıq, həm də bəd əməlləri bacardığımız qədər ifşa etməyə çalışırıq.

Bizim yeganə qayemiz budur, gəlin buna xilaf çıxmayaq. Adamlar şəxsi həyatımızla tanış olmasalar da, oyun qüsurlarımıza nüfuz etməsələr də, bizim tamaşalara inanırlar. Ona görə də Esxil, Sofokl, Şekspir, Kornel, Hüqo və onların dram əsərləri minillər, yüzillər keçsə də nail olduqları böyüklüyü, hündürlüyü səhnə möcüzəsi hesabına itirmirlər. Bu müqəddəs məbədin kahinliyi indi bizə tapşırılmışdır, biz ləyaqətli davamçılar olduğumuzu sübut etmək üçün bütün gücümüzü, istedadımızı sərf etməliyik.

Mən teatrı, Orta əsrlərdə Qərbi Avropada yaranmış, geniş yayılmış və böyük iqtisadi gücə yiylənmiş monastirlərlə müqayisə etmək istərdim. Qoy bu qatı dindarları heç də qorxutmasın. Monastirlər həm də əsl kollektiv zəhmət simvolları sayıla bilərdi. VI əsrdə İtaliyada, Roma ilə Neapol arasındakı ərazidə Müqəddəs Benedikt məşhur Monte-Kassino monastirini yaratmışdı. O, həm də Qərbi Avropada indiyədək öz əhəmiyyətini itirməyən monastir Əsasnaməsini yazmışdı. Bu nizamnamə rahiblərin həyatına işıq salan 73 maddədən ibarət idi. Bu Əsasnamənin başlıca göstərişi “Ora et labora!”- “Dua et və işlə” şüarı idi. O, rahibləri bəkarət, mülkiyyətdən imtina, bir dəfə seçilmiş monastirə öləndə qədər sədaqət ruhunda tərbiyə edirdi. Əqli zəhmət də Əsasnamədə xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Ona görə də Benedikt monastirləri sonralar Qərbi Avropanın başlıca mədəni mərkəzlərinə çevrildi.

Benediktin Əsasnaməsi bəzi istisnalarla yanaşı, bütünlüklə teatrın fəaliyyətinə də aiddir. İstisna yalnız bəkarətə aiddir, teatrda işləyənləri heç kəs cismani hissiyatdan məhrum etmir, onlar sərbəst ailə qurmaq hüququna malikdirlər. Monastirlərdən fərqli olaraq, teatrların həm də elə bir sərvəti, mülkiyyəti yoxdur. Əsasnamədə dua Allaha ünvanlanmışdır, dindarlar bu gün də onu icra edirlər və buna heç bir maneə yoxdur. Mən duanı həm də teatrın müqəddəsliyinə yönəltmək istərdim, qoy teatr sənəti dünya durduqca yaşasın və inkişaf etsin, ən azı tamaşaçının tələbini ödəmək gücündə olsun. İşləmək, zəhmət çəkmək isə bizim alnımıza yazılmışdır. Öz üzərində işləməyən aktyor və aktrisa məhvə məhkumdur, ən çoxu teatrların qapısında dilənçi həyatı sürəcəkdir. Yaradıcılıqla məşğul olmayıb, köhnə zəif repertuarla gününü keçirən teatrlar da uzun müddət yaşaya bilməz. Ona görə də bizim hər birimiz teatr barədə dua etməli, daha dəqiq deyilsə, onun inkişafına çalışmalı, daim bizi qocalmağa qoymayan bu qeyri-adi, yaradıcı zəhmətlə məşğul olmalıyıq. Kim bununla razılaşırsa, yuxarıdan göstərişi gözləmədən teatrla vidalaşmalıdır ki, ona gənc, istedadlı, enerjili yeni qüvvələr gəlsin. Yalnız inkişafa yönəlmiş təkamül prosesində İntibah teatrın sağlamlığını qoruyub saxlaya bilər. Bunu həyata keçirməyi bacarsaq, gələcək nəsillər də bizdən razı qalacaqdır.

Biz Sahara səhrasının şimalındakı Saxeldə yaşayan, berber xalqı olan tuareqlər deyilik ki, fəaliyyətimizlə deyil, ətalətimizlə öyünək. Onlar susuzluqdan əziyyət çəksələr də, su olmadığından daim qumla yuyunsalar da, özlərini heç kəsdən asılı olmayan, müstəqil hesab edirlər. Lakin onlar əsrlər ərzində öz həyat tərzlərini dəyişə, heç bir inkişafa nail ola bilməmişlər, yalnız mülkiyyətlərində olan dövələrinin sayı ilə öyünürlər. Biz isə öz çiyinlərimizdə vətəndaşlıq borcunun məsuliyyətini daşıyıq. Biz dövlətçiliyimizlə sıx bağlıyıq, doğma Azərbaycanımızın inkişafı, yeni nailiyyətləri nəminə öz fərqli sahəmizdə daha möhkəm çalışmalıyıq. Biz dövlətin qayğısına da möhtacıq, lakin biz uşaq bağçası deyilik ki, hər şeyi ondan umaq. Yolu keçərkən dövlət, bağça müəlliməsi kimi bizim əlimizdən tutmamalıdır. Lakin dövlət xalqın mənəvi tərbiyəsinə - təhsillə yanaşı mədəniyyətin – teatrın, kinonun, musiqinin inkişafına daha artıq investisiya yönəltməlidir, bu capital həm də səmərəli istifadə olunmalıdır, həqiqi nəticə göstərməlidir.

Bizim özümüz isə teatrın inkişafı adlanan dağa da istedadımızla, zəhmətimizlə dırmaşmalı, nəyə qadir olduğumuzu göstərməliyik. Axı biz iradəli yaşlı insanlarıq. Başqa sahələrdə qazanılanlarla yanaşı, sırf özümüzdə aid olan nailiyyətlərimizlə də öyünməliyik, aşağı zövqlərin əsirliyindən uzaqlaşmalıyıq. Yaşadığımız XXI əsr də bizim qarşımızda yeni vəzifələr qoyur, bunlar inkişafa nail olmaq, başqa irəli getmiş xalqlardan geri qalmamaqdır. Bəzi xalqlar ötən əsrlərdə iqtisadi cəhətdən geri qalanda da, mədəniyyətin inkişafı onlar üçün lokomotiv rolunu oynayır. Çin imperiyasından başlayaraq müasir respublikaya qədər dövlətin böyük əraziyə sahib olması və nəhəng sayda xalqı birləşdirməsi birinci növbədə mədəniyyətlə bağlıdır. Doğma Azərbaycanımız qədim və zəngin mədəniyyətə, ədəbiyyata malikdir. Xoşbəxtlikdən indi bizim iqtisadi yüksəlişimizə də köks ötürənlər çoxdur. Ölkəmiz ilbəlil iqtisadiyyatında böyük irəliləyişlər edir, xalqın social vəziyyəti yaxşılaşır. Bütün bunlar regionun aparıcı dövlətinə çevrilmiş doğma vətənimiz üçün iftixar hissləri yaratmaya bilməz. Son onilliklərdə ardıcıl davam edən belə müsbət dəyişiklikləri nəzərə aldıqda, bizim teatrın, kinonun geridə qalmağa, sürünməyə heç cür haqqı yoxdur. Belə geriliyə görə biz mədəniyyət xadimləri məsuliyyət daşıyıq. Əslində isə biz ona nail olmalıyıq ki, öz gücümüzü göstərək. Kaliforniyadakı pırkal ağacı meşəsi -- Hollivud öz meyvələri (filmləri) ilə bütün dünyanı fəth etmişdirsə, Bollivud Pakistan, Əfqanıstan, Şri Lanka və Nepal bazarını da zəbt etmişdisə, biz də kino sahəsində Qafqazda və Mərkəzi Asiya regionunda dominantlıq edə bilərik. Bunun üçün iri formatlı və yüksək bədii səviyyəsi ilə seçilən filmlərin istehsalına keçməliyik.

Mən çalışdım ki, səhnə həmkarlarımla səmimi olum, ona görə də hər kəs tərəfindən müraciətimin tam müvafiq qaydada eşidiləcəyinə və onlara əməl ediləcəyinə şübhə etmirəm. Çünki mən sənət dostlarımla həmrəyliyinə, zamanın çağırışlarına cavab vermək qabiliyyətlərinə bələdəm və buna tam əminəm. Arzuladıqlarımın həyata keçəcəyinə heç bir şübhə etməməyim də, mənim ümid üfüqlərimi daha da genişləndirir və oradan çıxacaq parlaq işıq bizim xoşbəxt gələcəyimizin əsl rəmzi olduğuna da inamım artır.”

Mənim həyat hekayətim, başıma gələn əhvalatlar, keçdiyim sınaqlar və qazandığım şərəf mükafatı bunlardır. Mən nə Fernan Magellan kimi ilk dəfə dünya ətrafına səyahətə çıxmışam, nə də Neyl Armstronq kimi ilk dəfə Ayın səthinə ayaq basmışam. Kasıb ailədə böyümüş, yaxşı təhsil almış və səhnə həyatına daxil olmuşam. Xalqa istedadımla xidmət göstərmiş və onun sevgisini qazanmışam. Bununla fəxr etməklə yanaşı, xalqıma dərin məhəbbət bəsləyirəm. Qədirlənən xalqımız mənim permanent iftixar mənbəyimdir.

Biz keçmişimizlə, onun ləyaqətli nümayəndələri ilə daim öyünmüşük. Lakin zamanın irəliyə doğru hərəkəti, bir mərhələdən başqasına keçməsi dayanmamalıdır. Əcdadlarımız bizi başqa xalqlar arasında tanıtmışlar. Müasirlərimiz və gələcək nəsillərimiz bu estafeti davam etdirməlidir. Biz iqtisadi qüdrətimiz üçün təbii sərvətlərimizin bolluğuna və ondan ağıllı istifadə etmək bacarığımıza borcluyuq. Lakin ən böyük sərvətimiz xalqımız və onun tükənməyən potensialıdır. Təbii

sərvətlər tükənə bilər, xalqın enerjisi isə arzularının böyüklüyü naminə və mədəniyyətinin inkişafı ilə, həm də mənəviyyatının zənginliyi hesabına getdikcə artacaqdır. Ona görə dövlətimiz insan kapitalının inkişafına ciddi fikir verir. Bizim borcumuz isə bu qayğıya layiqincə cavab vermək, həqiqi vətənpərvər olduğumuzu öz gündəlik uğurlu fəaliyyətimizlə göstərməkdir. Ümdə vəzifəmiz bundan ibarət olmalıdır.

Çox da böyük dövrü əhatə etməyən həyat hekayətimə yekun vurmaq üçün Petrarkanın soneti üslubunda nəzmə müraciət etdim. Axı şeir az sözlərlə geniş fikri ifadə etmək gücündədir.

Öyrətdi çox şeyi mənə, şirin-acı günlərim,
Keçdi gözlər önündən səhifələri ömrün.
Xoşbəxtlik mənbəyidir indi, ailəmlə şöhrətim,
Şirindir mənə həтта, öz acı xatirələrim.

Vaxtınızı sərf edib, ömrümə həsr etdiyim yazını oxuduğunuza görə minnətdarlıq hissi ilə, həm də səmimiyyətlə Sizin

Izolda Pünhanova”

SON

15.11.2023

ANTONİ İLƏ KLEOPATRANIN GUR MƏHƏBBƏTİNİN FACİƏLİ SONLUĞU

“Məhəbbət alləhdır”

Qədim hindiranlıların etiqadı.

*“Dedilər qocalar qülləyə tərəf gedən
Yelenanı görünə,*

*Troya oğullarını və axeyləri heç də olmur qınamaq.
Vuruşmalarına, bu qədər bəlaya dözmələrinə, belə
qadına görə.*

Gözəllikdə, doğrudan o,, bənzəyir əbədi ilahələrə”.

Homer. “İliada”poeması

*“In any case their doom is fixed and there is
no escape” – “Hər bir halda onların qisməti qət
edilmişdir və heç bir qurtuluş yoxdur”.*

Yevripid. “Medeya” pyesi

Qədim Romanın siyasət, hərbi və sarsıntılar tarixini bir məhəbbət əhvalatı bəzəyir. Bu eşq tarixçəsi böyük bəşər dramının kiçik bir səhnəsi olsa da, onda özünəməxsus xüsusi yer tutur. Hadisələrin sonrakı inkişafına isə özünün dönüşü xarakterli təsirini göstərmişdir. Bu əhvalatın qəhrəmanlarının şəxsiyyətinə, ağılsız və bədnam hərəkətlərinə necə qiymət verilməsindən asılı olmayaraq, hadisələrin mərkəzində dayanan məhəbbətə isə hamı onun aliliyinə layiq olan şəkildə yanaşır. Həmin eşq macərəsinin sünilikdən uzaq olmasını, həqiqiliyini və fədakarlığa sövq etməsini isə bu məhəbbətin birinci əlaməti və axırncı təsdiqi olmasını, sevgililərin bir-birinin ardınca həlak olması, könüllü olaraq həyatla vidalaşması faktı sübut edir.

Bu, Antoni ilə Kleopatranın, məşhur Roma sərkərdəsi ilə gənc Misir çarçasının qeyri-adi məhəbbət əhvalatıdır. Bu alovlu eşqin bəhrəsi onun ikisinin ölümü, həm də bu ittifaqdan övladlarının meydana gəlməsi olsa da, qərībā də görünsə, onların məhvindən sonra keçən qısa bir müddətdə siyasi aləmdə baş

verən mühüm dəyişiklikləri, onların qatı düşmənləri olan Oktavian Sezarın Romada tək hakimiyyətliliyi ələ keçirməsini və Misir dövlətinin süqutunu da bu əhvalatların nəticələri sırasına daxil etmək olar. Oktavian Antoniyə qalib gəlməklə, onun gözlənilən tiran hakimiyyətinin qarşısını alsa da, Roma respublikasının həyatına qəsd etdi, onu bütünlüklə tarixin arxivinə təhvil verdi. Kleopatranın məhvi ilə qədim tarixə malik olan Misir dövləti öz ömrünə yekun vurdu və Romanın adı bir əyalətinə çevrildi. Oktavianla sevgililər arasında qanlı münaqişə Roma respublikasının və Misir dövlətinin hər ikisinin qəbrini qazdı, tabutuna mıx vurdu.

Bu sevgi macərasının qəhrəmanlarının şəxsiyyəti onunla tanış olmaq istəyənləri maraqlandırmaya bilməz. Onlar həm də məşhur tarixi fiqurlar olduğundan o dövrün siyasi həyatının ab-havasının dəyişməsində az rol oynamamışdılar. Həmin dövrü kiçik otağa bənzətsək, buradakı masanın arxasında oturan azsaylı nüfuzlu adamlar arasında biz onların hər ikisini görməyə bilmərik. Bu nüfuz o vaxtkı dünyanın siyasətində özünü nümayiş etdirirdi.

Mark Antoni nəcib romalı nəslindən idi. Onun babası məşhur məhkəmə vəkili və natiq idi. Onu m.ə.87-ci ildə Mari öz düşməni Sullanın tərəfdarı kimi qətlə yetirmişdi. Sulla Şərqə Mitridatla müharibəyə yollandıqdan sonra Korneli Tsinnanın başçılığı altında mariçilər çevriliş həyata keçirdilər. Bir azdan Afrikadan İtaliyaya qayıdan Qay Mari də ona qoşuldu. Mari 86-cı il üçün konsul seçilmişdi, lakin bu vəzifəni cəmi 17 gün icra etdikdən sonra ahıl yaşında ölmüşdü. Buna qədər isə çevrilişdən sonra Mari Romada qızgın terror həyata keçirdi. O, özünü, Plutarxın ifadəsincə desək, sülh dövründə müharibə aləti kimi aparırdı və qan tökmədən dayana bilmirdi. Onun təbiətinə dinc fəaliyyət yad idi və o, bir siyasi və hərbi xadim kimi əvvəlcə Numidiya çarı Yuqurtaya, sonra isə kimvrlərə və tevtonlara qarşı apardığı müharibələrdəki böyük qələbələri ilə məşhurlaşmışdı. Döyüş cəbhələrində öz qəzəbini düşmən üzərinə tökən Mari şərait imkan verən kimi bunu çoxdan nifrət etdiyi nəsil-nəcabətli adamların, öz romalılarının üzərinə də tökürdü. Gələcək sərkərdənin babası natiq Mark Antoni də bu qəzəbin çoxsaylı qurbanlarından biri oldu. O, Marinin təqibindən qorxaraq, kasıb bir dostunun evində gizlənmişdi. Ev sahibi onu qonaqpərvərliklə qarşılamış və qulunu qonşu dükandan şərab almağa göndəribmiş. Qul yaxşı və bahalı şərab seçib almaq istəyəndə, dükançı bunun nə münasibətlə edildiyini soruşduqda, qul yaxın adam hesab etdiyi dükançıya sahibinin evində gizlənən qonağın kim olduğunu açıb dedi. Mordar adam olan dükançı qul gedən kimi Marinin yanına yollandı və Antonini ona təhvil verməyi vəd etdi. Mari buna çox sevindi və əsgərlərini Antoninin başını

gətirməyə göndərirdi. Əsgərlər Antoni olan otağa qalxdıqda Antoni onlarla söhbət etməyə başladı və bu söhbət onları heyran etdi. Antoni ona aman verilməsini xahiş etdikdə, əsgərlər ağlamağa başladılar. Onların yubandığını görən başçı Anni yuxarı qalxıb öz əsgərlərini söydü və Antoninin başını kəsdi. Romada həmin dövrdə bu, adi hal hesab olunurdu. Bundan bir qədər sonra m.ə.82-ci ildə başlanan Sulla diktaturası isə daha böyük dəhşətlər – qanlı orqiyalar törətdi. Babasının ölümündən bir az sonra, 86-cı ildə Mark Antoni anadan olmuşdu. Onun atası Kritli soyadlı Antoni isə ictimai həyatda elə tanınan və sayılan adam olmasa da, ləyaqəti ilə seçilirdi. O, varlı deyildi, lakin sınaq anlarında özünün xəsis olmadığını, mərdliyini də göstərirdi. Bir dəfə ehtiyacı olan dostu ondan borc pul istədikdə o, pulu olmadığına görə üzünü qırmaq bəhanəsi ilə, nökrinə gətirtiyi gümüş ləyəni ona vermişdi. Tünd xasiyyətli arvadı ləyəni axtaranda o, öz əliaçıqlığını etiraf etmişdi. Onun arvadı Yuliya Yuli Sezar nəslindən idi və o vaxtkı Roma üçün kiçik məsələ olmayan namuslu əxlaqı ilə seçilirdi. Mark məhz anasının tərbiyəsində böyümüşdü. Yuliya əri öldükdən sonra Korneli Lentula ərə getmişdi. Lentul pretor olduğu vaxt Katilina qəsdinin fəal təşkilatçılarından biri olduğuna görə qəsdin digər dörd fəal iştirakçısı ilə birlikdə Siseronun təşəbbüsü və Senatın qərarı ilə 63-cü ildə edam edilmişdi. Lentulun, Tseteqin, həmçinin Katilinanın digər tərəfdarlarının ifşa edilməsində, hətta Krass və Yuli Sezarın onları müdafiə etməsinə baxmayaraq, Siseron və Mark Katon xüsusi rol oynamışdı. Onlar respublikanı cinayətkar qaragüruhın diktaturasının əlinə keçməsindən xilas etmişdilər. Elə bu vaxtdan da gənc Antonidə Siserona qarşı kin, nifrət hissləri yaranmışdı, axı edam olunanlardan biri onun atalığı, anasının əri idi. Hətta Lentulun cəsədi yalnız Siseronun arvadı işə qarışdıqdan sonra dəfn olunmaq üçün Yuliyaya verilmişdi. Bunu sonralar xəbər verən Antoni Siseronun konsulluğu dövründə, guya mövcud olan belə dəhşətlərə diqqəti cəlb etmək məqsədini güdürdü.

Əvvəlcə atasını, sonra isə atalığını itirən Antoni bir qəşəng oğlan kimi böyüyürdü, lakin ən pis məsələ onun dostu Kuriondan asılı olması idi və bu münasibət Antonini spirtli içkilər içməyə və eyş-ışrətə cəlb etdi. Belə nalayiq işlərə çox gənc yaşlarında başlamasına görə o, xeyli borca düşmüşdü. Onun borc kötürdüyü pula Kurion zəmin olduğuna görə, onun atası Antonini evindən qovmuşdu. Sonralar isə – 61-ci ildən kvestor, 58-ci ildən xalq tribunu olan Klodiyə qoşulmuşdu, Klodi isə Katilinadan sonra Roma üçün gələn ikinci bəla idi. O, həyasız demaqoqluqla məşğul olur, qayda-qanunları pozur, şəhərdə iğtişaşlar yaradırdı. Lakin Klodinin də həyasızlığına yalnız 52-ci ilin yanvarında Romadan bir

az kənarda, Appi yolunda Milonun adamları tərəfindən öldürülməsi ilə son qoyuldu.

Antoni bir xeyli vaxt özünü belə ağılsız işlərə həsr etdikdən sonra, Klodinin öldürülməsindən xeyli əvvəl İtaliyanı tərk edib Yunanıstana getdi və burada hərbi sənətinə və natiqlik qabiliyyətinə yiyələnməyə başladı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, o, inadkarcasına məşğul olur, bu iki vacib sənətin sirlərinə bələd olurdu. O, bir neçə vaxt Yunanıstanda qaldıqdan sonra, 58-ci ildə konsul olan Avl Qabini, özü ilə birlikdə Suriyaya yürüş etmək üçün onu vətənə dəvət etdi. Əvvəlcə o, bundan imtina etsə də, süvari dəstəsinə başçılıq etmək təklifini qəbul etdi və konsulla birlikdə hərbi yürüşə getdi. Antoninin ilk ikidliyi yəhudiləri qiyama qalxmağa sövq edən İudeya çarı Aristobula qarşı olan döyüşdə meydana çıxdı. Burada o, özünün ilk qələbəsini qazandı, çar Aristobulu məğlub etdi və onu oğlanları ilə birlikdə əsir götürdü. Müharibə başa çatdıqdan sonra onun gələcək məşuqəsinin atası Ptolomey Qabinidən xahiş etdi ki, Misirdə onu çar kimi öz yerinə bərpa etsin və buna görə də o, romalıya on min talant məbləğində hədiyyə vəd etdi. Zabıtların çoxu bu tədbirin əleyhinə idi, heç Qabininin özünün də bu iş çox xoşuna gəlmirdi, lakin vəd edilən məbləğ onu da şirnikdirirdi. Antoni öz igidliyini göstərmək və hələlik tanımadığı Kleopatranın atası Ptolomeyi razı salmaq istədiyinə görə Qabinini bu yürüşə girişməyə inandırdı. Onlar quma bata-bata Peluziuma tərəf hərəkət etdilər. Səhrada içməyə su yox idi. Antoni bu səfərdə özünü yürüş ustası kimi göstərməklə yanaşı, Peluziumda qalib gəldi, bu böyük şəhərin qarnizonunu əsir götürdü, bu isə ordunun sonrakı yürüşünü xeyli təhlükəsiz etdi. Peluziuma girdikdən sonra Ptolomey misirlilərə olan qəzəb və nifrətinə görə onları qılıncdan keçirməyi planlaşdırırdı, lakin Antoni onun belə qəddar cəza tədbirinə mane oldu. Beləliklə, Ptolomey Avlet 58-ci ildə hakimiyyətə bərpa edildi. Kleopatranın öz etirafına görə o vaxt Antonini görən bu 12 yaşlı qız ona vurulubmuş.

Belə toqquşmalardan və döyüşlərdən Antoni böyük təcrübə toplayırdı, həm də özünə lazım olan hərbi əlaqələr yaradırdı. O, bir qayda olaraq, arxadan zərbə vurmağa meyil etmirdi, o, düşməyə qabaq tərəfdən hücum edirdi. O, düşmənləri ilə igidliklə vuruşurdu. Lakin düşmənləri həlak olduqda onları çar şərəfi ilə dəfn edirdi. Bunun da nəticəsində aleksandriyalılar arasında özünə yaxşı ad-san qazanmışdı və Roma ordusunda xidmət edənlərin hamısı ona ən qocaq əsgər kimi baxırdı. Onun igidliyə uyğun gələn zahiri əlamətləri də var idi. Onun iri alnı var idi, saqqalı yaxşı uzanırdı. Kişi burnuna malik idi. Bütün bunlara görə çoxları onun sifətini Heraklin şəkillərdə və heykəllərdə təsvir olunan üzünə bənzədirdilər. O, çox

vaxt öz əsgərləri ilə bir yerdə yeyib-içirdi. Onun çoxlu dostları var idi və onlara qarşı həmişə əliaçıqlıq göstərirdi. Fiziki qüvvəsindən çəkinərək Yuli Sezarın ölümünə səbəb olan Senatdakı qəsd vaxtı sui-qəsdçilər Antoniyə Senata girməyə imkan verməmiş, küçədə saxlamışdılar.

Roma dövləti iki bir-birinə düşmən partiyaya parçalandıqda. aristokrat partiyası Pompey ətrafında birləşdi, populyarlar partiyası isə Yuli Sezarın tərəfinə keçdi. Bu vaxt Pompey Romada idi, Sezar isə Qalliyada qalibiyyətli döyüşlər aparan ordusuna başçılıq edirdi, o artıq Qallianın bütünlükdə fəth edilməsini başa çatdırmışdı. Antoninin dostu Kurion əvvəlki müttəfiqlərini tərk edərək Sezarın partiyasına keçmişdi və özü ilə Antonini də bura cəlb etmişdi. Natiqlik qabiliyyəti və Sezarın maddi yardımını Antoninin əvvəlcə xalq tribunu seçilməsinə, sonra isə avqur olmasına şərait yaratdı. Antoninin xidməti də nəhayət, Sezara böyük fayda verdi. Ən başlıcası, o, konsul Martsellə müqavimət göstərirdi. Pompeyin tapşırığı ilə konsul qoşun toplayırdı və ona əlavə dəstələr toplamaq üçün səlahiyyət verilmişdi. Digər tərəfdən Antoni Suriyaya Katonun protejesi olan Bibula köməyə göndərilə və Parfiya ilə müharibə aparmaq lazım gələ, onun adı naminə heç kəs Pompeyin rəhbərliyi altında vuruşmayacaqdı. Bundan başqa, senatorlar Sezarın məktublarını qəbul etməkdən və oxumaqdan imtina etsələr, Sezarın xatirinə Antoni onları ictimaiyyətə çatdıracaqdı və bu, adamların şüurunda xeyli dönüş əmələ gətirə bilərdi. Sezar inanırdı ki, onun təklifləri yazdığı kimi xalqa açıqlansa, ədalətli və ümidverici məsələ kimi qəbul ediləcək. Sezar əvvəlcə müəyyən güzəştlərə getməyə – qoşunların çox hissəsini buraxmağa və Tsizalp Qalliyasını yeni canişinə verməyə hazır idi, lakin təkid edirdi ki, konsulluğa başlayana qədər Tsizalp Qalliyasını və iki legion qoşunu onun sərəncamında saxlasınlar. Onun əleyhdarlarının təzyiqi ilə Senat bu təkliflərə razılıq vermədi. Bu vaxt Antoninin dostu, 50-ci ilin xalq tribunu Qay Kurion tələb etdi ki, hər iki sərkərdə – həm Pompey, həm də Sezar öz əyalətlərini və qoşunlarını təhvil versin və yalnız bu yolla dövlətdə möhkəm sülh yaratmaq olar. Bu təklif qəbul olunsa, düşmən olan hər iki sərkərdə hakimiyyətdən və ordu adlanan qüvvədən məhrum olacaq və özəl şəxslərə çevriləcəkdilər. Əlbəttə, Kurionun təklifi hər iki tərəf üçün bərabər şərtlər irəli sürsə də, heç şübhəsiz, Sezarın mənafeyinə xidmət edirdi. Pompeyi zərərsizləşdirməklə Sezar böyük fəaliyyət meydanı qazanacaqdı və Roma mübarizəsi üçün ən vacib olan vasitə – pul bu vaxt onda bol idi. Zahirən bərabərlikdən xəbər verən bu təklif müzakirə edildikdə Katonun müqaviməti ilə rastlaşsa da, senatorların çoxu onu bəyəndiyini bildirdi. Lakin konsul Klavdi iclası bağlayaraq qərarın qəbul edilməsinə mane oldu. 1 yanvar 49-cu ildə isə yeni

konsullar fəaliyyətə başladı və onlar Sezarın qatı əleyhdarları idi. Senat qərar verdi ki, Sezarın əyalətləri Domitsi Aqenobarba verilsin və qarşıdakı müharibədə baş komandanlıq Pompeyə həvalə olunsun. Bunun üçün İtaliyada qoşun yığılmasına başlandı və Sezarın tərəfdarı kimi tribunlar Mark Antoni və Kvint Kassi bu qərara veto qoymağa cəhd etdilər. Lakin konsul Lentul özü onlara Senatın iclasını tərk etməyi təklif etdi ki, təhqirə məruz qalmasınlar. Hər iki tribun isə həmin gün gizli surətdə qul paltarında Romadan Sezarın yanına qaçdılar. Bununla da Sezarın əlinə vətəndaş müharibəsini başlamaq üçün çox nadir bir fürsət düşdü. Sezar 49-cu il yanvarın 12-də Rubikon çayını keçdi və yaxşı dərk edirdi ki, bu körpünü keçdikdən sonra geriye yol yoxdur və bundan sonra hər şeyi silah həll edəcəkdir.

Doğrudan da, silah danışıqda qanunlar susmağa məcbur olur və m.ə. I əsrin əvvəlindən ta imperiyanın süqutunadək Roma tarixi bu həqiqəti dəfələrlə təsdiq etdi. Romada vətəndaş müharibəsinin başlanması üçün Antoninin də az "xidməti" olmamışdı. Təsadüfi deyil ki, Siseron sonralar öz fillippikalarında yazırdı ki, Yelena Troya müharibəsinə səbəb olduğu kimi, Antoni də vətəndaş müharibəsinə səbəb olmuşdu. Ancaq Sezar, Antoninin onun düşərgəsinə qaçması olmasa da, başqa bir səbəb tapmalı idi, çünki onun istifadə etdiyi bütün konstitusion, hüquqi, siyasi vasitələr və yollar ona heç nə qazandırmamışdı, əksinə, onun hər bir təklifi ona qarşı düşmənçiliyi daha da qızıqsırdırırdı, göz dikdiyi Romadan, hakimiyyətdən onu daha çox aralayırdı. Axı o, Qalliyada olduğu bütün uzun müddət ərzində özünün strateji məqsədini bir an da olsun yaddan çıxarmamışdı və qibtə etdiyi Aleksandrın şöhrətinə yaxınlaşmaq üçün ona daha geniş meydan lazım idi. Bu meydanın qapısını isə yalnız hakimiyyət, özü də mütləq hakimiyyət açmalı idi. Ona görə də bu anda Antoni Sezarın böyük planının, nəhəng makinasının xırda bir vinti rolunu oynayır və bu vint lazımınca işləməsə, onu dəyişdirmək, başqasından istifadə etmək o qədər də çətin deyildi. Sezar adlanan şir artıq Qalliya adlanan yuvaya sığa bilmədiyindən oradan çıxmışdı, Romadakı yeni yuvasına can atırdı. Nəinki Pompey, hətta ən yaxın adamı belə (axı bir az əvvəl Pompey ona çox yaxın idi), onun qarşısını kəsə bilməzdi, ac şir öz ovundan əliboş geri qayıda bilməzdi. Ona görə də Sezar müqavimətsiz olaraq İtaliya ilə irəliləyib Romaya daxil oldu və burada da heç bir müqavimətlə qarşılaşmadı. Qoşunları olmayan Pompey üçün əvvəlcə Romanı tərk etmək, sonra isə Yunanıstana qaçmaqdan başqa bir əlac qalmamışdı. Pompeydən başqa hər iki konsul, senatorların çoxu da qaçmışdı. Hamı Sullanın diktaturası dövründə olduğu kimi, Sezarın da proskriptsiya siyahılarını işə salacağını, Romanı qanına qəltan edəcəyini gözləyirdi. Pompeyin özünün qidalandıraraq böyütdüyü Sezar, indi ona

qarşı düşməyə çevrilmişdi, qənim kəsilmişdi. Lakin böyük əksəriyyətin gözlədiyinin əksinə olaraq, Romaya daxil olan Sezar özünü çox ləyaqətlə apardı və əleyhdarları ilə sülh aramağa başladı. Bu vaxt artıq Pompey İtaliyanı tərk etmişdi. Sezar qırğınlar əvəzinə clemencia - mərhəmət, şəfqət şüarını irəli sürdü. O, əsirləri azad etdi. Onun yeganə zorakı hərəkəti orduya vəsait lazım olduğu üçün xalq tribunu Metellin etirazlarına baxmayaraq, dövlət xəzinəsi saxlanılan otaqların qapısını qırmaq oldu.

Bir neçə vaxtdan sonra Sezar İspaniyaya yollandı ki, orada olan Pompey legionları ilə məsələni birdəfəlik çürütsün. 49-cu ilin iyul-avqust aylarında Sezar Pompey qoşunlarını məğlub etdi və Romaya döndü. Bu dövrdə Romanın idarə edilməsi pretor kimi Lepidə, qoşunların komandanlığı və İtaliyanın idarə edilməsi xalq tribunu kimi Antoniyə həvalə olunmuşdu. Lakin bu dövrdə Antoni başqaları kimi o qədər populyar deyildi. O, ayrı-ayrı adamların onlara dəyən ziyan barədəki şikayətlərinə lazımınca diqqət vermirdi. O, şikayətlərə səbirlə qulaq asmağı bacarmırdı və başqalarının arvadları ilə yaxınlıq etməsiylə ad çıxarmışdı. Ümumiyyətlə, Sezar hökuməti onun dostları tərəfindən təmsil olunurdu. Bu dostlardan biri kimi, Antoni onun daha çox etimadını qazanmışdı və ona görə də böyük səhvlərə yol verirdi.

48-ci ilin iyununda Fessaliyada, Farsal yaxınlığında Sezarın Pompeylə həlledici döyüşü keçdi. Bu döyüşə başlamamışdan əvvəl Antoni Brundiziyadan qoşunlarla gəlmişdi və bu Sezarın çəsarətini artırmışdı. Pompeyin qoşunları darmadağın edildi və o özü əvvəlcə Lesbos adasına, oradan isə Misirə qaçdı. Misirdə çar XIII Ptolomeyin göstərişi ilə Pompey xaincəsinə öldürüldü. Bir neçə gündən sonra kiçik hərbi dəstə ilə Sezar Aleksandriyaya gəldi. Burada o, Misirin daxili işlərinə qətiyyətlə müdaxilə etməyə başladı. O, mərhum çar XII Ptolomey Avletin Romaya olan böyük borcunu tələb etdi, sonra isə sülalə mübarizəsində iştirak etdi. Bu mübarizə Misir çarı XIII Ptolomey Dionis və onun bacısı Kleopatra arasında gedirdi. Sezar Kleopatranı müdafiə etdi və bu gənc qadın onun məşuqəsi oldu. Sezarın səyi nəticəsində qardaşı ilə birlikdə o, çariçə elan olundu. Bu, saray adamları arasında ciddi narazılıq yaratdı və romalılara qarşı üsyan başlandı. Bu vaxt Suriyadan kömək gəlib çıxmadığına görə romalıların vəziyyəti ağır idi. Sezar limanda dayanan donanmanı yandıрмаğı əmr etdi. Şəhərə yayılan alov məşhur Aleksandriya kitabxanasını da məhv etdi. Üsyan yatırıldıqda Sezara xəyanət edən Ptolomey Dionisin qoşunları Nil çayının deltasında darmadağın edildi və 48-ci ildə tək hakimiyyət Kleopatraya verildi. Bir az sonra Kleopatra Sezardan oğul da doğdu və onu Sezarion adlandırıdılar.

VII Kleopatra 69-cu ildə çar ailəsində anadan olmuşdu, o, 80-ci ildən Misir çarı olan XII Ptolomey Avletin qızı idi. Onun sələfləri Makedoniyalı Aleksandra, daha doğrusu, onun sərkərdəsi Ptolomey Laqa gedib çıxır. Ptolomeylər sülaləsi qısa fasilələr istisna olmaqla 306-cı ildən 30-cu ilədək, yəni Kleopatranın vəfatınadək Misirdə hökmdarlıq etmişdilər. 332-ci ildə Aleksandr heç bir müqavimətə rast gəlmədən Misirə daxil oldu və hamı ona misirliləri perslərin nifrətamiz hakimiyyətindən azad edən bir xilaskar kimi baxırdı. 332-331-ci illərin qışını Misirdə keçirən Aleksandr Nilin deltasında dənizlə iri gölün arasında Aleksandriya şəhərini saldı və az keçməmiş bu şəhər yunan-Roma dünyasının iri siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzlərindən birinə çevrildi. Aleksandrın Misirin idarə olunmasında etdiyi yeniliklərdən biri ondan ibarət oldu ki, mülki işləri misirlilər, maliyyə işlərini yunanlar, hərbi rəhbərliyi isə makedoniyalılar həyata keçirməli idilər. 323-cü ildə Aleksandr 33 yaşı tamam olmamış Babildə öldü. Onun ölümündən sonra bütün dövlətin çarları kimi onun ağıldan kəm qardaşı, atası II Filippin qeyri-qanuni oğlu və həmçinin IV Aleksandr adlandırılmış Aleksandrın Roksanadan yenicə olan oğlu çar elan edildi. Onların hər ikisi idarə etməyə qadir olmadıqlarına görə. köhnə Makedoniya əyanı Perdikka regent seçildi. Hərbi rəislərə isə Aleksandrın dövlətinin ayrı-ayrı hissələrini idarə etmək tapşırıldı və onlar həmin ölkələrə öz qoşunları ilə getdilər və orada möhkəmləndilər.

Diadoxların hökmranlığının ilk illəri göstərdi ki, onlar hökmdar-regentin aliliyi ilə hesablaşmaq istəmirlər. Bu separatizmi rüşeym halında boğmaq üçün Perdikka onlardan birini, məhz Misir hökmranı Ptolomey Laqı cəzalandırmaq istədi və ona qarşı yürüş təşkil etdi. Lakin bu yürüş uğursuz oldu, regentin özünü çadırında öz komandirləri öldürdülər. 321-ci ildə Suriyada keçirilən müşavirədə diadoxlar öz nüfuz dairələri və satrapiyaların bölünməsi barədə yeni müqavilə bağladılar. Misir Ptolomey Laqa qaldı, Makedoniya və Yunanıstan Antipatrın və onun oğlu Kassandrın mənafe dairəsi oldu, Tək közlü Antiqon isə kiçik Asiyanın strateq-avtokratı elan edildi. Mesopotamiya Selevkə verildi, Frakiya, Propontida rayonu, Kiçik Asiyanın bir hissəsi Lisimaxın nüfuz dairəsi oldu.

311-ci ildə bütün diadoxların razılığı ilə dövlətin nominal çarları – kəmağıl III Filipp Arridey və 12 yaşlı IV Aleksandr öldürüldülər. Bununla Filipp-Aleksandr sülaləsinə son qoyuldu. 306-cı ildə isə böyük diadoxlar – Tək közlü Antiqon, Demetri, Poliorket, Ptolomey Laq, Lisimax, Selevk, Kassandr özlərini çar elan etdilər və Aleksandrın dünya imperiyasının xarabalıqları üzərində öz dövlətlərini yaratmağa başladılar. Misir ən iri ellinist dövlətlərindən biri oldu və Makedoniyalı Aleksandrın ən yaxın hərbi rəislərindən biri, ən məşhur Makedoniya ailələrindən

birinin nümayəndəsi olan Ptolomey Laqın (o özü 323–283-cü illərdə hökmranlıq etmişdi) nəslinin sülaləsi tərəfindən idarə edildi. Bu dövlətin ellinizm dövründə paytaxtı Aleksandriya şəhəri oldu və bu ptolomeylər sülaləsi dövründə ellinist dünyasının ən iri şəhərinə çevrildi. Sonrakı 37 il ərzində II Ptolomey Filadelf, sonrakı 25 il III Ptolomey Everqet, III əsrin son 17 ilində IV Ptolomey Filopator, II əsrin əvvəlində VI Ptolomey Fipometor çarlıq etdilər. Bir müddət Misirdə qadınlar çarlıq etdi. VI Filometora ölkəni 180–145-ci illərdə, sonra isə həm də əri olan qardaşları və oğulları ilə Kleopatralar idarə etmişlər. Nəhayət, VII Kleopatra 51-30-cu illərdə Misirin çariçası oldu. 51-48-ci illərdə o, qardaşı XIII Ptolomey Dionislə birgə çarlıq etmişdi. 30-cu ildə Misir Avqust qoşunları tərəfindən işğal edildikdə bu dövlət məhv oldu və Misir Roma dövlətinin bir hissəsinə, onun əyalətinə çevrildi.

Kleopatranın damarlarında, yəqin ki, pers qanı da axırdı. 324-cü ildə Suzada 10 min nəfər yunan və Makedoniya döyüşçüsü yerli qızlarla evlənib toy etdilər. Bu vaxt Aleksandr Daranın böyük qızı ilə, Gefestion isə onun kiçik qızı ilə evləndi. Aleksandrın digər yaxın silahdaşları olan Perdikka, Ptolomey, Krater, Evmen, Selevk Daranın saray adamlarının və satraplarının qızları ilə evləndilər. Bundan əvvəl isə Aleksandr Baktriya zadəganı Oksiratın qızı Roksana ilə evlənmişdi. Deməli, Ptolomey nəslinin damarlarında makedoniyalı qanı ilə yanaşı, pers qanı da axırdı.

Sezar döyüş cəbhələrində nə qədər parlaq qələbələr çalsa da, hətta Pontdakı ildırım sürətli qələbəsini və oradan Mitridatın oğlu Farnakı qovmasını məşhur “veni, vidi, vici” – “gəldim, gördüm, qalib gəldim” lakonik kəlmələri ilə Senata xəbər versə də, silahdaşları Romada onun nüfuzunu öz hərəkətləri ilə aşağı salırdılar. Dolabellanın ağılsız hərəkətləri, Matinin tamahkarlığı və Antoninin eyş-ışrətləri xalqı boğaza yığdı və bunların günahını hamı Sezarda görürdü. Mark Antoni əyyaşlığı azmış kimi, fırlıdaq yolu ilə Pompey Maqnın evini ələ keçirmişdi və məşhur sərkərdənin evi, guya dar olduğuna görə orada yenidənqurma işləri aparmışdı. Xalq Sezarın silahdaşlarının bu nümayişkaranə iyrənc hərəkətlərindən narazı qalırdı. Lakin Sezar öz mövqeyini möhkəmləndirmək, nəticə etibarilə, diktaturaya yiyələnmək üçün onlara dözürdü, bu dayağını itirmək istəmirdi. Sonralar Antoni və Dolabellanın qiyam hazırlaması barədə məlumat alan Sezar onların nəyə qadir olduğunu yaxşı bildiyindən demişdi ki, mən bu uzunsaçlı şişmanlardan o qədər də qorxmuram. 45-ci ilin sonunda İspaniyadan vətənə qayıdan Sezar Mark Antoni ilə birlikdə 44-cü ildə konsul seçildi. Elə bu vaxt Mark Yuni Brut və Qay Kassi Lonkin pretor seçildilər. Mark Antoni ilk dəfə idi ki, belə yüksək vəzifəyə, özü də Sezarla birlikdə seçilirdi. Romada o qədər də populyar

olmayan bu adamın konsul seçilməsi, heç şübhəsiz, Sezarın xidməti idi. Axı Romada seçkilər o qədər də demokratik xarakter daşıyırdı, klan mübarizəsi olub, ən vacib məsələlər adamların pulla ələ alınması ilə həll edilirdi. Andoni isə buna cavab olaraq Sezarın çar olmaq həvəsini daha da qızıışdırdı. Luperkali bayramında Sezar natiqlər üçün hündür yerdə qızıl kürsüdə oturub, Müqəddəs qaçısa tamaşa edəndə yanvarın 1-dən konsulluğa başlamış Antoni Foruma çıxdı və Sezarın başına dəfinə çələngi ilə bəzənmiş taç qoydu. Sezar bunu rədd edəndə, bütün tamaşaçılar əl çaldı. Antoni buna ikinci dəfə cəhd edəndə, Sezar yenə eyni cavabı verdikdə, hamı əvvəlki kimi əl çaldı. Sonra xalq Sezarın heykəlinin başına taçın qoyulduğunu gördükdə, iki xalq tribunu çələngi heykəlin üstündən götürdü və Sezarı bundan əvvəl şəhər qapısında ilk dəfə çar kimi salamlayanları həbsxanaya saldı. Bundan qəzəblənən Sezar həmin tribunları hakimiyyətdən məhrum etdi. Bir az bundan sonra isə Sezar ömürlük diktator elan edildi. Belə söhbətlər gəzirdi ki, Partiya yürüşü ilə əlaqədar olaraq o, paytaxtı İlionə, yaxud da Aleksandriyaya köçürmək istəyir ki, Sezara istədiyi qədər arvad almağa icazə verilsin və təki onun varisi olsun. Bununla o, Kleopatra ilə nikahını qanuniləşdirmək istəyirdi. gözəlliyinə, rəftarına vurulduğu bu qadından o, ayrılmaq istəmirdi.

Nəhayət, Brutun və Kassinin başçılıq etdiyi sui-qəsdçilər 44-cü il martın 15-də Senatın keçirildiyi Pompey kuriyasında Sezarı qətlə yetirdilər. Ona 23 xəncər yarası vurulmuşdu. Diktatorun ölümü şəhərdə böyük panikaya səbəb oldu. Qacan senatorlar da, görkəmli sezarçılar da bərk qorxuya düşmüşdülər. Konsul Mark Antoni qorxusundan evində gizlənmişdi. Lakin sui-qəsdçilər də qətdən sonra təşəbbüsü ələ ala bilmədiklərinə görə, sezarçılar tezliklə özlərinə gəldilər və bu işdə Antoni olduqca riskli hərəkət etdi və fədakarlıq göstərdi. O, martın 17-də Senatın iclasını çağırdı. Bu iclasa o, yaxşı hazırlanmışdı, Sezarın arvadı Kalpurniyadan pul vəsaitlərini və kağızları almışdı. Senatda sui-qəsdçilər Sezarı tiran elan etməyi təklif etdikdə, Antoni bildirdi ki, əgər belə edilsə, Sezarın bütün sərəncamları avtomatik olaraq ləğv edilir. Senatorların mənafeyinə ciddi təhlükə yarandığına görə onun bu sözləri əhval-rühiyyəni əsaslı surətdə dəyişdirdi və Siseronun kompromiss tərzli təklifi qəbul edildi. Sezarın bütün sərəncamları, o cümlədən, gələcək üçün niyyət kimi nəzərdə tutduqları da təsdiq edildi. Sui-qəsdçilərə isə amnistiya verildi və onlara əyalətlər tapşırıldı. İki əks tərəfin barışmasına səbəb olan Senatın qərarı, əslində, təşəbbüsü Sezar tərəfdarlarına verirdi. Sezarın dəfn mərasimində çıxış edən Antoni öz nitqini sui-qəsdçilərin əleyhinə yönəltdi və xalqa 23 yara almış diktatorun mumdən olan heykəli göstərildi. Bundan əvvəl isə Sezarın xalqa çatdırılan vəsiyyəti ondan onun şəxsi

vəsaitindən hər plebeyə 300 sistertsi pul verilməsi xəbəri sui-qəsdçilərin şanslarını xeyli zəiflətməmişdi.

Bu hadisələr sezarçılarının Mark Antoni və Emili Lepid kimi iki liderini üzə çıxardı. Sonrakı 14 illik dövrün hadisələrinə bu iki adam xeyli dərəcədə öz təsirlərini göstərdilər. İki ay yarım konsulluqdan sonra birdən-birə Romanın sonrakı taleyi məsələsi, əsasən, Antoninin fiziki cəhətdən qüvvətli olsa da, siyasi təcrübə cəhətdən zəif və kövrək olan çiyinləri üzərinə düşdü. Sonralar Antoniyə Sezarın düşmənlərini, onun qatillərini məhv etmək qismət olsa da, öz düşmənlərinə, daha doğrusu, onların ən mahir və hiyləgəri Avqusta xırda döyüşləri uduza-uduya, bütünlükdə müharibəni də uduzmağa məcbur oldu və bu onun tam məğlubiyyəti ilə nəticələndi. Onun silahdaşı Lepidin nisbətən zəifliyi də Roma səhnəsində gur işıq altına düşən Antoninin fiqurasını daha cəsarətli göstərirdi. Birdən-birə sarsıntılar qabarmasında, bu nəhəng dalğada yüksəkliyə qalxan Antoni nəinki bu bədbəxtliklərə son qoymadı, həm də onların sayının çoxalmasına səbəb oldu. Yüz on il sonra isə onun nəslinin beşinci budağından olan Neron imperatorluğa gəlməklə, Romanı eybəcərliklər dənizinə çevirdi, yangın alovuna məhkum etdi.

Öz hərəkətlərinə cavab verə bilməyən, məişətindən tutmuş siyasi fəaliyyətinə qədər hər şeydə kobud səhvlər buraxan Antoninin hakimiyyətdə olması və ya təkbəşinə bu hakimiyyətə yiyələnmək cəhdləri Romaya bədbəxtlikdən başqa heç nə vəd etmirdi. O, öz vəziyyətini möhkəmləndirmək üçün heç bir fərsəti əldən vermirdi, bütün imkanlardan istifadə edirdi. Senatdan özünə şəxsi mühafizəçilər yaratmaq icazəsini aldıqdan sonra, o bu dəstəyə qısa müddətdə altı min adam topladı. Sezarın qətlindən sonra keçirilən Senat iclasının qərarından istifadə edərək və mərhumun, guya ifadəsinə əsaslanaraq ona sədaqətli olan adamlara yüksək vəzifələr payladı, Senat üzvlüyünə daxil etdi, bəzilərini isə sürgündən qaytardı. Prokonsul kimi gələcəkdə onların idarə edəcəyi əyalətlərdə də dəyişikliklər aparmağa və özünə Makedoniyanı götürməyə nail oldu.

Belə uğurlu və çox şey vəd edən tədbirlər zəncirini bircə şey pozdu və bu da Sezarın vəsiyyətində varis elan etdiyi və bacısının nəvəsi, 19 yaşlı Qay Oktavinin Yunanıstandan təhsildən qayıtması idi. Artıq özünü vəziyyətin ağası hesab edən Antoni bu gəncə çox etinasızlıqla yanaşdı. Hələ bu azmış kimi, o bu oğlanın həyasızlığından da hiddətləndi. Oktavian ondan atalığının miras qoyub getdiyi vəsaiti tələb etdikdə Antoni ona hesabat verməyəcəyini bildirdi, əlavə olaraq ona dedi ki, bu pullar lazım olan adamları ələ almağa sərf edilmişdir. Bu görüşdən sonra Oktavian özünü Qay Yuli Sezar Oktavian adlandırmağa başladı və o, xalqı

Antoniya qarşı qızıqdırmaq yolunu tutdu. Hadisələrin sonrakı gedişi göstərdi ki, bu, müasir dillə desək, gənc siyasət şahmatçısı bir neçə gedişi qabaqcadan düşünməyi və planlaşdırmağı bacarır və siyasi oyunlardan nəinki xeyli yan keçmiş Antoniya, hətta çoxlarına taktiki ustalığ dərsi verə bilər. Antoniya qarşı mübarizəsində o özünə güclü və nüfuzlu müttəfiqlər də tapırdı. Bunlardan biri məşhur natiq və filosof Siseron idi. O, Mark Antoni ilə “söz müharibəsi”nə başlayır və onu açıqca tiran olmaq niyyətində ittiham edirdi. O, Senatda Antoniya qarşı ittihamların ağırlığı getdikcə şiddətlənən çıxışlar edir və onları Afina natiqi Demosfenin Makedoniya çarı II Filippə qarşı etdiyi kəskin nitqlər kimi “filippikalar” adlandırırdı. Bu çıxışlar, əsasən, invetiva xarakteri daşıyırdı. Natiq Mark Antonini əyyaşlıqda və pozğunluqda ittiham edir, onu əclaf, həyasız, ağılsız, hətta qorxaq adlandırırdı. Öz çıxışlarında Antoniya müraciət edərək deyirdi ki, “yat və sonra şərab buxarını burax” və ya “sən həminin istifadə etdiyi fahişə idin” və s. Hətta öz nifrət etdiyi adamı Siseron əmin edir ki, ondan bütün hər şeydə üstün olan Sezar kimi, tiranlara məxsus olan ölümə öləcəkdir.

Bütün bunlardan sonra 44-cü ilin payızında hər iki siyasi rəqib özünə qoşun toplamağa başlayır və Oktavian bu sahədə daha uğurlu hərəkət edərək qısa müddətdə on min nəfərlik ordu toplayır. 43-cü ilin başlanğıcında isə gərginlik daha da artır. Öz çıxışları ilə böyük nüfuz qazanan və vəziyyətə ağalığ edən Siseron Katilina qiyamı dövründə olduğu kimi cəsarətlə, “vətən xilaskarı”nın köhnə rolunda hərəkət edərək, əslində, Antonini Romadan qovdu. Komissiyanın qərarına uyğun olaraq əvvəllər Senatın qərarı ilə Detsim Bruta verilən Tsizalp Qalliyasının idarə olunması Antoniyə tapşırıldı. Sui-qəsdçilərdən biri olan Detsim Brut gözlənilməli kimi bu qərara tabe olmaqdan imtina etdi və öz qoşunları ilə Mutina şəhərində möhkəmləndi. Bu vaxt Antoni qoşunlarını səfərbər edib, Mutinanı mühasirəyə aldı. Beləliklə, yeni vətəndaş müharibəsi başlandı. Antoninin vəziyyətini ağırlaşdıran bir də bu oldu ki, Makedoniyadan onun yanına qayıdan dörd legiondan ikisi Oktavianın tərəfinə keçdi. Antoninin apardığı müharibəni Siseron qanunsuz müharibə adlandırdı. Cavab tədbirlərinin görülməsinə başlandı və veteranları yığmaqla Oktavian Senatı və dövləti bütünlükdə Antonidən xilas etdi. Antoniyə hər iki konsulun adından məktub göndərildi, Antoni isə cavabında bildirdi ki, Romada və Senatda hakimiyyəti pompeyçilər tutmuşlar. 43-cü ilin yazında hər iki konsulun komandanlığı altında qoşunlar Mutinaya yaxınlaşdı. Bir konsul Pansa məğlub olub həlak olsa da, digər konsul Antoni qüvvələrinə ağır zərbə vurdu. İkinci döyüşdə isə Mutinadan çıxan Detsim Brutun köməkliyi ilə şəhərin divarları yanında Antoni məğlub edildi və şəhərin mühasirəsindən əl çəkdi.

Bu döyüşdə digər konsul Girtsi də həlak oldu. Qələbə əldə etməsinə baxmayaraq, Senat qoşunları sərkərdəsiz qaldı. Bu vaxt döyüşün yekunundan xəbəri olmayan Antoni tərəfdarları, Forumu və Kapitolini tutmaq istəyirdilər. Qələbə Romaya məlum olduğdan sonra, nəhayət, Antoni vətən düşməni elan edildi. Qaliblər Detsim Brut və Oktavian isə layiq olduqları mükafatı aldılar. Elə bu da gənc Sezarın inciməsinə səbəb oldu, o, gözlədiyi halda zəfəri ona yox, Bruta vermişdilər. O, Senatla dostluğunun böyük şey vəd etmədiyi qərarına gəldi və başa düşdü ki, Antoninin tam uzaqlaşdırılması onun özünün də mövqeyinin zəifləməsinə səbəb olacaq və onun özünü də Senat istədiyi vaxt kənarlaşdırıb bilər. Mutina qələbəsi həm də ona çoxvariantlı siyasəti dərk etmək dərslərini verdi. Bundan sonra o, Antoniyə yaxınlaşmaq yollarını aradı və bu məqsədlə ən xırda imkandan belə istifadə edirdi. Əsir əsgərlərlə və zabitlərlə mülayim davranıb, Antoni ilə birləşməyə yollanan üç legiona maneəsiz getmək üçün şərait yaratdı, onların komandirləri ilə danışıqlar apardı və ona Antoni ilə yaxınlaşmaq barədə bəzi eynəmlər vurdu. Antoni isə bu vaxt Alpi keçdikdən sonra Narbon Qalliyasında Emili Lepidin qüvvələri ilə birləşdi. Artıq onun sərəncamında böyük qüvvə var idi, öz dəstələrinə on legion da əlavə olunmuşdu. Oktavian da daha ona qarşı vuruşmaq istəmirdi. Bu vaxt Oktavianı digər məqsəd düşündürürdü və o, buna nail oldu. 42-ci il üçün konsul seçildi. Bundan sonra Sezarın qatillərinin “sudan və oddan” məhrum edilməsi, başqa sözlə, qanundan kənar edilməsi elan edildi, həmçinin Senatın Antoni və onun dostları haqqındakı və həmin cəzaya bənzəyən qərarları ləğv edildi. Bu, Sezar tərəfdarlarının barışıqına və yenidən birləşməsinə yol açdı.

43-cü ilin noyabrında Bononiya yaxınlığında Antoni, Oktavian və Lepid görüşdülər, müqavilə bağladılar və bununla da, ikinci triumviratı yaratdılar. Xalq yığıncağı ali hakimiyyəti onlara verdi. Bu triumvirat birincidən fərqli olaraq Romada kütləvi terrora başladı və Sullanın icadı – proskripsiya siyahıları köməyə gəldi. Məhkum edilənlərin başı üçün böyük mükafat verilirdi. Romada çuğulçuluq baş alıb gedirdi, hamı özünü qoruyub saxlamaq üçün öz yaxın adamlarını, qohumlarını satır, onlara xəyanət edirdi. Şəhərdə, əslində, kütləvi qırğın gedirdi. Antoni və onun müttəfiqləri öz qəddarlıqlarını təkcə düşmənlərinə deyil, öz qohumlarına qarşı da həyata keçirirdilər. Antoninin dayısı Lutsi də ölümə məhkum edildi. Oktavian isə Antoninin təzyiqi altında öz dostu Siseronu qurban verdi və məşhurların natiqi ilk on yeddi nəfərin içərisində proskripsiya siyahısına daxil edildi, Romadan qaçmağa məcbur oldu. Məhz Antoninin göstərişi ilə 43-cü ilin dekabrında Siseronun başı kəsildi və Antoni onun başını və həçv yazan sağ qolunu Forumda Rostr tribunasında tamaşa edilmək üçün qoydurdu. Antoninin arvadı,

əvvəllər isə qiyam hazırlayan bədnam Klodinin arvadı olmuş Fulviya həm keçmiş, həm də indiki ərinin qatı düşməni olan ölünün dilini iynə ilə deşməkdən həzz alırdı. Antoni Siseronun “fillippikalarına”, söz silahına, nitq hücumlarına onun həyatına qəsd etməklə cavab verdi.

İkinci triumvirat bir neçə tərəfdən təhlükə hiss edirdi. Siciliyada Pompey Maqnın oğlu Sekst Pompey möhkəmlənmişdi, Yunanıstan və Makedoniya isə respublikaçılar Brut və Kassinin əlinə keçmişdi. Sezarın qatilləri öz qoşunlarını Makedoniya və Frakiyanın sərhədində, Filippi şəhərinin yanında toplamışdı. Antoni və Oktavianın qoşunları da bura gəldi və 42-ci ilin payızında respublikaçılar və sezarçılar arasında ölüm-dirim mübarizəsi getdi. Filippidəki müharibə respublikaçılar üçün uğursuz oldu. Burada keçirilən hər iki döyüşün uğurlarında Antoninin xüsusi xidmətləri oldu, əslində, Oktavian vuruşda iştirak etməmişdi. Respubliçalardan isə Brut məharətlə vuruşurdu, lakin Kassinin məğlub olması və özünü öldürməsi sonrakı axıncı məğlubiyyətin əsasını qoydu. Brut da özünü öldürdü. Antoninin bu qələbəsi respublikaçıların son mögikanının məhvinə səbəb oldu. Ən böyük təhlükəni aradan qaldıran Antoni Şərqə yollandı. Vətənə qayıdan Oktavian isə burada yeni problemlərlə qarşılaşdı, bu da veteranların torpaqla təmin edilməsi idi. Bu problemi həll etməklə, o. həm də özünə yeni dayaq yaratdı. Lakin İtaliyanın ərzaqla təminatı da pis vəziyyətdə idi. Sekst Pompeyin donanması ölkəyə ərzaq gətirilməsinə mane olurdu. Bu narazılıqlardan Antoninin yaxın adamları istifadə edirdilər. Onun qardaşı 41-ci ilin konsulu olan Lutsi Antoni və arvadı Fulviya Oktaviana qarşı qızğın təbliğat aparırdı. Torpaqları müsadirə edilən adamlar bu narazılıqlar ordusunun sayını artırırdı. Bu narazılıq yeni vətəndaş müharibəsinə səbəb oldu və bütün İtaliya torpaqların bölünməsindən qorxub üsyan etdi. Üsyançıların ordusunu Oktavianın qoşunları Peruziya şəhərində mühasirəyə aldı və 40-cı ilin yazında sərkərdə Mark Aqrippanın məharətli hərbi fəaliyyəti öz nəticəsini verdi və ac qalan şəhər təslim oldu. Lutsi Antoni əfv edildi, əsgərləri Oktavianın tərəfinə keçdi. Fulviya isə qaçıb canını qurtardı. Peruziya döyüşü hələ başa çatmamışdan Antoni ilə Oktavian arasında yeni münaqişə yetişirdi.

Ölkəni vətəndaş müharibəsinə qərq edən triumvirata qarşı Romada nifrət var idi və Antoninin Oktaviandan yaşlı və Lepidə görə daha böyük nüfuza malik olmasına görə, ona daha çox kin bəslənirdi. Belə “ad-sanı” həm də o öz davranışları ilə qazanmışdı. Adamlar görürdülər ki, o öz qapısını magistratların, hökumət qulluqçularının və səfirlərin üzünə bağladığı halda, onun evi həmişə musiqicilərlə, aktyorlarla, fokus göstərənlərlə və əyyaş yaltaqlarla dolu olurdu. O

öz var-dövlətini bu əyləncələrə sərf edirdi. Bütün gününü belə keçirən adamın dövlət işləri ilə məşğul olmağa vaxtı qalmırdı. Yunanıstandan Asiyaya keçdikdən sonra onun əlində böyük sərvət var idi, çarlar öz var-dövlətləri ilə onun hüsn-rəğbətini qazanmaq üçün bir-birinə imkan vermirdilər. Hamı onun gözündə yaxşı görünməyə can atırdı, bunun üçün hər şeyi qurban verməyə hazır idi. Oktavian Romada qalıb, müharibənin və narazılıqların bütün ağırlıqlarını öz çiyində daşıdığı halda, Antoni həzz və əyləncələr yükünü çəkirdi, yenidən ona məxsus olan zəifliyinə – eyş-işrətə qurşanmağa və ehtirasların əsiri olmaq yoluna qayıdırdı. O, kef çəkməkdə, azğın ehtiraslarda özünü Vakx kimi aparırdı, onun əhatəsində arfa və tütək səsi kəsilmək bilmirdi. Böyük məbləğdə sərvət belə tədbirlərə sərf olunurdu. Plutarx yazır ki, Sofoklun şerində təsvir olunan şəhər kimi, bütün Asiya bu dövrdə öz havasında gözəl qoxu ilə, şən mahnı səsi və naümidlikdən yaranan hönkürtlərlə ilə dolu idi. O, Efes şəhərinə daxil olanda qadınlar onu vakxanka paltarında, kişilər və uşaqlar isə satirlər və panlar qiyafəsində qarşıladılar, bütün şəhər sarmaşıq və tənək yarpağına bürünmüşdü, hər yerdən arfa, fleyta və psalteriya səsi gəlirdi və adamlar öz mahnılarında Antonini fərəh verən və mərhəmət mənbəyi olan Dionis kimi vəsf etdilər. Doğrudan da, kefə, həzzə belə vurğunluğu ilə o, şərabçılıq və şadlıq allahına bənzəyirdi, hətta acgözlüyünə və qızgınlığına görə onu da ötüb-keçirdi. O, ləyaqətli və taleyin seçdiyi adamların malikanələrini pozğun və yaltaq adamların xahişi ilə alıb, onlara verirdi. Bu vaxt özünü elə göstərirdi ki, əvvəlki sahiblər ölmüşlər və bu mülkiyyətə sahib olmaq olar. O, bir yaxşı şam yeməyinə görə, Maqneziya şəhərinin bir vətəndaşının evini hədiyyə kimi aşpaza vermişdi. Bundan sonra o, Asiya əyalətlərində bütün vergiləri ikiqat artırdı. Ona şəhərlilərdən biri demişdi ki, əgər sən ildə iki vergi yığsansa, heç şübhəsiz, bizə də ikiqat yay və ikiqat məhsul dövrü verməlisən. Sonra isə qoyulan məbləğ barədə dedi ki, əgər bu məbləği sənə çatdırmayıblarsa, öz vergi yığanlarından soruş, çünki hamısı yığılmışdır və biz artıq tam yoxsullaşmış adamlarıq.

Antoni öz səhvlərini çox gec görürdü, onları olduqca ləng anlayırdı, lakin onları dərk etdikdən sonra vaxt keçirmədən düzəldirdi, hətta incitdiyi adamlardan üzr istəməyə hazır idi. O, çox şit zarafat edirdi və bununla adamları təhqir edirdi. Lakin verilən ağıllı cavabları da qəbul edirdi, çünki başqalarının da zarafatlarından ləzzət alırdı. Onun danışığı tərzindəki həddi-hüdudu gözləməmək, bir çox bədbəxtliklərinin əsl səbəbinə çevrilirdi. Belə xarakterə malik olan bir adam Kleopatraya vurulmaqla özünün sonuncu və hər şeyi yekunlaşdıran bədbəxtliyini tapdı. Onun təbiətindəki mürgüləyən qızgın ehtiras oyandı və baş qaldırdı. Bu,

onun ləyaqətlərinin və sağlam düşüncə tərzinin pozulmasına şərait yaratdı. Antoni belə bir tələyə düşdü. Onun məhv olması üçün təkcə bu qızğın əktras, bu dəlicəsinə vurğunluq çatmırdı. O, Parfiya müharibəsinə hazırlıq gördükdə, Kleopatraya göstəriş göndərirdi ki, Kilikiyaya gəlsin. Bu vaxt Kleopatra son Filippi müharibəsi vaxtı Kassiyə böyük köməklik göstərməkdə ittiham edilirdi. Bu xəbəri çariçaya çatdıran qasid, başqaları kimi Kleopatranın özünü gördükdə onun çox gözəl və mələhətli olduğuna bir daha əminlik tapdı. Xüsusilə bu qadının danışığı çox lətafətli idi. Bundan sonra qasid özlüyündə yəqin etdi ki, belə gözəl bir qadına Antoni pis münasibət göstərməyəcək, əksinə, bu qadın onun xüsusi himayəsində olacaq. Beləliklə, elçi misirlilərin etimadını qazandı və Homer qaydasında Kleopatraya məsləhət gördü ki, ən yaxşı paltarında Kilikiyaya getsin və ona mərhəmətli olan xeyirxah əsgər Antonidən qorxmasın. Çariça bu sözlərə inansa da, daha çox isə öz cazibədarlığına bel bağlayırdı. Əvvəllər o, Qney Pompeyə və Sezara təqdim olunduqda bu silahından istifadə etdiyi kimi, indi də Antoni ilə tanışlığının uğurlu olacağına şübhə etmirdi. O vaxtlar Kleopatra indiki kimi təcrübəyə malik deyildi, öz gözəllik və mələhət silahını təzə-təzə sınaqdan çıxarırdı və inanmışdı ki, onun gözəlliyi qarşısında heç bir qala, heç bir divar dayana bilmir, heç bir qalxan onun məhvedici zərbəsindən kişi qəlbini müdafiə edə bilmir. Həmin tanışlıqlarda o hələ cavan qız idi, dünyanı belə vəçinə almırdı. İndi isə bu qadın çariça kimi öz çiyində qədim və iri bir dövlətin taleyini daşıyırdı. O, Yuli Sezarın məşuqəsi olanda ona bir varis kimi oğul bəxş etmişdi. İndi o həm də ana idi, özünün və oğlunun da taleyi onun üçün elə-belə bir şey deyildi. Antoni ilə o, qadın gözəlliyinin ən yüksək zirvəsində görüşməli oldu, bu vaxt onun zəkası da, ağı da çox inkişaf etmişdi, əvvəlki biganəlikdən çox uzaq olan kamilliyinə çatmışdı. O, Mark Antonini on iki yaşı olanda görmüşdü, o vaxt səhradan keçib-gələn sərkərdə qızın atası Ptolomey Avleti öz taxt-tacına bərpa etmişdi.

Kleopatra səfərə hazırlaşmağa başladı, pul, hədiyyələr və qiymətli bəzək əşyaları götürdü. Bu şeyləri o, öz səhrli zövqünə görə seçirdi. O, Antonidən və onun dostlarından bir neçə məktub almışdı, bu məktublarda ona yönələn çağırış ifadə olunurdu. Nəhayət, o, Kidn çayı ilə gəmidə üzərək Kilikiyaya gəldi. Onun gəmisinin arxa tərəfi qızılla bəzədilmişdi, dənizçiləri purpur rəngdə olan paltar geyinmişdi. Onların avarları gümüşdən idi və musiqi sədaları altında enib-qalxırdı. Kleopatranın özü qızıldan toxunmuş bəzəkli talvar altında uzanmışdı, rəsmlərdəki Venera kimi paltar geyinmişdi, onun hər iki tərəfində olan uşaqlar onu yelpazələrlə yelləyirdilər. Onun kənizləri isə dəniz nimfaları və qratsiyaları kimi geyinmişdilər. Ətirli qoxular gəmidən bütün sahilə yayılırdı. Çoxlu qaleralar onun gəmisini

müşayiət edirdi. Şəhərin bazar meydanı bütünlüklə boşaldılmışdı və Antoniyə Veneranın Vaxın yanına, Asiyanın ümumi xeyri naminə qonaq gəldiyi barədə şişirdilmiş xəbər çatdıqda, hökmdar kimi apardığı tribunalı tərk etdi. Kleopatra şəhərə gəldikdən sonra, Antoni ona şam yeməyinə gəlmək barədə dəvət göndərdi. Çariça isə fikirləşirdi ki, əvvəlcə Antoninin onun yanına gəlməsi daha məqsədə uyğundur. Öz xoş münasibətini və ədəb-ərkanını göstərmək üçün Antoni çariçanın yanına yollandı və ağlasığmayan hazırlıqlar aparıldığını gördü, lakin ən çox nəzərə çarpan çoxsaylı işıq mənbələri idi.

Sonrakı gün isə Antoni onu şama dəvət etdi və istəyirdi ki, bu qəbulda onu ötüb-keçsin, lakin özü də gördü ki, hər iki məsələdə o, bu qadına uduzmuşdur. Buna görə də o, öz kasıblığına və kobud yöndəmsizliyinə özü istəmə ilə gülürdü. Kleopatra, əsgərə məxsus olan onun belə bayağı, kobud zarafatlarına qoşuldu və onun şit hərəkətlərinə də elə bir müqavimət göstərmirdi. Bircə şey var idi ki, bu qadın fəvqaladə bir gözəlliyə malik olduğundan, onu heç nə ilə müqayisə etmək mümkün deyildi və onunla görüşənlər, onunla bir yerdə yaşayanlar bu məftunluğa müqavimət belə, göstərə bilmirdilər. Axı ilahi gözəlliyin qeyri-adi, insanın dərk edə bilmədiyi məhvedici təsiri olur, az-cox gözəlliyi duyan adam onun əsirliyindən uzaqlaşma bilmir, əksinə, özünü təslim edir, bu gözəlliyə qul olur və bu köləlik onu dünyanın bütün qayğılarından, qanunlarından, prinsiplərindən və qadağalardan azad edir. Bu gözəllik elə bir şərabdır ki, onun bircə qurtumu, bircə dəfə dadılması uzun müddət və ya həmişəlik insanı məst edir, real həyatdan ayırır və yalnız xəyallarda, təsəvvürlərdə mövcud olan sürrealist dünyanın sakininə çevirir. Gözəllik dənizində boğulanlar bu məhvi özlərinin yeganə xilas və ağlasığmaz xoşbəxtliyi kimi qəbul edir, həyatın və ömürün bütün sərhədlərini, dünyanın böyük ərazisini kiçildərək, yalnız məhəbbət planetində yaşamağa başlayır və virtual fantastik aləm onlara yer üzərində, bəlkə də, cənnətə məxsus olan ləzzətləri verir. Kleopatra da hətta məhz böyük bir ordunu məğlub edib, əsir götürməyə qadir olan bir gözəlliyə malik idi. Onun cazibədarlığı, məftunedici zahiri əlamətləri, çox şirin lətafətli söhbətləri məlahətli xarakteri ilə bir yerdə, adamları öz səhrinə salırdı. Onun səsinə eşitməkdən hər kəs ləzzət alırdı. Bu səs çox səmimi musiqi alətinə bənzəyirdi. Axı deyirlər ki, ən nadir və daha gözəl musiqi aləti insan boğazı və səsi hesab olunur. Həm də o, danışdıqda bir dildən başqa dilə asanlıqla keçə bilirdi. Hətta bir çox barbar xalqlarının nümayəndələrinə o, tərcüməçi kimi cavab verirdi. Kleopatra həbəş, yəhudi, ərəb, suriya, midiya, parfiya və digər dilləri öyrənmiş, onlarda çox gözəl danışdı. Bu, ona görə təəccüblü idi ki, onun

əcdadları olan çarların çoxu misirlilərin dilini öyrənməkdə çətinlik çəkmişdilər, bəziləri isə öz makedoniyalı dilini də unutmuşdu.

Antoni ona elə vurulmuşdu ki, bu vaxt baş verən mühüm hadisələrə belə əhəmiyyət vermirdi. Antoni ilə Kleopatranın görüşü 41-ci ildə baş vermişdi və bu vaxtdan bu qadın onun məşuqəsi, 37-ci ildən isə rəsmi nikahla təsbit edilmiş arvadı olmuşdu. Bu vaxtlar Labienin komandanlığı altında Parfiya qoşunları Mesopotamiyada toplaşmışdı və Suriyaya hərbi müdaxilə etməyə hazır idi. Bütün bu məsələ ilə məşğul olmaq əvəzinə, o, Kleopatra ilə birlikdə Aleksandriyaya yollandı və 41-ci illərin qış tətilini ziyafət və şənliklərdə keçirdi. Bu günlər, sərkərdə üçün ən qiymətli şeylərdən belə daha dəyərli və əziz görünürdü. Antoni və Kleopatra “Müstəsna Qurmanlar” kimi xüsusi adla adlandırdıqları bir cəmiyyət yaratdılar. Bu cəmiyyət üzvləri bir-birini ləzzətli xörəyi dadmaq naminə, ölçü hissindən uzaq olan qeyri-adi məsrəflərlə əylənirdilər, qonaqlıqlar təşkil edirdilər. O vaxtlar Aleksandriyada olan bəzi romalılar əfsanəyə bənzəyən bu qonaqlıqlar haqqında ağızdolusu danışdılar. Bir şam yeməyinə hazırlıq görülən mətbəxdə bir romalı qızardılmış səkkiz vəhşi qabanı gördükdə, qonaqların çox olacağını güman etdi və bu vaxt aşpaz onun sadələvnlüyünə gülərək demişdi ki, qonaqlar on iki nəfərdən çox olmayacaq. Xörək bircə dəqiqə gecikmiş olsa, xarab hesab edilir. Sonra aşpaz əlavə etmişdi ki, onun ağaları bu saat yeməsə, ola bilər ki, şərab istəyəcək və ya söhbət edəcək, ona görə də bu vaxt süfrə üstündə olan yemək götürülməlidir. Beləliklə, bu heç də, birinci dəfə deyil, bütün şam yeməklərinə belə hazırlıq olmalıdır, çünki onların şam saatını əvvəlcədən güman etmək qeyri-mümkündür. Antoninin Fulviyadan olan böyük oğlu bir həkimə, ona otaqda gördüklərinin hamısını “sənə hədiyyə kimi verirəm” – dedi və bu vaxt ətrafda olan boşqabları göstərdi. Həkim minnətdarlığını bildirərək fikirləşirdi ki, bu yaşda olan oğlan, heç bu əşyaların qiyməti haqqında da elə bir təsəvvürə malik deyil. Bundan bir az sonra bütün boşqabları onun evinə gətirildilər və o, bunların üstündə nişan qoymaq və belə hədiyyəni götürməkdən qorxaraq, onları özündən kənarlaşdırmaq istədi və gətirən adama dedi ki, bu nə narahatçılıqdır? Ona belə cavab verdilər ki, sənə bunu verən adam Antoninin oğludur və o, bunların hamısı qızıldan da olsa belə, bu hədiyyəni verməkdə sərbəstdir, lakin sən mənim məsləhətimə qulaq assan, məsləhət görərdim ki, onların dəyəri qədər pulu bizdən qəbul et, çünki onların arasında elə əntiq və məşhur sənətkarların əsərləri ola bilər ki, onlar üçün Antoni heyifsilənə bilər.

Antonini belə eys-işrət cəlb etdiyi halda, Kleopatranın özünün maraq dairəsi olduqca geniş idi. Onda tərifi layiq xüsusiyyətlər saysız-hesabsız idi. Böyük yunan

filosofu Platon dörd növ tərif obyektini qəbul edirdisə, bu qadın yüzlərlə belə tərif olunmalı xüsusiyyətlərə malik idi. Antoni ciddi olduqda və ya şadlanmaq istədikdə Kleopatra hər an onun arzusuna uyğun olan yeni şənlik növü və ya mələhət tapa bilirdi. Hər bir dövrdə bu qadın ona təsir edə bilirdi və nə gündüz, nə də gecə Antoninin ondan uzaqlaşmasına imkan vermirdi. Kleopatra onunla zər atır, onunla birlikdə şərab içir və ova gedirdi. Sərkərdə ordu ilə məşq etdikdə də, məşuqəsi bu məşqlərə tamaşa edirdi. Gecələr Kleopatra qulluqçu qadın paltarında küçələrdə onunla birlikdə gəzirdi ki, adamları narahat etsin və onlara əziyyət versin, nöqərlər Antoniyə, demək olar ki, nifrət edirdilər və bu gəzintilərdən o, qaca-qaca, bəzi hallarda isə döyülmüş halda qayıdırdı, baxmayaraq ki, adamların çoxu onun kim olduğunu yaxşı fərz edirdi. Buna baxmayaraq, aleksandriyalılar, ümumən, onu sevirdilər, onun şıltaqlığına və oyunlarına qoşulurdular, deyirdilər ki, onlar Antoninin Romadakı faciəli işlərdəki iştirakının əsas baskarlarıdır və onun komediyasını özləri üçün qoruyub saxlayırdılar. Belə vecsiz şeylər isə qurtarmaq bilmədiyindən, Antoninin ağılsızlığının bir xüsusiyyətinə çevrilmişdi, lakin onun balıq ovu barədəki əhvalatını, demək olar ki, hamı bilirdi.

O, bir dəfə Kleopatra ilə birlikdə balıq tutmağa getdi və məşuqəsinin yanında bəxti gətirməyib, heç nə tuta bilmədiyi üçün balıqçılara göstəriş vermişdi ki, suyun altına batıb, balıqları onun qarmağına taxsınlar. Misirlilər balıq taxan kimi o, sürətlə tilovu sudan çıxarırdı. Bundan çox məmnun olan məşuqə çarışa hamıya Antoninin çox cəld balıq ovçusu olduğunu söyləyirdi və onları sabahısı günü gəlib, romalı sərkərdənin balıq tutmasına baxmağa dəvət etdi. Bir neçə adam balıqçı qayıqlarının göyertəsindən balıq ovunu müşahidə edirdi və Antoni tilovunu suya saldıqda dalğılara qoşulmuş nöqərlərindən biri – mətbəxdə işləyən yeniyetmə oğlan su altında yaxşı üzdüynü deyib onlara qoşuldu. O, mətbəxdəki duzlu balıqları götürdü. Misirdə duzlu balıq olmurdu. Onu Pontdan gətirirdilər. Yeniyetmə həmin götürdüyü balığı qarmağa taxdı. Antoni qarmağa ov taxıldığını hiss edib, tilovu sudan çıxardı və nə baş verdiyini anladıqda, hamı bərkdən gülməyə başladı. Bu vaxt Kleopatra pərt olmuşdu, Antonini müdafiə etmək üçün ucadan dedi: “Gedək, general, balıq tilovu biz ağır Faros və Kanop hökəmləri üçündür. Sizin ovunuz isə şəhərlər, əyalətlər və səltənətlərdir”.

Müttəfiqlər öz aralarındakı ittifaqı möhkəmləndirmək qərarına gəldilər. Brundiziyada bağladıkları yeni müqavilə Antoni ilə Oktavianın sonrakı münasibətlərini bir qədər yaxşılaşdırdı. Onların münasibətlərinin yumşalmasında o vaxtlar Romada dəbdə olan və mənəvi cəhətdən yüksək prinsiplərə malik olan, həm də adamlar tərəfindən kəskin surətdə pislənən sülalə nikahı da öz rolunu

oyladı. Oktavianın qatı düşməni olan Fulviya öldüyü üçün, Antoni Oktavianın bacısı və bu yaxınlarda dul qalmış Oktaviya ilə evləndi. Sonra isə müttəqfiqlər Puteolda 39-cu ildə Sekst Pompeylə müqavilə bağladılar və bu müqaviləyə görə, Pompey bütün dəniz qüvvələrinin komandanı oldu, ona Siciliya və Sardinia adaları verildi. Bundan sonra Antoni yenə Şərqə yollandı və burada onun başı Suriyanın və Kiçik Asiyanın bəzi vilayətlərini işğal etmiş parfiyalılara qarışdı. Onun sərkərdəsi bu əraziləri parfiyalılardan geri ala bildi. Lakin İtaliyada vəziyyət yaxşılaşmırdı. Sekst Pompey yenə də bura ərzaq gətirilməsinə öz donanması ilə ciddi maneçilik törədirdi. Romadan çoxlu qul Pompeyin hökmranlığında olan Siciliyaya qaçırdı. Dövlət üçün böyük təhlükəyə çevrilmiş Pompeyin bu yarımquldur dövləti ilə birdəfəlik məsələni həll etmək üçün Oktavian onunla müharibə aparmağı və Siciliyanı işğal etməyi qərara aldı. Lakin dəniz döyüşü Oktavian üçün olduqca uğursuz getdiyindən, o, Antonidən kömək xahiş etdi. 37-ci ilin birinci yarısında onlar Tarendə görüşdülər. Antoni öz müttəfiqinə 130 gəmi verdi, əvəzində ondan Parfiya yürüşü üçün 20 min əsgər aldı. Bundan sonra Aqrippanın komandanlığı altında 36-cı ildəki iki dəniz döyüşündə romalılar Pompey donanmasını darmadağın etdilər və Oktavian Siciliyanı da öz hökmranlığına götürdü.

Antoni bu dəfə Şərqə yollanarkən təzə arvadını və əvvəlki arvadı Fulviyadan olan uşaqlarını Oktavianın himayəsində qoyub getmişdi. Lakin Kleopatraya olan vurğunluq bir bəla kimi xeyli uzun sürürdü. O, Suriyaya döndükdən sonra yenidən məhəbbət alovunda yanmağa başladı və Kleopatrani Suriyaya gətirmək üçün onun arxasınca adam göndərdi. Kleopatraniin gəlişinə o, hədiyyə də hazırlamışdı. Finikiyanı, Kalesuriyanı, Kipri, Kilikiyanın böyük bir hissəsini, İudeyanın balzam istehsal edən hissəsini, Ərəbistanın Nabateya tərəfdə dənizə qədər genişlənmiş hissəsini o, çariçaya bağışlamaq istəyirdi. Əlbəttə, Romanın işğal etdiyi bu torpaqların kimlərəsə hədiyyə verilməsi, romalıların Antoniyə qarşı nifrətinin yaranmasına səbəb oldu. Bundan başqa, o, bir sıra özəl adamlara böyük hökumətləri və çarlıqları idarə etmək həvalə edirdi və həmçinin İudeya çarı Antioqonous kimi ona xəyanət edən çarların boynunu vurdururdu. Lakin romalıları ən çox hiddətləndirən onun Kleopatraya belə eitiram göstərməsi idi. Antoni Kleopatradan olan əkiz uşaqlarını Aleksandr və Kleopatra addandırdı və onlara soyad kimi "Günəş" və "Ay" ləqəblərini seçdi. Bu, romalıların narazılığını xeyli artırdı. Antoni isə özünün şəərəfsiz hərəkətlərinə daha cazibədar rəng verməyi bacarırdı. Bir dəfə demişdi ki, Roma imperiyası tutduğundan daha çox, verdiyi çarlıqlardan ibarətdir və bu nəcib qanın onun dünyaya yayılması yoludur. Axı onun

öz əcdadları da Herakl nəslindəndir. Herakl da öz nəslə barədə ümidlərini bir ana ağuşu ilə hədudlaşdırmamışdı. Bu sözlərlə o, özünün Roma mənəviyyatına və adətlərinə yad olan hərəkətlərinə bəraət qazandırmaq istəyirdi.

Antoni öz ordusu ilə qışın ən sərt dövründə, qarlı qasırğalarda böyük ərazilərdə səkkiz min adam itirdi, Sidonla Beyrut arasında Ağ kənd adlanan yerə sayca azalmış öz qoşunlarını gətirib çıxardı. Burada o, Aralıq dənizinin sahilində Kleopatrının gəlib çıxmasını gözləyirdi. Onun gəlişinin gecikməsinə dözə bilməyib, o öz vaxtını darıxmamaq üçün eyş-işrətdə keçirirdi. Nəhayət, Kleopatra limana gəlib çıxdı və özü ilə əsgərlər üçün paltar və pul gətirmişdi. Antoni isə ondan yalnız paltarları aldı, əsgərlərə isə öz pulunu Kleopatrının adından payladı. Tezliklə Midiya çarı ilə Parfiya çarı Fraat arasında münaqişə başlandı. Midiya çarı Antoninin yanına elçilər göndərdi və Fraat əleyhinə müharibə üçün Roma ilə konfederasiyaya girməyi təklif etdi. Antoni bu xahişi böyük ümidlə qəbul etdi ki, o, Midiyadan çoxlu at və oxatanlar alacaq və bu ittifaq Parfiyanın onu məğlub etməsinə mane olacaqdır. Buna görə də o, nəhayət, Ermənistana qayıtmağa hazırlıq görməyə başladı ki, oranı Araz üstündə Midiyaya birləşdirsin və təzə müharibəyə başlasın. Ancaq Romada olan Oktaviya Antonini görmək istəyirdi və buna görə qardaşı Oktaviyandan xahiş etdi ki, ərinin yanına getməsinə icazə versin. Oktavian buna razılıq verdi və onun bu hərəkəti heç də bacısına olan hörmətdən irəli gəlmirdi, o, əmin idi ki, Antoni arvadını lazımi hörmətlə qarşılamayacaq, əslində, ona hörmətsizlik edəcəkdir. Bu isə Oktaviana öz müttəfiqi olan rəqibinə qarşı müharibəyə başlamağa yaxşı bəhanə verəcəkdə. Plutarxın yazdığı kimi, qədim romalılar, bir qayda olaraq, şərabı su ilə qarışdırmamış, onu xeyli durultmamış içmirdilər, şərabı birbaşa qarışıqsız içən qalları ələ salırdılar. Onların nəzərində həqiqət tünd şərabə bənzəyirdi və siyasətdə ondan birbaşa istifadə etmirdilər. Həqiqəti yalanlarla qatışdırıb, fayda vermək üçün hissə-hissə işlədirdilər. Doğrudan, belə şərab siyasət adlanan qidanın daha yaxşı həzm edilməsinə şərait yaradırdı. Oktavian pis müttəfiq və qohum, pis sərkərdə olsa da, mahir siyasətçi idi və öz məqsədlərinə çatmaq üçün ailə mənafeyini də qurban verməyə hazır idi, belə münasibətlərindən də bir vasitə kimi çəkinmədən istifadə edirdi. Bacısının qarşısındakı səfəri bu qadının bədbəxtliyinə səbəb olsa da, öz qorxulu rəqibini sıradan çıxartmaq üçün çox şey vəd edirdi. Oktaviya tezliklə Afinaya yönəldi, lakin Antoni məktubla ona bildirdi ki, o, yeni yürüş hazırlayır və qoy arvadı onu orada gözləsin. Belə xəbərdən Oktaviya çox pərt olmasına baxmayaraq, bu hərəkətdə əsaslı səbəb olduğuna da biganə qalmadı və ərinə yazdı ki, bunun üçün məqsədəuyğun olan yerə o özü ilə gətirdiyi şeyləri göndərə bilər. Bu qadın ərinin

əsgərləri üçün paltar almışdı, çoxlu mal-qara, digər hədiyyələr və pul gətirmişdi. Bundan başqa, Oktaviya sərkərdənin dostlarının hədiyyələrini, silahlanmış iki min seçmə əsgər və zabit gətirmişdi ki, onlardan Antoni pretorian kaqortası yaratsın.

Kleopatra artıq öz təhlükəli rəqibini hiss edirdi və o, qorxmağa başladı. O, bütün məftunedici cəhətlərini işə saldı ki, onu dəf etmək mümkün olmasın və o, həmişəlik Antoninin əvəzolunmaz və nadir məşuqəsi olsun. Ona görə də Antoniyə olan məhəbbətindən o, özünü, guya ölən kimi göstərdi, xüsusi pəhriz ilə öz fiqurasını çox incə və qədd-qamətli etmişdi. Antoni otağa girəndə o, gözlərini heyranlıqla məşuquna dikirdi, onu tərk edəndə isə, bu anda kefi xarab olurdu və az qala, huşunu itirirdi. Ona çox acı gəlirdi ki, Antoni onu göz yaşları axıdanda görəcək və o, bunu müşahidə etdikdə, qadın göz yaşlarını silir və geri dönürdü, elə bil ki, onun bircə arzusu vardı ki, məşuqu heç nə duymasın. Bütün bu hadisələr Antoninin Midiyaya yürüşə hazırlaşdığı bir vaxtda baş verirdi. Kleopatranın tədbirləri isə planlaşdırdığı kimi, o qədər də ləng getmirdi, ondan ötrü ölən bu qadının ruhu yalnız Antonidən asılı idi. Bu da bir həqiqət idi ki, Oktaviya onun arvadı idi və ona ərə gələndə bu iş onun qardaşına lazım idi. Kleopatra isə bir çox xalqın çarçası olduğu halda, onun məşuqəsi adı ilə də razılaşmışdı. Bu qadın onu görəndə istər işıq saçsın, istər onun xarakterindən zəhləsi getsin, onunla mehriban yaşaya, onu əyləndirə bilirdi. Əgər o, bunlardan məhrum olsaydı, bu itkidən bir daha özünə gələ bilməzdi. Onlar bir-birinə elə nüfuz etmişdilər ki, Antoni onu tərk edəcəyi halda, bu qadının hökmən öləcəyinə elə inanmışdı ki, Midiya yürüşünü gələn yaya təxirə salıb. Müharibəyə getməyi kənara atdı və Aleksandriyaya qayıtdı. Buna baxmayaraq, bir neçə vaxtdan sonra bu ölkənin ərazisinin içərilərinə girdi və Midiya çarı ilə ittifaq bağladı. Kleopatradan olan az yaşlı oğlunu çarın qızı ilə evləndirdi. Qayıtdıqdan sonra onun bütün diqqəti vətəndaş müharibəsinə dikildi.

Romada isə Antoniyə qarşı nifrət və onunla haqq-hesabı çürütmək həvəsi güclənirdi. Oktaviya Afinadan qayıtdıqdan sonra Oktavian öz bacısına qarşı təhqiramiz münasibət göstərildiyi qənaətinə gəlib, bacısına ayrı evdə yaşamağı təklif etdi, lakin qadın öz ərinin evini tərk etməkdən imtina etdi. Oktavian artıq digər motivlərdən də asılı olmayaraq, Antoni ilə müharibə etməyi qərara almışdı. Elə bil ki, bu iki böyük sərkərdə bir dünyada yaşaya bilmirdilər və Roma xalqını vətəndaş müharibəsinə cəlb etdilər. Oktavianın isə davranışı onun səmimi insan olmasından xəbər verirdi. O, Antoninin evində qalmaqda davam edirdi və təkcə özünün ondan olan uşaqlarına deyil, həm də onun Fulviyadan olan uşaqlarına nəcib və alicənablıqla qayğı göstərirdi. O, Antoninin Romaya işlə əlaqədar gələn bütün dostlarını qəbul edir və onlara hər cür köməklik göstərirdi. Onun belə

hərəkəti özü istəmədiyi bir halda da, Antoninin nüfuzuna böyük zərbə vururdu. Antoninin düzgün olmayan və ağılsız işləri isə bu qadın tərəfindən ona nifrət bəsləməsinə gətirib çıxardı.

Antoni oğlanları arasında ali vəzifələr bölgüsü aparmasına baxmayaraq, onlar Aleksandriyada heç də az qeyri-populyar deyildilər, bu, elə bil ki, onların həyasızlığına və bütünlükdə onların mənsub olduqları ölkəyə olan nifrəti əks etdirirdi. Gümüşdən düzəldilmiş yüksəkliyin üstündə Antoni və Kleopatra üçün iki qızıl tac qoyulmuşdu. Onlardan aşağıda isə uşaqlar üçün nəzərdə tutulan alçaq taclar qoyulmuşdu. Antoni Kleopatranı Misirin, Kiprin, Livianın, Kelesuriyanın kraliçası elan etdi, bu əraziləri o, qadının Yuli Sezardan olan oğlu Sezarionla birlikdə idarə etməli idi. Kleopatradan olan oğlanlarını – Aleksandri və Ptolomeyi çarlar çarı adlandırdı. Aleksandra o, Ermənistanı və Midiyanı, guya tezliklə zəbt ediləcək Parfiyanı, Ptolomeyə isə Finikiyanı, Suriyanı və Kilikiyanı verdi. Kleopatradan olan böyük oğlu Aleksandr xalqın qarşısına Midiya paltarında, Şərq tacında çıxdı, Ptolomey isə makedoniyalı plaşında, ayaqqabısı və papağında çıxmışdı, onun da başını qardaşının tacından fərqli olaraq diadem bəzəyirdi. Bunlardan biri Böyük Aleksandrın varislərinin, digəri isə Midiya və Ermənistanın ənənələrinə uyğun idi. Kleopatra isə bu vaxt və bundan sonrakı dövrlərdə xalqın qarşısına ilahə İsidanın qiyafəsində çıxırdı və Yeni İsida adı altında əhalini qəbul edirdi.

Bütün bu şeyləri Oktavian Sezar Senata çatdırırdı və çox vaxt xalqa şikayətlənib, adamların Antoniyə qarşı pis münasibətini qızıışdırırdı. Antoni də bunları cavabsız qoymurdu və Oktavianı ittiham edən çoxlu məktublar göndərirdi. Onun ən kəskin ittihamları ondan ibarət idi ki, o, Pompeydən sonra aldığı Siciliyanı onunla bölüşməmişdir və onun borc verdiyi gəmiləri geri qaytarmamışdır. Nəhayət, Lepid kənarlaşdırıldıqdan sonra ordunu, dövlətləri və əvvəllər ona çatan gəliri özünə götürmüşdür, həmçinin demək olar ki, bütün İtaliyanı öz əsgərləri arasında bölmüş və onun üçün heç nə saxlamamışdır. Oktavian bu ittihamlara gecikmədən cavab verdi ki, Lepid öz xətlərinə görə idarəetmədən uzaqlaşdırılmışdır, ikincisi, o, müharibədə əldə etdiyini necə Antoni ilə yarı bölməlidir, axı Antoni də ona Ermənistandan heç bir pay ayırmamışdır, Antoninin əsgərlərinin İtaliyaya heç bir iddiası yoxdur, çünki onlar Midiyada və Parfiyada əmlaka və torpağa sahib olmuşlar və öz generalının başçılığı altında bu igid əsgərlərin əldə etdikləri də Roma imperiyasının qüdrətinə əlavə olunmuşdur. Antoni bu cavabı Ermənistanda olanda aldı və o saatca on altı legionu Kanidinin başçılığı altında dənizə tərəf göndərdi. Özü isə Kleopatra ilə birlikdə Efesə yollandı.

Yük gəmiləri də daxil olmaqla onun donanması səkkiz yüz gəmidən ibarət idi. Bunlardan iki yüzünü Kleopatra qayırtmışdı, bundan başqa, o, iyirmi min talant pul verdi ki, müharibənin keçiriləcəyi dövrdə ordunu ərzaqla təmin etsin.

Antoni bir çox dostlarının məsləhəti ilə göstəriş verdi ki, Kleopatra Misirə qayıdıb, orada müharibənin gedişini izləsin. Lakin o, Oktavian ilə ərinin təzədən barışacağından qorxuya düşərək, Kanidini böyük pul məbləği ilə ələ aldı və onlar Antonini inandırdılar ki, müharibənin məsuliyyətini bir adamın daşması o qədər də düzgün deyil və bu, çariçanın şöhrət payından məhrum edilməsi demək olacaqdır. Axı misirlilər öz hərbi-dəniz qüvvələrinin bir hissəsini müharibə üçün vermişdilər. Bundan başqa, o, özü görür ki, Kleopatra bütün çarlarla necə ağıllı surətdə əlaqə yarada bilir. Bu qadın uzun müddət ərzində böyük bir ölkədə təkbaşına çariçalıq etmişdir və uzun müddətdir ki, onunla bir yerdə yaşayır və ictimai işlərdə böyük təcrübəyə malikdir. Bu arqumentlərin hamısı Antonini inandıra bildi və o, Kleopatra ilə birlikdə Samos adasına böyük bayram keçirməyə getdi. Göstəriş verildiyi kimi bütün çarlar, prinslər, valilər, Suriya sərhədlərinin daxilində olan bütün xalqlar, həmçinin Ermənistan və İlliriya müharibə üçün lazım olan silah və sursat gətirirdi. Beləliklə, elan edilmişdi ki, bütün səhnə aktyorları Samosda tamaşa verəcəklər. Demək olar ki, bütün dünya hönkürtü və ağlaşmalarla dolu olanda, yalnız bu bir adadan hər gün tütək və arfa səsi gəlirdi, teatrlar adamlarla dolu olurdu. Hər bir şəhər bura qurban kəsilməsi üçün öküz göndərmişdi. Antonini müşayiət edən çarların hamısı daha təmtəraqlı qonaqlıq və hədiyyə verməkdə bir-biriylə yarışdı. Adamlar bir-birindən soruşurdu ki, müharibənin başlanmasının bayram edilməsinə bu qədər xərc çəkilirsə, onda qələbə bayramı üçün, görəsən, nələr ediləcək? Bundan sonra Antoni və Kleopatra Afinaya yollandılar, burada təzə idman yarışları və tamaşalar onları əyləndirirdi. Antoninin qanuni arvadı Oktaviya afinalılar tərəfindən çox sevilirdi. Oktaviyaya olan bu hüsn-rəğbətdən qısqançlıq hiss edən Kleopatra şəhərin bütün siniflərindən olan adamlarına çox həssas münasibət göstərirdi. Antoni buradan Romaya sifariş göndərirdi ki, Oktaviya onun evindən uzaqlaşdırılsın. Oktaviya bundan sonra bu evi tərk etdi və Antoninin Fulviyadan olan və atasının yanında olan böyük oğlundan başqa, onun bütün uşaqlarını özü ilə götürdü, onunla birlikdə onlar ağlayır və qüssələnirdi. Bu isə bu qadının müharibənin başlanmasına bir səbəb olduğu kimi nəzərə çarpırdı. Romalılar yaxşı başa düşürdülər ki, müharibənin əsas səbəbi öz nəcib davranışı ilə fərqlənən heç də bu qadın deyil, Antoninin özüdür, onun ağilsız hərəkətləridir. Kleopatranı görənlər isə xüsusən qeyd edirdilər ki, gənclikdə və gözəllikdə bu qadın Oktaviya üçün heç bir şans yeri qoymur.

Müharibəyə hazırlığın miqyası və ciddiliyi onun necə qızğın aparılacağından əvvəlcədən xəbər verir. Oktavian Antoninin hazırlıqlarının sürəti və genişliyindən təşvişə düşməyə başladı. O, həlledici döyüşün yayda aparılmasından çox qorxurdu. Çünki lazım olan çox şeyi hələ gözləyirdi və əhali belə çoxlu vergi verməkdən narazılıq edirdi. Doğrudan da, vergilər çox ağır idi və əhəlinin xeyli hissəsinin yoxsullaşmasına səbəb olurdu. Belə ki, azad adamlar, vətəndaşlar öz mənfəətlərinin dördə birini, azad olunmuş qullar olan libertinlər öz əmlakının səkkizdə birini dövlətə ödəməli idilər. Ona görə də Oktaviana qarşı adamlar açıqca narazılığını bildirirdi və narahatçılıq bütün İtaliyanı bürümüşdü. Bu da Antoninin ən böyük səhvlərindən biri oldu ki, o, bu vaxt müharibə yolu ilə təzyiq göstərə bilmədi. O, olduqca ləng tərpəndi və bununla da Oktaviana müharibəyə yaxşı hazırlaşmaq üçün şərait yaratdı. Adamlar isə pullarını vermək tələb olunduqda, onlar qiyamçılara bənzəyir və zorakılıq yolunu tuturdular, pulu ödədikdən sonra isə sakitləşirdilər. Antoninin Kleopatra tərəfindən pis münasibət göstərilən dostları Oktavianın yanına gəldilər ki, Antoninin özünün razılığı ilə, onun vəsiyyəti barədə məlumat versinlər. Oktavian Senatı çağırıb, orada onların gətirdiyi vəsiyyəti açıq şəkildə oxudu. Bu tədbirin biabırçı cəhəti ondan ibarət idi ki, bir adam ölməmişdən əvvəl onun vəsiyyəti elan olunurdu. Oktavian Antoninin öz vəsiyyətindəki dəfn olunması məsələsini xüsusilə vurğulayırdı. O, belə göstəriş vermişdi ki, hətta Roma şəhərində ölsə belə, onun cəsədini Forumdan keçirməklə ölkəni dolaşdıqdan sonra Aleksandriyaya, Kleopatranın yanına göndərsinlər. Sonra o, Sezar tərəfindən yandırılan Aleksandriya kitabxanası kimi, həmin dövrdə çox məşhur olan Perqam kitabxanasını misirli arvadına bağışladı. Bu kitabxanada iki yüz min cild qiymətli kitab saxlanırdı.

O, Efesdə şəhərlilərin Kleopatrani özlərinin kraliçası kimi salamlamasından da çox məmnun olmuşdu. Bir dəfə axşam yeməyi vaxtı bir nəfər “Kleopatra əgər Misirə qayıtsa, hər şey yaxşı olacaq” – dedikdə Antoni bu sözlərdən hirsələnmişdi. Buna görə həmin adam qorxudan Romaya qaçmışdı. Antoninin dostlarının çoxu, Kleopatranın yaltaqlarının həyasız münasibəti nəticəsində Misirdən qaçmalı olmuşdu, onların içərisində Mark Silan və tarixçi Delli də var idi. Onlar Kleopatranın onlara qarşı hazırladığı qəsddən ehtiyat edirdilər. Antoninin bəzi dostlarının günahı yalnız ondan ibarət olmuşdu ki, onlar gileylənmişdilər ki, onlara qonaqlıqda turş şərab vermişlər. Bu söz Kleopatranın çox acığına gəlmişdi.

Oktavian öz hazırlıqlarını başa çatdırdıqdan sonra Kleopatraya müharibə elan etdi və öz ərazisini istifadə üçün qadına verdiyinə görə Antonini hakimiyyətdən məhrum etdi. O, bunu da əlavə etdi ki, Antoni özünün zəhər payını

içmişdir və bu, onu ağıldan məhrum etmişdir. O, istehza ilə deyirdi ki, Roma generalları indi hərəmağası Mardionla, Potinlə, Kleopatranın dəllək qızları ilə vuruşacaqlar. Romalılar yaxşı başa düşürdülər ki, keçmiş heç vaxt geri qayıtmayacaqdır. Gündəliyə artıq vətəndaş müharibəsi qoyulmuş, gələcəyi isə zülmət qaranlıq bürümüşdü. Getdikcə nüfuzu artan Oktavian Sezar onun qarşısında duran yeganə maneəni də götürməli və dövlətdə də tək hakimiyyətliliyi ələ keçirməli idi. O, yaxşı başa düşürdü ki, meyvə hələ yetişməmişdirsə, onu budaqdan qoparmaq üçün güc tətbiq etmək lazımdır. Bu meyvənin yetişməsini çox gözləmək də xeyir verməzdi və onu qoparmaq vaxtı gəlib çatmışdı. Bu anda elə bil allahlar da bu müharibənin başlanmasının qarşısını ala bilməzdi.

Roma xalqı üçün yeni bədbəxtliyə səbəb olacaq müharibənin başlanacağı gün yaxınlaşdıqça hər iki tərəf öz hazırlıqlarını bir daha nəzərdən keçirirdi. Antoni özünün silah və qoşun ehtiyatlarını yoxladıqda məlum oldu ki, onun beş yüz hər b gəmisi var və bu, qalib gəlmək üçün kifayət görünürdü. Onun yüz min nəfərlik piyada qoşunu və on iki min nəfərlik süvarisi var idi. Ona tabe olan ərazilərin hamısının – Livianın, Yuxarı Kilikiyanın, Kappadokiyanın, Pafloqoniyanın və digərlərinin çarları gəlmişdilər, onlar belə bir vaxtda Antoninin yanında şəxsən olmaqla ona öz sdaqətlərini nümayiş etdirmək istəyirdilər. Pontdan ona gözlədiyi qüvvələri göndərmişdilər, Ərəbistanın, yəhudilərin və Qalatiyanın çarları da belə hərəkət etmişdilər. Midiya çarının göndərdiyi dəstələr də onun ordusuna qoşulmuşdu. Onun rəqibi Oktavian isə iki yüz əlli hər b qalerasına, səksən min piyada qoşuna və on iki minlik süvari dəstəsinə malik idi. Antoninin imperiyası Fərat çayından və Ermənistandan İon dənizinə və İlliriyaya qədər uzanırdı. Oktavian Sezarın imperiyası isə İlliriyadan başlayıb qərbdə okeana qədər davam edirdi, cənubda isə Toskana və Siciliya dənizi ilə həddudlanırdı. Afrika qitəsindən isə Sezarın tabeliyinə İtaliya, Qalliya və Herkules sütununa qədər İspaniya ilə üzbəüz olan bütün sahil əraziləri, Antoninin hakimiyyətinə isə Kirenadən Həbəşistana qədər olan əyalətlər daxil idi. Lakin bütün müharibələrdə olduğu kimi tək cə iqtisadi və hərbi potensial hər şeyi həll etmirdi. Ordunun döyüş qabiliyyəti xeyli dərəcədə onun ruhundan, qələbə əzmindən və sərkərdəlik məharətindən asılı olur.

Antoninin özünün səcdə qıldığı Yuli Sezar da Qall müharibələri vaxtı iki-üç, bəzən beş dəfə az qüvvə ilə məhz taktiki ustalığı hesabına müharibə tərəzisinin gözünün özünə tərəf əyilməsinə, ən qüvvətli düşməni məğlubyyətə uğratmağa nail olurdu. Romalıların qatı düşməni Hannibal da Kann yaxınlığındakı döyüşdə hələ 185 il əvvəl sayca çox az olan qoşunu ilə sərkərdəlik məharəti sayəsində

Roma ordusunu darmadağın etmişdi, dövlətin varlığını böyük sual altına qoymuşdu. Antoni özü də bacarıqlı sərkərdə kimi tanınırdı. Şərqdə bir çox uğurlu döyüşlərə başçılıq etmiş, son dövrlərdə isə, 35-ci ildə Ermənistanı məğlubiyyətə uğratmışdı. İndi isə o, Kleopatra şəxsiyyətinin sadəcə olaraq bir əlavəsinə çevrilmişdi. Quru qoşunlarının düşməndən çox güclü olmasına baxmayaraq, məşuqəsinə xoş gəlmək üçün o, dənizdə qələbə çalmaq eşqinə düşdü. Lakin onun dəniz qüvvələri o qədər də məharətli dənizçilər hesab olunmurdu. Əksinə, Oktavianın gəmiləri üçün dəniz döyüşü daha əlverişli idi. Onlar heç də bəzəkli qaleralar deyildi, cəld hərəkət edən və manevr etməyə imkan verən gəmilər idi. Bundan başqa, Sezar Antoniyə məktub göndərmişdi ki, ona İtaliya ərazisinə çıxmağa imkan verir ki, döyüş Apennin yarımadasında getsin. Antoni isə buna cavab olaraq Oktavianı özü ilə təkbəşinə döyüşə çağırırdı, baxmayaraq ki, yaşca ondan 23 yaş böyük idi, bu, rədd edildikdə, Oktavian Yuli Sezarla Pompeyin 17 il əvvəl vuruşduğu Farsal çölündə vuruşmağı təklif etdi. Lakin Antoni öz donanması ilə Aktsi yaxınlığında lövbər saldıqda, Oktavian bu imkanı əldən verməməyi qət etdi və İon dənizindən keçib Epirdə yerləşdi. Səhəri gün Antoni öz düşməninə üzən gördükdə döyüşə hazır olduğunu nümayiş etdirdi və Aktsi boğazında onların qüvvələri üz-üzə gəldi. Bu, 31-ci ildə baş verdi. Öz hərbi hiyləsində aldanan Oktavian buradan geri çəkildi. O, ağıllı hərəkət edərək bir sıra xəndək xətləri və fortlar tikməklə düşməndən özünü araladı, çünki burada su bol olmayıb, döyüş üçün də o qədər əlverişli deyildi. Çarlardan bəziləri Sezarın yanına getdi. Antoni isə yenidən quruda müharibə aparmağı qət etdi. Lakin legionlara komandanlıq edən Kanidi artıq öz əvvəlki rəyini dəyişdirmişdi və indi Kleopatranın məsləhəti ilə hərəkət edirdi. Əgər bu mübahisə quruda döyüşlə həll edilsə, o, Makedoniyaya geri çəkiləcəkdə. Çarlardan biri də böyük ordusu ilə gəlib, onunla birləşməyi vəd etmişdi. Sezar Siciliya ilə müharibədə yaxşı dəniz döyüşü təcrübəsi qazanmışdı və Sekst Pompeyin qüdrətli donanmasını Mark Aqrippanın komandanlığı altında darmadağın etmişdi. Digər tərəfdən bu, Antoni üçün alçaldıcı olacaqdı. Çünki o, uzun müddət quruda vuruşmuşdu və belə çoxsaylı və yaxşı döyüş qabiliyyətinə malik olan piyada qoşunlarından artıq istifadə etməyəcəkdi. Bunun əvəzində, özünün böyük qüvvələrini gəmilərə paylayıb dağıtmışdı. Bütün bunlara baxmayaraq, Kleopatra qələbəyə kömək etmək variantını seçmək yox, ilk başlanğıcdan məğlubiyyətdən özünü qoruyub saxlamaq üçün qaçmağı qət etmişdi. Dənizdə döyüş aparmaq qərara alındıqda, altmış gəmi istisna olmaqla bütün Misir gəmiləri yandırıldı. Antoninin komandanlığı altında xeyli döyüş aparmış bir piyada kapitanı çoxlu yarası olan bədənini göstərərək, sərkərdəyə dedi ki, "mənim generalım, bizim yaralarımız və qılınclarımız nəyə görə sənə xoşuna

gəlmir ki, sən bu qurumuş taxtalara üstünlük verdin? Qoy misirlilər və finikiyalılar dənizdə qalsınlar, bizə isə quruda döyüşməyə imkan ver, biz quruda, torpaq üzərində necə ölməyi və necə qalib gəlməyi bilirik". Bu sözlərə o, heç bir cavab vermədi. Üç gün keçsə də, dəniz sakitləşmədiyindən onlara öz mövqelərini tutmaq müyəssər olmurdu. Ancaq beşinci gün dəniz sakitləşdi və onlar döyüşə başladılar. Antoni özü sağ cinahda komandanlıq edirdi, sol cinah və mərkəz başqa sərkərdələrə həvalə olunmuşdu. Hər iki tərəfin quru qoşunları sahilə dayanmışdı. Antoni kiçik bir qayıqda bir gəmidən o birinin yanına keçir, əsgərləri ruhlandırır, onlara möhkəm dayanmağı və özlərinin iri gəmilərində quruda olduğu kimi vuruşmağı göstəriş verdi ki, onlar düşmən gəmilərinin üstünü onlar lövbər salanda almalı və limana dar və keçilməsi çətin olan girişi qorumalıdılar.

Oktavian isə öz çadırını tərk etdikdən sonra bir qədər ətrafda gəzişib, hələ qaranlıqda gəmilərinin yanına getdi və yolda eşşəyi qovan adamla qarşılaşdı və ondan adını soruşduqda. bu adam cavab verdi ki, onun adı "Uğurlu"dur, eşşəyin adı isə "Qalib"dir. Sonralar Oktavian qalib gəldiyi yerdə gəmilərinin burnunun rəmzini və onlar arasında bu adamın və onun eşşəyinin tuncdan heykəlini qoydurdu. O, donanmasının qalan hissəsini də yoxladıqdan sonra sağ cinaha yollanmaq üçün qayığına oturub getdi və düşmənin gəmilərinin qarşıda hələ lövbərdə dayandığını gördü. Günorta vaxtı dənizdən meşə əsdi və Antoninin adamları düşməni belə uzun müddət gözləməkdən yorulub, özlərinin iri və hündür gəmilərində irəliləməyə başladılar. Oktavian onların hərəkətə gəlməsindən olduqca sevindi və əmr etdi ki, onun öz sağ eskadrası geri çəkilsin, onun planı bundan ibarət idi ki, ətrafda, ancaq ətrafda üzmək lazımdır ki, onun yüngül və yaxşı idarə olunan qaleraları düşmənin nəhəng gəmilərinə hücum edə bilsin. Antoninin gəmilərinin ölçüsü və adamların azlığı gəmilərin ləng hərəkət etməsinə səbəb olurdu və onlar çətin idarə olunurdu. Antoninin gəmiləri onların iri korpusuna görə sürətlə hərəkət edə bilmədiyindən səmərəli zərbə vura bilmirdi, digər tərəfdən Oktavian Antoninin gəmiləri ilə toqquşmağa cəsarət etmirdi, çünki onun gəmiləri möhkəm kütləyə malik idi və mislə örtülmüşdü. Bu gəmilər həm də dəmir boltlarla birləşdirilmiş iri taxtalardan qayrılmışdı və Oktavianın gəmilərinin burnunu asanlıqla dağıda bilərdi. Buna görə də dəniz döyüşü quruda gedən döyüşə bənzəyirdi, hücum və müdafiə istəikam qurulmuş, möhkəmləndirilmiş yerdə aparılırdı. Ona görə də Oktavianın üç-dörd gəmisi Antoninin bir gəmisinə mızraq, cürbəcür od vasitələrini atmaqla onu sıxışdırırdı. Antoninin adamları isə katapultdan istifadə edirdilər. Oktavianın mahir sərkərdəsi Mark Aqrippa öz komandanlığı altında olan eskadra ilə düşməninin flanqının böyründən ötüb-keçdi,

digər sərkərdə onun hərəkətini müşahidə etməli, Aqrippa bunu həyata keçirdikdə və bir həyəcan doğuran hadisə baş versə, flanqla düşmənin orta eskadrasının əlaqəsini kəsməli idi. Xoşbəxtlikdən, bu gün elə bir həlledici hadisə baş vermirdi, döyüş bərabər gedirdi, lakin qəflətən Kleopatra özünün qalan altmış gəmisinin yelkənlərini qaldırtıraraq dənizdə üzərək qaçmağa başladı və bu vaxt o, mövqe tutmuş gəmilərin arasından keçib-gedirdi. Onlar arxada iri gəmiləri yerləşdirmişdilər və bu sıra pozulduqda hər şey qatmaqarışıq düşdü. Düşmən onların üzüb uzaqlaşdığını gördükdə heyratə gəlmişdi. Arxadan əsən külək isə həmin gəmiləri Peloponnes yarımadasına tərəf qovurdu. Bu vaxt Antoni bütün dünyaya göstərdi ki, öz ağılı və hərəkətləri ilə bundan sonra heç də özünü komandan və ya adi bir adam kimi apara bilməyəcəkdir. Bu vaxt ikinci, daha gözlənilməz və birbaşa bədbəxtliyə aparan hadisə baş verdi. O, bir daha bu həqiqəti təsdiq etdi ki, onun bədənində aşıq ruhu yaşayır, bu ruh hər şeyi, hətta onun aqlını da məhv etməyə, kor qoymağa qadirdir. Onun dünyasının ən böyük ölçüsü bu gözəl qadından, Kleopatradan ibarət olduğuna görə, Antoni onsuz özü üçün həyatın mümkün olmayacağı qənaətinə gəlmişdi. Elə bil ki, bu qadının uzaqlaşması və ya ondan ayrılması həyat günəşinin sönməsi demək idi. Qoca adamın ölümündən daha təbii bir şey olmadığı kimi, bu ad-sanlı sərkərdə üçün isə varlıq yalnız Kleopatra ilə bir yerdə olduqda təbii hal kimi görünürdü və onsuz gecən günləri o, təbiətin ona qarşı ən böyük ədalətsizliyi və cəzası ıesab edirdi. Elə bil ki, o, bu qadının bir hissəsi kimi doğulmuşdu, qadın uzaqlaşdıqda hissə onunla bir yerdə deyilsə, məhv olmuş kimi görünürdü. Ona görə də bu aşıq onunla bir yerdə buranı tərk etməli, getməli idi. Bu səbəbdən Antoni Kleopatranın gəmisinin üzüb uzaqlaşmasını görəndə, onun üçün vuruşan və öz həyatını ona həsr edən adamların hamısını taleyin ümidinə ataraq, tərk etdi, bir qaleranın göyertəsinə oturaraq, Kleopatranın arxasınca yollandı. Beləliklə, onun darmadağın olunması başlandı və bütünlükdə sonunun başlanğıcı qoyuldu. Onun könlündəki aşıqlıq hərərəti hər şeyi yandıraraq sıradan çıxardı, onun aqlını almaqla böyük bir ordunun düşməyə təslim olmasına və özünün biabırçı məğlubiyyətinə şərait yaratdı. Hər şeyə qalib gələn məhəbbət onun əlindən təkəcə dəniz döyüşündəki qələbəni deyil, həm də çox güman ki, böyük bir dünya dövlətinin hökmranlığını çıxardı. Hannibal iradəsizlik göstərərək, Romaya hücum etmədi və gecikdi, sonra isə özünün və ölkəsinin məhvinə səbəb oldu, Antoni isə bir andaca ağılsız qərara gələrək döyüş səhnəsini tərk edərək məşuqəsinin arxasınca yollandı və beləliklə, onun şərəfli həyat səhnəsinin pərdəsi birdəfəlik salındı. Aktsidə uzaqlaşan Kleopatra ilə onun arxasınca üzərək Antoninin gəmisi arasındakı məsafə iki sevgilinin vur-tut birillik

ömrünə, Oktavianın isə üç ildən sonra təltif edildiyi və qəbul etdiyi Avqust adı altında Roma imperiyasına 45 il müddətində hökmranlıq etməsinə bərabər oldu.

Fransız filosofu Blez Paskalın yazdığı kimi, Kleopatrının burnunun ucu bir az gödək olsaydı, indi dünyanın sifəti başqa cür görünərdi. 55 yaşlı Antoni isə özünü, eşqə düşmüş yeniyetmə kimi dəlisov, daha doğrusu, səfəh kimi aparmasaydı, dünya, yəqin ki, başqa bir inkişaf yolunu tuta bilərdi, ən azı, Qərblə Şərqlin yaxınlığı, təması və bir-birinə nüfuz etməsi daha güclü ola bilərdi. Lakin tarix feilin lazım formasını sevmədiyindən, baş vermiş hadisələri sonradan dəyişmək, onları olduğundan fərqli fərziyyələndirmək və bu əsasda gecikmiş, vaxtı ötmüş fantastik planlar cizmaq sadələşməyə, ağilsizliyədir. Yüz qırx gəmisi yanan, öz taleyi və ölkəsi üçün qorxu hissi keçirən Kleopatrının, hətta əvvəlcədən də qaçmaq qərarına gəlməsinə haqq qazandırmaq mümkün olmasa da, buna izah tapmaq olar. Ancaq böyük təcrübəyə malik olan sərkərdənin döyüşü atıb, öz məşuqəsinin arxasınca qaçmasını heç nə ilə izah etmək mümkün deyil, əgər bu məşuqə əsir düşsəydi, düşmənin əlinə keçsəydi, yenə məhəbbət naminə Antoninin bu addımına müəyyən rəng vermək olardı. Məşuqəsinin arxasına düşüb, böyük dəniz qüvvələrini, habelə quru qoşunlarını başsız qoymaq, bədbəxtlik girdabına sürükləmək, təkcə biabırçı bir addım olmayıb, onun yolunda həlak olanlara qarşı ən dəhşətli xəyanət, əfv edilməsi mümkün olmayan ağır cinayət idi.

Kleopatra məşuqəsinin onun arxasınca gəldiyini başa düşdükdə, ona signal verdi ki, çarixanın gəmisinin göyartəsinə keçsin. Gəlib çatan kimi Antoni qadının gəmisinə qalxdı. Lakin məşuqəsinə görmədən o, irəli gedib, heç bir söz demədən gəminin burnunda təkcə oturdu və başını əllərinin arasına alıb, düşünməyə başladı. Bu vaxt onu təqib edən Oktavianın bir neçə gəmisi göründü. Antoni gəminin burnundan durub, onların birindən soruşdu ki, onu təqib edən kimdir? Həmin adam cavab verdi ki, "mən Lacarın oğlu Evrikləm və atamın ölümünə görə silahla intiqam almaq istəyirəm". Lacar vaxtilə soyğunçuluq üstündə ittiham edilmiş və Antoninin göstərişi ilə onun boynu vurulmuşdu. Lakin Evrikl Antoniyə hücum edə bilmədi və bütün gücü ilə digər admiral qalerasına həmlə etdi. Evrikl üzüb gedəndən sonra Antoni öz əvvəlki vəziyyətinə qayıtdı və sakitcə oturdu. Üç gün o, Kleopatraya qarşı hirsinə görə, yaxud da onu məzəmmət etmək üçün bu vəziyyətdə qaldı, axırda isə onlar Tenarusa gəlib çıxdılar. Bu vaxt onun bir neçə dostu və yük gəmiləri onun yanına gəlməyə başladı, onlar onun darmadağın edilmiş donanması barədə xəbər gətirdilər. Lakin onların gümanına görə, piyada qoşunları əvvəlki yerlərində möhkəm dayanmışdı. Antoni Kanidiyə xəbər göndərdi ki, ordusu ilə birlikdə sürətlə Makedoniyadan keçib, Asiyaya girsən, özü isə

planlaşdırdı ki, Tenarusdan Afrikaya keçsin. Bunun üçün o, özünün böyük məbləğdə pul və böyük dəyərdə olan qızıl və gümüş doldurulmuş qablar olan bir ticarət gəmisini öz dostlarına verdi ki, həm özünün təhlükəsizliyini sübut etsin və həm də onları payçı kimi öz işlərinə cəlb etsin. Bu qızıl və gümüş çar sarayının kolleksiyasına məxsus idi. Dostları onun bu mərhəmətindən göz yaşları ilə imtina etdilər. O, dostları ilə çox mehriban davranırdı və xahiş etdi ki, onu tərk etsinlər.

Lakin döyüş səhnəsində gedən böyük işlərin yanında bunlar əhəmiyyətsiz tədbirlər idi və dağılmış binanın fəsadını kosmetik təmir etmək cəhdinə bənzəyirdi. Aktsidə isə Antoninin donanması Oktaviana xeyli müqavimət göstərdikdən və ağır dəniz təlatümünün vurduğu çoxlu ziyandan sonra günorta vaxtı artıq vuruşmaqdan imtina edərək, həmin yerdən uzaqlaşmağa başladı. Donanmanın itkisi öldürülmüş beş min adamdan və Oktavianın özünün dediyi kimi, ələ keçirdikləri üç yüz gəmidən ibarət idi. Ancaq çox az adam Antoninin qaçmağını bilirdi. Bu xəbəri eşidən adamlar da ilk dəfə bunu mümkün olmayan bir şey kimi qəbul edir, heç cür inana bilmirdilər. Axı bu generalın sahilə bütöv on doqquz legionu və on iki min nəfərlik süvari dəstəsi var idi. Axı sərkərdə belə bir qüvvəni atıb qaca bilməzdi. Həm də o, dəfələrlə xeyirli və bəd bəxti sınaqdan çıxarmışdı, keçirdiyi yüzlərlə müharibədə və döyüşdə vəziyyətin dəyişilməsinə öyrənmişdi. Onun əsgərləri isə öz arzularından və gözlədiklərindən imtina etmirdilər və öz aləmlərində güman edirdilər ki, fəaliyyəti ilə o, böyük zəkasını göstərəcək. Bundan başqa, onlar özlərini bütünlüklə əmin etmişdilər ki, o, ciddi bir məsələyə görə qaçmışdır və onlar yeddi gün təxəyyüllə yaşadılar, bu vaxt hətta Oktavianın onlara xəbər göndərməsi barədə də heç bir təsəvvürə malik deyildilər. Lakin nəhayət, onlara komandanlıq edən Kanidinin gecə düşərgədən qaçdığını və bütün zabitlərin onları tərk etdiyini gördükdə, onlar da öz yollarını tapdılar və özlərini qalibə təslim etdilər.

Oktavian təkcə Aktsidəki qələbəsi ilə deyil, bu uğuru müşayiət edən və Antoniyə bədbəxtlik gətirən digər hadisələrə də sevinə bilirdi. Antoni İudeya çarı İrodun bir neçə legion və kaqorta ilə birlikdə Oktavianın tərəfinə keçməsi xəbərini aldı, digər çarlar və prinslər də bu qaydada ondan qaçırdılar. İndi Misirdən başqa Antoniyə heç nə qalmamışdı. Lakin bunların hamısı elə bil ki, heç də onu narahat etmirdi. Timoneum adlanan yaşayış yerini tərk edən kimi o, Kleopatra tərəfindən sarayda qəbul edildi və bütün Aleksandriya yenidən qonaqlıqlar, eyş-işrət və hədiyyələr yoluna düşdü. Yuli Sezarla Kleopatranın oğlu olan Sezarion bir gənc kimi qeyd olundu, Antoninin Fulviyadan olan oğlu Antill isə al həşiyəsiz xələt aldı. Bunların şərəfinə bütün Aleksandriya şəhəri bayram edirdi və bir neçə günü yeyib

içməkdə keçirdi. Onlar özləri “müstəsna qurmanlar” cəmiyyətini dağıdıb, onun yerinə yenisini yaratdılar. Bu dəbdəbəsinə, əhəmiyyətinə görə əvvəlkindən heç də aşağı olmayan cəmiyyət – “Birlikdə ölənlərin” cəmiyyəti adlandı. Bu cəmiyyətin üzvlərinin hamısı Antoni ilə Kleopatraya sədaqət naminə, onlarla birlikdə öləcəklərini söyləyirdilər, hazırkı dövrü isə ancaq şənliklərdə və mütəmadi olaraq davam edən ziyafətlərdə keçirirdilər. Lakin Kleopatra müxtəlif zəhərli maddələr kolleksiyası düzəltməklə də məşğul idi. Buna diqqət yetirirdi ki, istifadə edilən vaxt bu maddələrdən hansı daha ağrısız olacaq. O, bu zəhərləri ölümə məhkum edilmiş adamların üzərində sınaqdan keçirirdi. Lakin tez təsir edən zəhərin daim kəskin ağrı verdiyini və az ağrılı zəhərin ləng təsir etdiyini öyrəndikdən sonra o, zəhərli heyvanları sınaqdan keçirməyə başladı və öz gözləri ilə bir həşəratın digərini necə çaldığını müşahidə edirdi. Bu, onun gündəlik məşğuliyyətinə çevrilmişdi və özünü azacıq onunla qane edirdi ki, heç bir şey çalmaqda asp - gürzə ilan ilə müqayisə edilə bilməz. Bu ilan vuranda adam konvulsiya və iniltisiz ağır yuxuya dalır, adamın üzündə kiçik tər damcıları əmələ gəlir, hisslər itir, xəstə heç bir ağrı hiss etmir.

Kleopatra eyş-işrətlə və zəhərləri sınaqdan keçirməklə yanaşı, siyasi vasitələrdən də istifadə etməyə çalışırdı ki, həyatın bu görünməmiş burulğanından özünü və məşuqunu xilas etsin. Bu ağıllı qadın yaxşı başa düşürdü ki, bədbəxt Roma sərkərdəsini bu dərin girdaba əvvəlcə onun gözəlliyi və mənəbbəti, ən nəhayət isə Aktsidəki ağılsız hərəkəti salmışdır. Kleopatra, yəqin ki, əvvəlcədən hiss etməyə bilməzdi ki, hansı tərəfə hərəkət etsə, artıq onun iradəsiz kölgəsinə çevrilmiş Antoni də onu yalnız buraxmayacaq, onun arxasınca lazım gəlsə, hətta sürünəcəkdə.

Ona görə də bu sevgililər düşündükləri bu məhvedici labirintdən çıxmaq üçün Oktaviana müraciət etməyi qərara aldılar. Kleopatra ondan Misirin bir çarlıq kimi öz uşaqlarına verilməsini xahiş edirdi. Antoni isə bildirirdi ki, o, bir özəl şəxs kimi Romanı bütünlüklə tərk edib, Misirdə yaşaya bilər, yaxud da Afinada öz pensiya dövrünü keçirə bilər. O, xəyanət etmiş çoxlu dostlarını itirdiyindən, digər adamları isə tanımadığından bu məktubun aparılmasını oğlunun müəllimi Evfrona tapşırdı və onu elçi kimi Romaya göndərdi. Bir adamı isə İudeyada İrodun yanına göndərdi ki, onu özünə xəyanət etməkdən çəkindirsin. Lakin öz ağasına xəyanət edən bu adam İrodun yanında qalıb, onun sirlərini öyrənirdi ki, Oktaviana çatdırsın. İrod isə onu öz ölkəsinin içərilərinə göndərib, orada öldürtdü. Antoni hələ sağ olanda Aleksas adlı bu adam xəyanətə görə öz mükafatını almışdı.

Onların xahişləri Misirdən Romaya gəlib çatdıqda, Oktavian Antoni barədə heç bir təklifi eşitmək belə istəmədi, Kleopatraya isə cavab göndərdi ki, Antonini öldürməsə və ya onu Misirdən çıxmağa məcbur etməsə, öz xeyrinə olan heç bir şeyi gözləməməlidir. Məktubu geri aparan elçi ilə birlikdə Oktavian öz adamını da göndərdi və bu adam yaxşı başa düşürdü ki, məlahətindən məğrur olan və onun gözəlliyinin neçə böyük qüvvəyə malik olduğunu bilən bir qadına gənc sərkərdənin bu cavabını aparmaq o qədər də xoşa gələn bir vəzifə deyildir. Nəhayət, Kleopatra onu qəbul etdi və qonağa xüsusi diqqət göstərdi. Bütün bunlar Antoninin qısqanclığını oyatmağa başladı. O, romalı elçini tutub qamçıladı və geri göndərdi. Oktaviana isə xəbər göndərdi ki, belə həyasız işlərin onu fitnələrə təhrik etmək üçün görüldüyünü o, yaxşı başa düşür və özünə gəldikdə, belə vəziyyətdə çox da səbirli olmayacaqdır. Əlavə olaraq onu da bildirdi ki, əgər bunlar səni təhqir edirsə, mənim adamım sənənin yanında, onu as və ona nifrətin bizi bərabərləşdirəcəkdir. Bundan sonra isə Kleopatra özünü təmizə çıxarmaq və onun qısqanclığını sakitləşdirmək üçün təsəvvür edilə bilən hər cür diqqəti ona yönəltdi. Qadının ad günü gəlib çatanda. bunu hər ikisinin bədbəxtliyə qərq olmuş taleyinə müvafiq qaydada keçirdilər.

Bütün bunlar müharibənin təxirə salınmasına səbəb oldu və yeni mövsümə qədər yeni müharibəni gözləmək lazım gəldi. Qıç keçdikdən sonra Oktavian özünü Suriyadan keçməklə, onun digər sərkərdələri isə Afrikadan yürüşə başladılar. Artıq 30-cu il başlamışdı. Kleopatra yeni tikinti başlatmışdı və bu bina İsidə məbədinə bitişdirilmişdi, burada bir neçə sərdaş və heykəl düzəldilmişdi. Öz sərvətlərini, xəzinəsini, qızılını, gümüşünü, zümrüdlərini, mirvarilərini, fil sümüklərini çariça burada gizlətmişdi. Oktavian da qorxmağa başlamışdı ki, onun acığına Kleopatra bütün bu ağlasığmaz sərvətləri odda yandıra bilər, çünki məşəl yandırmaq üçün həmin məbədə çoxlu odun və lif də yığılmışdı. Ona görə də öz ordusu ilə Aleksandriyaya tərəf irəlilədikcə, o, yaxşı niyyətlərlə Kleopatranı inandırmaq üçün başqa heç bir hərəkətə yol vermirdi. Bu vaxt Antoni onlara hücum edib, onun süvari dəstəsini qaçmağa məcbur etdi. O, böyük sevinclə saraya döndü və burada Kleopatra ilə görüşdü və ona döyüşdə xüsusilə fərqlənmiş bir əsgərini təqdim etdi. Çariça həmin adama qızıldan döş lövhəsi hədiyyə verdi. Həmin adam bu hədiyyələri aldıqdan sonra həmin gecə düşərgəyə qayıtdı və Oktavianın yanına qaçdı.

Antoni heç bir çıxış yolu tapa bilmirdi. Elə bil ki, tale bütünlüklə ondan üz döndərmişdi. Ona görə də o, Oktavianla əlbəyaxa vuruşmaq barədə ona çağırış göndərməkdən başqa, heç bir yol və vasitə tapa bilmirdi. Oktavian isə ona belə

cavab göndərdi ki, öz həyatına son qoymaqdan ötəri onun üçün çoxlu yollar var. Antoni bu yolların içərisində daha şərəfli olanını – döyüşdə həlak olmağı seçməyi qəti etdi və ona görə də həm quruda, həm də dənizdə döyüşməyə cəhd etdi. Şam vaxtı şərab içirdi, nöqərlərinə ona sərbəst qulluq etməyi məsləhət gördü. Səhəri gündən etibarən, çox güman ki, onlar bir daha bu xidməti göstərməli olmayacaqdılar, bəlkə, başqa ağanın nöqərləri olacaqdılar. Onun özü isə torpağa gömüləcək, ölü cəsədindən başqa, heç nəyi qalmayacaqdır. Ona heyifsilənən dostları da onun belə danışığını eşitmişdilər. O, dostlarına deyirdi ki, sağ qalmaqdan və ya qələbədən daha çox gözlədiyi şərəfli ölümə nail olmaq üçün o, onları döyüşə apara bilməyəcək. Tezliklə işıqlaşdı, o öz piyada qoşunlarını şəhərdən çıxardı və onları ətrafda yerləşdirdi, donanmasının düşməyə tərəf toplandığını gördü. Bu vaxt bir hadisənin baş verəcəyini gözləyirdi, lakin donanmalar bir-birinə yaxınlaşdı, onun adamları Oktavianı öz avarları ilə salamladı və o, salama cavab verdikdə, bütün gəmilər kiçik donanmanı təşkil edərək düz şəhərə tərəf üzməyə başladı.

Antoninin süvari qoşunları da onu tərk etmişdi, düşmənin yanına qaçmışdı, Oktavianın tərəfinə keçmişdi. Onun piyada qoşunları isə məğlub edildiyindən o, şəhərə geri çəkildi və bu vaxt qəzəb içində qışqırırdı ki, Kleopatra onu düşmənlərinə satmışdır, o, isə hər şeyi özünün deyil, məhz bu qadının naminə etmişdir. Qadın onun qəzəbindən və nifrətindən qorxurdu ki, Antoni ona bədbəxtlik gətirə bilər, ona görə də öz sərdabəsinin içinə qaçdı və Antoniyə belə xəbər göndərdi ki, ölmüşdür. Antoni bunu eşidən kimi qışqırmağa başladı: “İndi Antoni, niyə ləngiyirsən? Tale onun uğrunda hələ yaşamaq istədiyini deyə bildiyin yeganə bəhanəni də sən ələindən almışdır”. Öz otağına gəlib yaraqlı paltarını soyunduqdan sonra dedi: “Kleopatra, hazırkı vaxt səndən məhrum olmaqla, mən narahat deyiləm, çünki mən tezliklə sənə ilə olacağam. Lakin bu, mənə əzab verir ki, qadına nisbətən böyük general kimi mən gecikmiş bir cəsərət tapdım”. Onun çox sədaqətli Eros adlı bir nöqəri var idi. Bu nöqər onun nə vaxt lazım olsa, özünü öldürməsi üçün hər şeyi hazırlamışdı və bu vaxt o, öz vədini yerinə yetirdi. Eros onu öldürmək üçün hazırladığı qılıncı çıxarıb, qəflətən geri döndü və özünü öldürdü. Nöqər ölü kimi onun ayaqlarına yıxılanda Antoni dedi: “Bunu yaxşı etdin, Eros, sən ağana, özünün ürəyi gəlib etmədiyini necə etmək lazım olduğunu göstərdin”. Bundan sonra o, qılıncı qarnına soxdu və divana uzandı. Ancaq yara tez öldürən deyildi və o, aşağı yatanda qanın axması dayandı və özünə gəldikdə, yanında olanlara yalvardı ki, onun ağrılarına son qoysunlar, onu öldürsünlər. Lakin bu adamların hamısı otaqdan qaçıb, qışqıran və ölümə mübarizə aparan halda

onu tərk etdi. Nəhayət, Kleopatranın katibi Diomed onun yanına gəlib, çariçanın onu öz yanına, sərdabənin icinə gətirməyi barədə göstərişini çatdırdı. Antoni başa düşəndə ki, Kleopatra sağdır, o, nöqərlərinə tələsik göstəriş verdi ki, onu götürsünlər. Nöqərlər qollarının üstündə onu yeni tikilinin qapısına gətirdilər. Qapı açıq deyildi, lakin Kleopatra pəncərə kimi bir yerdən baxıb, aşağı ip və kəndir sallatdı və Antonini bağladığından sonra çariçaya yanında olan iki qadının köməyi ilə onu yuxarı qaldırdı.

On iki il davam edən bu məhəbbət əhvalatı belə faciəli surətdə başa çatırdı. Onlar bir-birini qeyri-adi bir məhəbbətlə sevirdilər. Bu eşq onların ömrünə gur işıq salsada, onları ağılsız hərəkətlərə də sövq edir, qazandıqları hər şeyi itirməyə vadar edirdi. Ancaq onlar üçün bir təsəlli qalırdı ki, məhəbbət adlı sərvət heç nə ilə müqayisə oluna bilmir, dünyada hər şey qiymətini itirsə də, məhəbbət öz ali dəyərini itirmir. Ona görə də bu iki məhəbbət bəxtəvərindən, axı onlar həm də bədbəxt hökmdarlar idilər, ölməz sevgi barədə nağıllara bərabər bir tarixçə, bir əhvalat yadigar qalmışdır. Ölümə çarpışan və qana bulanmış bu məhəbbət fədaisini gördükdə çariçaya bu səhnədən çox qəmgin oldu. Antoni əlini öz məşuqəsinə tərəf uzatdı və gücdən düşmüş əllərinin köməyi ilə qalxdı. Bu mənzərə yanındakı qadınlar üçün o qədər də asan sınaq deyildi. Kleopatra bütün gücü ilə ipdən yapışaraq, çətinliklə onu yuxarı dartırdı, aşağıda dayananlar isə qışqırıqları ilə onu həvəsləndirirdilər. Antoni yuxarı qaldırıldıqda, qadın onu yatağına uzatdı, öz paltarını cıraraq onun yarasının üstünə tökdü. Kleopatra əlləri ilə sinəsinə vurur, özünə əzab verirdi, onun qanını üzünə sürtüb, sifətini eybəcər hala salırdı, Kleopatra onu özünün ağası, əri, imperatoru adlandırırdı, elə görünürdü ki, bu qadın öz ağılsızlıqlarını unutmuşdur, axı bu hərəkətlər onu əsl bədbəxtliyə gətirib çıxarmışdı. Antoni onun fəryadını bacardığı qədər dayandıraraq, içmək üçün şərab verilməsini xahiş etdi. Bu vaxt o, çox qan itirdiyindən susuzluqdan yanırdı, həm də ona elə gəlirdi ki, şərab içməklə onun ağrıları azalacaqdır. O, içdikdən sonra məsləhət gördü ki, məşuqəsi öz işlərini qaydaya salsın, qoy taleyin belə dönüşünə görə ona yazığı gəlməsin, son xoşbəxtliyi yada salıb, ona görə sevin, axı bütün adamlardan o, daha məşhür və daha qüvvətli idi və axırda da alçalmadan, məğlub olmadan, bir romalı kimi romalı tərəfindən də məğlub edilmişdi.

Antoni həm də ona məsləhət gördü ki, Oktavianın bütün adamları arasında yalnız Prokleyə inansın. O, son dəfə nəfəsini alıb, canını tapşırıqdan sonra Oktavianın tapşırığı ilə Prokley gəlib çıxdı. Qılınc yarasından əzab çəkən Antoni məşuqəsinin sərdabəsinin yanına gətirildikdə, onun özünü yaraladığı qılıncı

mühafizəçilərdən biri gizlətmişdi. Onun vəziyyətini gördükdən sonra həmin adam oğrun-oğrun Oktavianın yanına qaçdı və Antoninin ölümü barədə ilk xəbəri ona çatdırıb, qanlı qılıncı Roma sərkərdəsinə göstərdi. Bunu eşidən Oktavian öz qadınının içərisinə keçdi və onun ölümünə göz yaşları axıtdı. Axı bu adam nikah yolu ilə ona yaxın qohum olmuşdu, imperiyada onun kolleqası idi, bir çox müharibələrdə və təhlükələrdə isə onun silahdaşı olmuşdu. O, dostlarının yanına gəldi və özü ilə götürdüyü məktubları onlara oxudu. Bu məktublardan onun Antoniyə necə mülayimliklə yanaşdığı görünürdü. Əvəzində isə o, daim təkəbbürlü cavablar alırdı. Sonra o, Prokleyi göndərdi ki, Kleopatrani diri kimi onun tabeliyinə keçməyə hər cür cəhd göstərsin. O, qorxurdu ki, böyük xəzinəni itirə bilər, bundan başqa, bu qadın onun zəfərinə heç də az şərəf gətirməyəcəkdi. Kleopatra isə heç də özünü tabe etmək barədə qayğı çəkmirdi və o, sərdabəsinin içərisində olanda başqa bir adamın səsinə eşitdikdə, onunla danışığlara başladı. O tələb edirdi ki, onun səltənəti onun uşaqlarına qalmalıdır, elçi isə əvəzində, qadınlardan xaniş etdi ki, özünü cəsarətli aparsın və hər şeydə Oktavian Sezara inansın. Bu yer haqqında bir sıra qeydləri etdikdən sonra elçi Sezarın yanına qayıtdı və bu dəfə Qall onunla ikinci danışığlar aparmaq üçün göndərildi. Lakin yeni elçi Kleopatrani xoşuna gəlmədi, qadınlar sərdabənin qapısını bağladılar və çarışa bu vaxt dedi; "Yazıq Kleopatra, sən əsir kimi götürüləcəksən" və dönüb Prokleyə baxdıqda özünü öldürmək üçün götürdüyü xəncərini çıxartdı. Prokley onu iki əli ilə tutub: "Ayıbdır, Kleopatra, sən özünə xəsarət yetirməməlisən!" deyib, xəncəri onun əlindən aldı. Bu vaxt elçi onun paltarını da silkələdi ki, görsün qadın üstündə zəhər gizlətməmişdir ki. Bundan sonra Oktavian başqa bir adamı göndərdi və ona göstəriş verdi ki, qabaqcadan elə ciddi tədbirlər görsün ki, bu qadın hökmən salamat qalsın.

Bu hadisələr cərəyan edən vaxt Oktavian Aleksandriyaya daxil olduqda istəyirdi ki, onun həmvətənlərinin hamısı ona necə ətiram göstərildiyinin şahidi olsun. O, bir platformanın üstünə çıxıb oradan şəhərlilərə göstəriş verdi ki, qorxudan onun ayağına yıxılanlar qalxsınlar və onlara dedi ki, xalqı hər cür ittihamlardan azad edir və bunu birinci növbədə, bu şəhəri salan Aleksandrın xatirinə edir, sonra isə belə böyük və gözəl şəhərin özünün xatirinə görə, üçüncüsü isə onu çox məmnun edən dostu, filosof Areinsə görə edir. Beləliklə, filosof Areins Sezardan belə böyük ətiram gördü. Onun işə qarışması ilə bir çox adamın həyatı xilas edildi. Lakin Areins özünü akademiyanın filosoflarından biri adlandırmaq istədikdə isə, Sezar ona münasibətdə hər cür ətiram göstərilməsinə son qoydu. Lakin adamların filosofu ələ saldığını eşitdikdə, Oktavian Areinsdən üzr istədi.

Oktavian özü barədə Aleksandriyada yaxşı reputasiya qazanmaq üçün hər şeyi edirdi. Axı o, yaxşı bilirdi ki, üç yüz il bundan əvvəl Makedoniyalı Aleksandri, bu şəhərin əsasını qoyan böyük sərkərdəni misirlilər böyük sevinclə, bir xilaskar kimi qarşılamışdılar. O vaxtlar misirlilər perslərin zülmündən iki əsr ərzində əziyyət çəkmişdilər. Dəbdəbələrə, eyş-işrətlərə meyil etməsinə görə Antoni də heç də Pers hökmdarlarından geri qalmırdı. Bircə Bibliyada təsvir olunan Artakserks kimi (əslində isə o, Kserks idi) o, təkcə Mükəddəs qədəhdə şərab içməyə başlamamışdı. Bu cəhətləri nəzərə alaraq Oktavian Sezar misirlilər arasında özünə nüfuz qazanmaq istəyirdi. Lakin o, öz şəxsi düşmənlərinə qarşı qəddarlıq göstərməkdən də qalmırdı. Antoninin Fulviyadan olan oğlu Antill müəlliminin xəyanəti nəticəsində ələ keçdikdən sonra Oktavian onu öldürtdü. Əsgərlər onun boynunu vuranda həmin xəyanətkar müəllim oğlanın boynunda gəzdirdiyi qiymətli daş-qışı oğurlayıb, cibinə qoymuşdu, sonralar isə bunu dandığına görə məhkum edildi və çarmıxa çəkildi. Kleopatranın uşaqları nöqərləri ilə birlikdə mühafizə edildi və onlara ətiram göstərildi. Diktator Yuli Sezarın oğlu olan Sezarion anası tərəfindən böyük məbləğdə pulla Həbəşistana göndərilmişdi ki, oradan Hindistana keçsin. Lakin onun da Rodon adlı müəllimi Antoninin oğlunun müəllimi kimi xəyanət yoluna düşdü və oğlanı inandırtdı ki, Oktavian Sezar onu çar etməyi planlaşdırdığına görə geri dönmək lazımdır. Oktavian oğlan ələ keçdikdə ona nə edilsə, daha yaxşı olacağı barədə məsləhətləşdikdə filosof Areins dedi ki, əlbəttə, çox Sezarın olması yaxşı deyil". Beləliklə, sonralar Kleopatra öldükdən sonra Sezarion öldürüldü. Oktavianın Antoni üzərindəki qələbəsiindən sonra konsul secildikdə, Senat mərhum sərkərdəyə verilən bütün ətiram rəmzlərini ləğv etdi, Antoninin heykəlini məhv etdi və belə qərar çıxardı ki, bundan sonra Antoni nəslindən olan heç kəs Mark adlandırılmasın.

Çarların və böyük sərkərdələrin çoxu Oktaviandan xəiş etdilər ki, Antoninin cəsədini versin ki, onu dəfn etsinlər, ona matəm mərasimi keçirsinlər. Lakin Oktavian onun cəsədini Kleopatradan uzaqlaşdırmadı, bu qadın onu çarlara məxsus olan hörmət və şərəflə dəfn etdi. Antoni ölməmişdən əvvəl də məşuqəsinə özü istədiyi kimi ona matəm saxlamağı tapşırılmışdı. Bu böyük dərdin, qəmin içərisində qadın özünü daha da alovlandırırdı, sinəsinə döyməkdən onu yara etmişdi. Bu vaxt o, ağır isitmə xəstəliyinə tutuldu. Qəribə görünsə də, buna sevinirdi, çünki ümid edirdi ki, bu bəhanə ilə yeməkdən imtina etsin və heç bir müdaxilə olmadan sakitcə ölsün. Çariça öz şəxsi həkiminə həqiqəti söyləmişdi və ondan məsləhət verməyi və özünü öldürməkdə kömək etməyi xəiş etmişdi. Lakin Oktavian onun niyyətindən şübhələnərək, onun uşaqları ilə qəzəblə danışdı, bu

isə qadını bir ana kimi göz yaşı axıtmağa məcbur edirdi. Bir neçə gündən sonra, Oktavian özü onun yanına gəldi ki, onu narahatçılıqdan xilas etsin. Kleopatra yatağında samandan olan döşəyinin üstündə paltarsız uzanmışdı və romalı hökmdar otağa girən kimi yatağından sicrayıb qalxdı, onun əynində bir nazik don var idi, ayaq üstə duranda onun dağılmış saçları və sifəti çoxqun və eybəcər görünürdü, səsi donquldanmağa bənzəyirdi, gözləri isə elə bil ki, batmışdı. Ona vurulan ağır dərddən zərbəsi açıqca görünürdü və elə təsəvvür yaranırdı ki, bu zərbə onun ruhunu da, bədənini də məhv edir. Bütün bunlarla yanaşı, gözəlliyi onu bütünlüklə tərk edə bilməmişdi. Sonralar Şekspirin dediyi kimi “Age cannot wither her” – “illər də onu soldura bilməmişdi”. Oktavian bu qadının istirahət etməsindən ötəri şərait yaratmaq üçün özü də oturdu. Belə bir imkan düşdüyünü görüb, Kleopatra öz hərəkətlərini əsaslandırmaq üçün bəzi şeylər dedi və belə dəlillər gətirdi ki, o, bunları zərurət ucbatından, Antoninin qorxusundan etmişdi, elə bil ki, ondan qorxduğundan da guya onu belə sevirmiş. Sonra Sezar öz nöqtəyi-nəzərini açıqladıqda Kleopatra özü-özünü təkzib etməyə başladı və nəhayət, yalvarmaq və alçalmaq yolunu tutdu. Belə göründü ki, o öz ömrünü uzatmaqdan başqa heç nə barədə düşünmür. Axı adamlar silah işlənməyəndə özlərini cəsarətli aparır, real qüvvə və təhlükə gördükdə isə daha təhlükəsiz olan gücə boyun əymək yolunu tuturlar. Axırda o öz xəzinəsindəki sərvətin siyahısını Oktaviana verdi, bu vaxt onun yanında duran nökrəri bildirdi ki, bəzi şeylər siyahıya düşməmişdir. Bu vaxt Kleopatra ona hücum etdi və saçlarından tutub üzünə bir neçə sillə vurdu. Oktavian gülüb, qadını tutub saxladı. Kleopatra dedi: “Sezar, mənə ətiram əlaməti olaraq belə şəraitdə mənim yanıma gəldiyin vaxt bu, o qədər də ağır deyil ki, sadə qadın lifi barədə yalan deyən nökrələrimdən biri məni ittiham edir. Bu, mənə şərəf gətirmir, əksinə, mənim bədbəxtliyimi bildirir. O şeyləri isə kiçik bir hədiyyə kimi sənin Oktaviyana (Sezarın bacısına) və sənin Liviyana (arvadına) hədiyyə kimi verə bilərəm. Onların zəminliyi ilə mən müəyyən dərəcədə Sizin mərhəmətinizə nail olacağıma ümid edə bilərəmmi?” Sezar çaricanın belə danışmasından razı qaldı və artıq əmin oldu ki, bu qadın sağalmaq arzusundadır və bildirdi ki, çariça özü istədiyi kimi həmin şeylərdən istifadə edə bilər, onun özünə isə düşündüyündən artıq ətiram göstəriləcək. Bundan sonra çaricanı hiylə ilə aldatdığına əmin olduqdan sonra Oktavian bu qadını tərk etdi, sonrakı hadisələr isə göstərdi ki, o özü özünü aldatmışdır.

Əlbəttə, Oktavianın ətrafındakı adamlardan heç də hamısı Kleopatraya düşmən gözü ilə baxmırdı. Onun ən ləyaqətli gənc adamlarından biri olan Korneli Dolabella Kleopatraya münasibətində heç də laqeyd deyildi, ona incə hisslər

bəsləyirdi. O, çariçanın özünün xahişinə müvafiq olaraq ona xəbər göndərdi ki, Sezar Suriyadan keçməklə vətənə qayıtmaq istəyir, çariça və onun uşaqları isə üç gün ərzində yola salınacaqlar. Kleopatra bunu bildikdə, Oktaviandan soruşdu ki, Antonini tərk etdiyinə görə qurban verməsinə icazə verirmi? Bu razılığı aldıqda çariça göstəriş verdi ki, onu məşuqu dəfn olunan yerə aparsınlar, orada başqa qadınların müşayiəti ilə o, göz yaşları ilə onun qəbrini qucaqladı və belə bir tərzdə dedi: “Ey əziz Antoni, bu əllərimlə səni dəfn etdiyim vaxtdan çox keçmişdir. Onda bu əllər azad idi, indi isə mən əsirəm və nəzarət altında sənə bu axıncı borcumu verirəm, çünki qorxuram ki, mənim dərd və kədərini mənim qul bədənəmə ziyan vuracaq və onların sənin üzərində çalınan zəfər mərasiminə çıxmaq üçün onu daha yararsız edəcək. Bundan sonra məndən heç bir qurban və şərab nəziri verməyi gözləmə. Bu, Kleopatranın sənin xatirənə verə biləcəyi axıncı ehtiramdır, çünki səndən çox-çox uzaqlara getməyə tələsir. Biz sağ olanda bizi heç nə ayıra bilmədi, ancaq ölüm göründüyü kimi bizi ayırmaqla hədələyir. Sən Romada doğulsan da, qəbrini Misirdə tapdın. Mən isə misirli olduğum halda, heç kəsdən deyil, sənin vətənində mərhəmət axtarmalıyam. Əgər allahlar aşağıda, sənin olduğun yerdə olsaydı, ya da sən bir şey edə bilsəydin (o vaxtdan ki, yuxarıdakılar bizə xəyanət etdilər), sənin sağ qalan arvadın səni tərk etmək sınağına düşər olmayacaqdı. Qoyma sənin biabırçılığın hesabına məni triumf (zəfər) mərasimindən keçirsinlər, məni burada öz yanında gözlə və dəfn et. O vaxtdan mənim bütün bədbəxtliklərimin içərisində heç nə bu qısa müddətdəki kimi səndən ayrı yaşadığıma görə məni məyus etməmişdir”.

Bu şikayətləri etdikdən sonra qəbri gül-ciçəklə bəzəyib və öpüşlərə qərq etdikdən sonra ona yuyunmaq üçün hamamı hazırlamağı göstəriş verdi, uzanıb dəbdəbəli nahar etdi. Sonra bir kəndli ona kiçik bir zənbil gətirdi, mühafizəçilər zənbildə nə olduğunu soruşduqda, kəndli yarpaqların altında zənbil dolu ənciri göstərdi. Bu iri və yetişmiş əncirlərə baxıb, o. güldü və mühafizəçilərə onlardan bir neçəsini götürməyi təklif etdi, ancaq onlar imtina etdilər və heç nədən şübhələnmədən meyvəni içəri aparmağı əmr etdilər.

Ziyafətdən sonra Kleopatra özünün yazdığı və möhürlədiyi məktubu Oktaviana göndərdi. İki qadıdan başqa, hamını sərdabədən çıxarıb qapını bağladı. Oktavian onun məktubunu açdıqda patetik dualar və yalvarışlar oxudu və məlum oldu ki, o, Antoni ilə bir qəbirdə dəfn edilməlidir və bu sözlərdən Oktavian onun nə etdiyini başa düşdü. Əvvəlcə o özü tələsik qadının yanına getmək istədi, lakin fikrini dəyişib, başqa adamları çariçanı yoxlamağa göndərdi. Artıq hər şey çox tez həyata keçirilmişdi. Qasidlər cəld gəlib, bura çıxsalar da, anladılar ki,

mühafizəçilərin heç nədən xəbəri yoxdur. Qapı açıldıqda onlar bu qadının ölmüş olduğunu, qızıldan olan çar bəzəkləri ilə bəzənmiş yataqda uzandığını gördülər. Qulluqçu qadınlarından olan Ayras onun ayağının altında ölmüşdü. Çarmion isə artıq yıxılmaq üzrə olsa da, çariçanın başını yuxarı qaldırıb, onun tacını düzəldirdi. Bu vaxt gələnlərdən biri acıqlı şəkildə dedikdə ki, Çarmion, sizin xanımınız bunu necə yaxşı etmişdir? – Həmin qadın belə cavab vermişdi: “Müstəsna dərəcədə yaxşı və çoxlu çarların bir nəslinə çevrildiyi kimi”. Bu sözləri dedikdən sonra o özü də ölü kimi çarpayıya tərəf yıxıldı.

Kleopatra öz ölümünü əvvəlcədən yaxşı və tam düşünülmüş qaydada hazırlamışdı. Burada azacıq səhv onun şərəfinə xələl gətirə və onu alçalda bilərdi. O, çariça ləyaqəti ilə də həyatdan getməli idi. Çoxlu təcrübələrdən sonra o, ilan vurması ilə özünü öldürməyi qərara almışdı. Bu ilanı isə ona həmin kəndli zənbildə əncirlərin arasında, yarpağın altında gətirmişdi. Kleopatra bir neçə ənciri götürüb ilanı gördükdə “belə, indi o, buradadır” demişdi və onu çılpaq əlinə götürmüşdü ki, onu çalsın. Onun əlindəki iki kiçik işarə ilə Oktavian inandı ki, Kleopatra məhz ilan çalmasından ölmüşdür. Elə bil ki, bu ilan onun triumf mərasiminin ən yaraşığı, əhəmiyyətli və qiymətli iştirakçısını onun əlindən qoparıb almışdı. Oktavian bundan çox mütəəssir olsa da, bu qadının ruhunun böyüklüyünə heyran olmaya bilmirdi və göstəriş verdi ki, bu cəsəd Antoninin yanında çara məxsus olan ətiram və şərəflə dəfn edilsin. Onun qulluqçu qadınlarının da hörmətlə dəfn edilməsi barədə göstəriş verdi. Kleopatra 39 il yaşadı, bundan iyirmi iki il o, bir çariça kimi hökmdarlıq etmişdi, son on iki il isə Antoninin imperiyasında onun silahdaşı, kompanyonu olmuşdu. M.ə. 30-cu ildə Antoni və Kleopatra birdəfəlik həyatla vidalaşdılar.

On iki illik məhəbbətə son nöqtə qəbirdə qoyuldu. Onların məhəbbətdən gələn nəhayətsiz sevincinə də, siyasətdən gələn bütün bədbəxtliklərinə də ölüm son qoydu. Məhəbbətdə onlar bir-birinə qovuşmaqla ən yüksək zirvəyə çatdıqları halda, ilk görüşdən sonra həyat məsələlərindəki, siyasət və hərbi sahədəki uğursuzluqlar onların ömürlərinə zəhər qatmağa başladı. Lakin onları ağuşuna alan eşq, bir-birinə dəlicəsinə olan vurğunluq bütün bədbəxtlikləri onlara unutmura bilirdi. Ona görə də bir səhv addım digər daha böyük səhvlə tamamlanırdı. Bunlar isə qar topası kimi bir-birinin üstünə yığıldıqça böyüyürdü, onlar üçün olan bütün çıxış yollarının bağlanmasına səbəb olurdu. Bütün sevgi macəralarına, eyş-ışrətə və ziyafətlərə baxmayaraq, uzun sürən xəstəliklər kimi bu uğursuzluqlar seriyası onların dayaqlarını zəiflədirdi, məğlubiyyətlər və xəyanətlərin sayı artır və miqyası böyüyürdü. Bu, bütünlüklə faciə ilə nəticələnə biləcək bir finaldan xəbər verirdi.

42-ci ildə Antoni və Oktavian birlikdə respublikaçılar Bruta və Kassiya Fillipidə qalib gəldikdən sonra, bircə Ermənistana yürüş istisna olmaqla, Antoni hər b səhnəsində elə bir nəzərə çarpan qələbə qazana bilmədi. Adli-sanli Antoni hər dəfə məğlubiyyət acısı daddığı halda, təcrübəsiz Oktavian başqasının hesabına olsa da (əsasən, Mark Aqrippanın sərkərdəlik məharəti onun dadına yetirdi), 40-cı ildə o, Peruziyada üsyan edənlərin qoşunlarına, 36-cı ildə isə Yuli Sezarın qatı düşməninin oğlu Sekst Pompeyə dəniz döyüşündə qalib gəlmişdi. Aktsi müharibəsi isə məşhur sərkərdənin biabırçılığı, 32 yaşlı gənc sərkərdənin isə zəfəri ilə başa çatdı. Antoni, beləliklə, təkcə yaxşı səriştəsi olmadığı siyasət səhnəsində deyil, onun üçün ən əlverişli və tanış olan hər b səhnəsində də uduzmağa başladı. Oktavian siyasət sahəsindəki məharətinə hərbi sahədəki ustalığını da yaxınlaşdırırdısa, Antoni də siyasət elmindəki nisbi nəşilliyinə və özündən razılığa hər b meydanındakı vəziyyəti düzgün hesablamamağı və qiymətləndirməməyi əlavə edirdi, ağılsız risklərə getməklə hər şeyi taleyin, qismətin ümidinə tabe edirdi. Olduqca ehtiyatlı Oktavian isə macərə axtaran təbiətli Antonini asanlıqla belə bir yarışda uduurdu. Müharibələrdə daim hərbi texnikanın səviyyəsindən və hərbi qüvvələrin miqdarından asılı olmayaraq, ağılı qalib gəldiyi, ağıl deyilən silahın daim güclü olduğu mülahizəsini əsas götürsək, çox hiyləgər və məharətli strateq və taktik olan Oktavianla, hər şeyi diqqətlə planlaşdırmaqdan uzaq olan və bəzi məsələlərdə bağışlanmaz sadələvnlük göstərən Antoni arasında böyük fərq, iri məsafə olduğunu etiraf etmək lazımdır. Antoni daim özü yaratdığı çətinliyin girovuna, quluna çevrilmişdi.

Antoninin faciəsinin kökləri uzağa, Yuli Sezarın qətlə yetirilməsindən sonrakı günlərə gedib çıxır. Bu qətdən sonra diktatora yaxın olmasından istifadə edən konsul Mark Antoni çətin və qorxulu bir şəraitdə nəinki təşəbbüsü ələ ala bildi, həm də Senata öz iradəsini diktə etməyə, əslində, dövlətdə hökmran olmağa müvəffəq oldu. Əgər dostunun zorakılıqla ölümü ona qeyri-adi perspektiv vəd edirdisə, gənc Oktavianın Romada peyda olması əvvəlcə onun planlarına müəyyən düzəlişlər etdi, sonra isə onların arasında yaranan təfriqə 43-cü ildə vətəndaş müharibəsinin ilk mərhələsinin meydana gəlməsinə səbəb oldu və Antoninin qoşunlarının ilk dəfə darmadağın olunması ilə nəticələndi. Respublikaçılar üzərində qələbənin ləzzətini hələ lazımınca dadmamış, 41-ci ildə Antoninin arvadı Fulviya və qardaşı Lutsi Antoni Oktaviana qarşı geniş təbliğat kampaniyasına başladılar. Sonrakı ilin yazında Peruziya şəhərində üsyan edənlərin qoşunları məğlub edildikdə Oktavianın bu düşmənləri də ağır vəziyyətə düşdülər. Bu, iki əsas rəqib – Oktavianla Antoni arasında münaqişəni yetişdirirdi. Bundan başqa,

Antoninin Parfiyaya yürüşü də uğurla nəticələnmədi. Bundan sonra o, Ermənistandakı qələbəsinin zəfər mərasimini Aleksandriyada keçirməklə romalıların həysiyyətinə toxunan qəbahətli hərəkətə yol verdi. Zəfər yalnız Romada keçirilə bilərdi və Kapitolidəki Yupiter məbədində qurban verilməli idi. Bunlar azmış kimi, o öz arvadı, Oktavianın bacısı Oktaviya Afinaya gələndə, onunla görüşməkdən imtina etməklə təkcə öz arvadını deyil, həm də onun qardaşını təhqir etdi. Nəhayət, onun romalıları hiddətə gətirən vəsiyyəti elan olunduqda bu, səbir kasasını dolduran sonuncu damla oldu və artıq Kleopatraya müharibə elan edilməsi adı altında Oktavianla Antoni arasında həlledici müharibə başlandı. 31-ci ilin sentyabrında Aktsidəki döyüş Kleopatrının düşünülməmiş hərəkəti – qaçması, sərkərdə Antoninin isə daha böyük ağılsızlığı, döyüş səhnəsində fərarilik etməsi ilə əlamətdar oldu. Döyüşdən qaçmaqla o, bir hərbiçi kimi özünü biabır etdi, bu alçaldıcı hərəkət onun bir sərkərdə kimi bütün qələbələrinin üzərindən xətt çəkdi, bu hadisə yaddaşlarda həkk olunmaqla onun uqurlu yürüşlərini, qələbələrini, mükafatlarını bütünlüklə yaddan çıxardı.

Döyüşdən qaçması onu kəmağıllılıq rəmzinə çevirdi, bu məsuliyyətsiz bir addım onu fəlakət uçurumuna atdı. Artıq bu uçurumdan onu allahlar da çıxarmağa cəsarət etmədilər və onun məğlubiyyəti Misirdə özünün gözlənilən finalına çatdı. Axı onun həyat təzi də onu məhvə yaxınlaşdırırdı. Belə eys-ışrət ən ağıllı adamı poza bilərdi, Antoni isə heç də böyük ağıl və möhkəm iradəsi ilə qürrələne bilməzdi. Son illərdəki yelbeyinliyini o, Kleopatraya vurulması ilə izah etsə də, ən məsuliyyətli anlarda o, iradəsini işə sala bilmirdi, hətta sınaq dəqiqələrində belə, təkcə özünü deyil, böyük bir ordunun tale adlanan gəmisini hadisələrin gedişi adlanan dəli dalğaların ixtiyarına buraxırdı. O, getdikcə real həyatdan aralanırdı, uzaqlaşırı, qarşıya çıxan sınaqlardan baş acmaq, onları dəf etmək əvəzinə, özünü mistik düşüncələrə, uydurma fikirlərə həsr edirdi, gerçəklikdən çox-uzaq olan təxəyyülə tabe edirdi. O, özünü bütünlüklə təkcə vətəninə qayğılarından deyil, hətta öz ailəsinin, uşaqlarının bir hissəsinin qayğılarından azad etmişdi. Son vaxtlarda isə o, onu sıxan dərdlərdən canını qurtara bilmədiyinə görə öz ruhunu da itirirdi. Bu dövrdə ona dünyanın hökmranlığı da heç bir fayda verə bilməzdi. Bibliyada deyildiyi kimi “bütün dünyanı əldə edən adam öz ruhunu itirirsə, bunun həmin adama nə faydası ola bilər”.

O, həyatı tərk etməklə öz biabırçılıqlarını da özü ilə apardı. Lakin onun məhəbbəti bir qeyri-adi əhvalat kimi, yangısını qurbanla söndürən və hər şeyi məhv edən bir alov kimi tarixin mənsubiyyətinə çevrildi. Ona görə də Antonini bütün başqa hərəkətlərində kim necə qınayırsa qınasın, onun məhəbbətini

məzəmmət etmək mümkün deyil. Məhəbbət elə bir hissdır ki, hər şeydən yüksəkdə durduğundan ona haqq qazandıрмаğa da ehtiyac yoxdur. Bu iki fiziki cəhətdən gənclikdən çox uzaq olan, lakin son ana qədər gənclik ehtirası, dəlicəsinə bir çılgınlıqla sevən adamlar arasındakı eşq, əksinə, tərifləyicidir. Bu sevgi macərasına görə onlar yüksək qiymət almalı və bu qiymət çar Solomonun “Şərqilər şərqisi”ndən geri qalmayan ən ülvəi nəğmələrdə vəsf olunmalıdır. Kleopatra kimi gözəl bir məxluq yalnız dəlicəsinə məhəbbətə layiq idi. Şekspir demişkən, “əgər qadın şeytan deyilsə, allahların xörəyidir”.

Kleopatra miflərdən yerə enmiş və adamlar arasında yaşayan gözəllik ilahəsi idi. Bu ilahənin məhəbbət ağuşunda hər şey məhv olmalı, yoxa çıxmalı idi. Çünki odlu məhəbbət hər şeyi əridir, uca dağları da özünün tektonik qüvvəsi ilə uçurub-dağıda bilir. Antoni də bu məhəbbət qarşısında iradəsini və ağılını hifz etməklə dayana bilməzdi. Məhəbbət məhrabına əvvəlcə ən azı ağıl qurban verilir, sonra isə insan bütünlüklə məhv olur. Antoni ilə Kleopatranın sevgisi bir-birini axtarıb tapan ruhların görüşü, ruhların birləşməsi idi. Bu ruhların qılağı olan bədən isə yalnız erotik tələbatı ödəməyə xidmət edir, ruhların əlində sadə, bəlkə də, kobud alətdir.

Kleopatranın zərifliyi, gözəlliyi onun ruhunun yerləşdiyi bədənə də ali hissəyə yaxınlaşmasından, bu qaşı daha da məftunedici edən sağanaqdan, üzükdən xəbər verir. Onun ruh adlanan mirvarisini özündə gəzdirən bədən adlanan dəniz ilbizinin qılağı da cazibədarlığı ilə mirvarinin böyüməsinə, daha gözəl və parlaq olmasına şərait yaradırdı. Şekspir qələminin köməyi ilə o, ölüm anında olan Antoniyə onun üçün ən qiymətli olan hədiyyəni – dodaqlarının hərarətini bəxş edir: “Come then, and take the last warmth of my lips” – “Sonra gəl və götür dodaqlarıma son hərarətini”. Çünki Kleopatranın bədəni də ruhu ilə bir ahəngdə yaşayır və bu harmoniyadan onun gözəlliyi daha əsrarəngiz, daha müqayisəyə gəlməz olurdu. Ona görə də adamlar gözlərini bu qadına, arı çiçəklərə baxan kimi dikirdi. Axı onun səsi də ən zərif musiqi kimi səslənirdi və hamını məftun edirdi. Təbiət onun gözəlliyində heç bir nöqsana yol verməməklə, onu əbədi gözəllik rəmzi kimi yaratmışdı. Bu gözəlliyin isə dillərdə əzbər olmasına da haqqı var idi. Axı belə gözəlliyin də məhəbbətin özü kimi nə həddi, nə də ölümü mövcud deyildi. Ona görə də Kleopatra öldükdən sonra belə, onun gözəlliyi əfsanələrdə yaşamağa başladı.

Antoni və Kleopatranın ölümü bu məhəbbət dastanına son qoydu. Bu əhvalatın baş verdiyi dövr qısa olsa da, məhəbbət özü onu daşıyanların ömrü ilə müqayisəyə gəlməyən əsrlər, min illər yaşadı. Həyat bu məhəbbət nektarına zəhər damcıları da qatırdı. Bu sevgi macərası, bu eşq poeması nə qədər fərəhli günlər və

səadət anları bəxş etsə də, məşəqqətlərdən, acı həyat fəlakətlərindən uzaq qaça bilmirdi, buna görə də Antoni və Kleopatronın sevgi romanını dünyanın ən maraqlı və ülvəi əhvalatlarından biri hesab etmək olar.

Bu məhəbbətin ən böyük bədbəxtliyi onda idi ki, o, siyasətlə bir məkanda yaşamağa məcbur idi. Siyasət adlanın qəfəs bu ağır quşcuğazı sıxıb öldürürdü və nəhayət, öz istədiyinə nail olub, onu məhv etdi. Öz antipodu tərəfindən qətlə yetirilən məhəbbət başqa çıxış yolu tapmayanda, onun daşıyıcıları məhəbbəti yenidən diriltmək üçün ölümə məhkum oldular. Kleopatra ilə Antoni dünyadan getdi, onların bəxş etdikləri məhəbbət adlı varlıq isə yaşamaq üçün qaldı və iki adamın mənsubiyyətindən çıxıb bütün bəşəriyyətin sərvətinə çevrildi. Müdriklər demişlər ki, yaxşı o vaxt hesab oluna bilər ki, qocalıq həyatın böyük pyesinin axıncı səhnəsi kimi özünü göstərsin. Bu, iki qəhrəmanın, xüsusən, Kleopatronın həyatı isə qısa müddət davam edən bir dramı andırırdı. Onların həyat adlanan səhnənin pərdəsi tez ensə də, məhəbbət tamaşasının pərdəsi heç vaxt düşmədi, nəhayəti olmayan bir tarixi dövr ərzində öz füsunkarlığına çoxlu tamaşaçı cəlb etdi. Bu məhəbbətin aliliyinə heyranlıqla baxmaq üçün biz ətrafda baş verən qanlı döyüşlərin cingiltisini, müharibələrin qorxunc səsinə eşitməməkdən ötrə, məhv edən sirenaların nəğmələrindən qorunmaq üçün dənizçilərin etdikləri kimi, qulaqlarımızı tıxamalıyıq. Bu vaxt bizim nəzərlərimiz yalnız heç bir ləkə götürməyən məhəbbətə və Kleopatronın ilahi gözəlliyinə dikiləcəkdir.

Yevripidin yazdığı kimi, qadın zəif məxluqdur, çox vaxt göz yaşlarına güc verir. Kleopatra da əksər hallarda bu zəifliyi nümayiş etdirirdi, lakin həlledici anda məhəbbəti və amalları yolunda özünü fəda edə bildi və bununla da, öz yenilməz eşq vəfasına şəxsi həyatı hesabına abidə yaratdı. Bu, bir də ondan xəbər verir ki, allahlar ilahələrə, gözəl qadınlara biganə qalmaqda kimi, bu torpaq üstündə gəzən gözəllik ilahəsinin – Kleopatronın taleyinə də biganə qalmaqda. Həyatın və ya ölümün yaxşı olması sualı isə yalnız Allaha məlumdur. Məhəbbəti ilahiləşdirən ölüm isə, bəlkə də, ülvəi hisslərdən xali olan həyatdan, az mənalı ömür timsalındakı mövcudluqdan daha dəyərlidir.

Son

12. 09. 2023